

परिच्छेद एक : पचिरय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

कुनै पनि विषयवस्तु विद्यार्थी समक्ष सरल र प्रभावकारी ढङ्गले प्रस्तुत गर्ने माध्यम शिक्षण विधि हो । शिक्षण कार्यमा विद्यार्थीहरूलाई विषयवस्तुको ज्ञान, सिप र अभिवृत्ति विकास गराउन जे जस्तो माध्यम र प्रक्रिया अपनाइन्छ त्यो शिक्षण विधि हो । शिक्षण विधि सिकारूको स्तर, उमेर, रुचि अध्यापन गराउने विषयको प्रकृति र स्वरूपमा भर पर्दछ । यो एक जटिल प्राविधिक कार्य भएकोले यसबाट विद्यार्थीहरूको सकारात्मक व्यवहारिक परिवर्तनको अपेक्षा राखिएको हुन्छ । कुनै पनि शिक्षण विधि शिक्षकको प्रयोग गर्ने कुशलता र विषयवस्तुको स्वरूपमा भर पर्दछ । शिक्षकले विभिन्न प्रकारका उपायहरू, तरिकाहरू र नीतिहरू अपनाई शिक्षण कार्य गर्ने गरेको पाइन्छ । यसैलाई शिक्षण विधिको रूपमा लिन सकिन्छ । शिक्षकले आफ्नो विषय वा पाठको शिक्षण गर्दा अपनाइने विभिन्न तरिकाहरूलाई शिक्षण विधि भनिन्छ । यस कार्यका लागि आवश्यक शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्था गरी योजनाबद्ध र नियन्त्रित सम्बन्धबाट शिक्षण विधि प्रयोग गरिन्छ । यसरी शिक्षक र विद्यार्थीहरूको बीचमा जीवन्त अन्तरक्रिया सञ्चालन गरी निर्धारित सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्ने प्रक्रियालाई शिक्षण विधिको रूपमा लिइन्छ ।

पश्चिमी शिक्षाको विकासको इतिहासलाई हेर्दा ग्रीसको शिक्षा पद्धति प्रागऐतिहासिक कालदेखि नै विकसित हुँदै आएको पाइन्छ । होमरको युगपछि नगरराज्यमा विभाजित ग्रीसले विश्वमा गरेको योगदान आज पनि विर्सन सकिँदैन । त्यसबेला सामाजिक आवश्यकता अनुसारको समाजको विकासबाट नयाँ शिक्षकहरू (सोफिस्ट) को जन्म भयो । यही सोफिस्ट प्रक्रियाबाट विश्वप्रख्यात दार्शनिकहरू सोक्रेटस, प्लेटो र एरिस्टोटलको उदय भयो । यी दार्शनिकहरूले प्रतिपादन गरेका विभिन्न विधिहरूमध्ये आगमन र निगमन विधि आज पनि उत्तिकै प्रचलनमा रहेको पाइन्छ । यिनै विधिहरूको प्रयोगबाट व्यक्तिलाई गुणी र नियमपालक बनाउन सकिन्छ, अन्यथा व्यक्तिलाई शिक्षाको साँचोमा हालेर पूर्ण नबनाउने हो भने ऊ अति खतरनाक बन्न पुग्दछ भन्ने उनीहरूको विचार थियो (शर्मा र अन्य, २०६८) । यसरी शिक्षा

विकासको इतिहासलाई हेर्दा प्राचीन कालदेखि नै विभिन्न शिक्षण विधिहरू शिक्षण कार्यमा प्रयोग भएको कुरा उल्लेख पाइन्छ । त्यसबेला पनि व्यक्तिको व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तनको अपेक्षा गरेको पाइन्छ । उनीहरूले यिनै विधिहरूको माध्यमले व्यक्तिलाई सत्यमा पुग्नु, उसको चरित्र निर्माण गर्न र ठीक काममा लाग्न प्रेरणा दिन्छ भन्ने कुरामा विश्वास गर्दथे ।

पूर्वेली दर्शनको प्रभाव र पूर्वेली समाजको सभ्यताको विकासलाई हेर्दा गुरुकुल शिक्षा प्रणालीमा मौखिक विधिबाट शिक्षण विधिको प्रारम्भ भएको पाइन्छ । पश्चिमेली शिक्षाको विकासमा सोक्रेटसको प्रश्नोत्तर विधिबाट थुप्रै आधुनिक शिक्षण विधिहरू विकसित भएका छन् भने पूर्वेली शिक्षा विकासमा पनि शिक्षण विधिहरूको प्रयोग हुँदै आएको छ । पौराणिक कालदेखि विकसित हुँदै आएका आजसम्मका सम्पूर्ण शिक्षण विधिहरूको उद्देश्य विद्यार्थीहरूको व्यवहारमा चाहेको परिवर्तन ल्याउन सक्नुलाई मानिएको छ (शर्मा र अन्य, २०६८) । शिक्षण कार्यलाई पौराणिक कालदेखि नै एक सामाजिक गतिविधिका रूपमा लिइन्छ । यो एक मनोवैज्ञानिक प्रक्रिया पनि हो । यसरी शिक्षण कार्यमा प्रयोग गरिने शिक्षण विधिलाई मानवीय व्यवहार परिवर्तन गर्ने साधनका रूपमा लिने गरिन्छ ।

शिक्षकहरूसँग भएको ज्ञानको भण्डारलाई बालबालिकासम्म पुऱ्याउने कला शिक्षण विधि हो । शिक्षण विधि विभिन्न किसिमका तालिम र अनुभवहरूबाट प्राप्त गर्न सकिन्छ । यसरी शिक्षकले प्राप्त गरेको ज्ञान र सिपहरूलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न कक्षाकोठामा शिक्षक र विद्यार्थी बीच पर्याप्त अन्तरक्रिया हुनु आवश्यक छ । बालबालिकाहरूलाई व्यवस्थित ढङ्गले सिकाउने कार्यका लागि शिक्षकहरूमा उचित मात्रामा विषयवस्तु सम्बन्धी ज्ञान र सिप दुवै हुनु पर्दछ । आफूमा भएको ज्ञान र सिपको संयोजन गरी शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न सकेमा विद्यार्थीहरूले सक्षमता हासिल गर्न सक्ने कुरा सुनिश्चित छ (जि.शि.का, भापा, २०६८) । शिक्षकले आफ्नो अनुभव र तालिमबाट प्राप्त ज्ञान र सिपलाई प्रभावकारी रूपमा बालबालिका समक्ष पुऱ्याउन सकेमा शिक्षण सिकाइ दरिलो हुन सक्छ । यसका लागि शिक्षकले आफूमा भएको ज्ञान र सिपलाई कक्षाकोठामा

व्यवस्थित रूपमा सञ्चालन गरी सिकाइलाई दिगो र प्रभावकारी बनाउन सक्नु पर्दछ जसबाट बालबालिकाहरू उद्देश्य हासिल गर्न सक्षम हुन् ।

प्रयोजनवादी दर्शनशास्त्रीहरूले बालकले पुस्तकबाटभन्दा क्रियाकलाप र अनुभवबाट बढी शिक्षा ग्रहण गर्न सक्छ भन्ने कुरामा विश्वास गर्दथे । यस दर्शनले आत्मानुभवलाई सर्वोत्कृष्ट शिक्षक मान्दछ जुन सर्वश्रेष्ठ र स्थायी हुन्छ । दार्शनिक जोन डिवेले भनेका छन् । एक बालकले किताब पढेर वा व्याख्या गरेको सुनेर जति सिक्छ त्योभन्दा बढी काम गर्ने अनुभवबाट सिक्छ (अर्याल र अन्य, २०६७) । बालकको व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन कुशल शिक्षकको आवश्यकता पर्दछ । एउटा कुशल शिक्षकले मात्र प्रभावकारी रूपमा शिक्षण गर्न र उपयुक्त शिक्षण विधिको छनोट गर्न सक्दछ । उपयुक्त शिक्षण विधिको छनोट र कुशल प्रयोग गर्ने क्षमता बेगर आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण कुराहरूको उपलब्धताले मात्र प्रभावकारी शिक्षण हुन सक्तैन । तसर्थ एउटा बालकले पढेर जति सिक्दछ त्योभन्दा बढी गरेर सिक्दछ । त्यसैले शिक्षकले उपयुक्त वातावरण तयार गर्न सक्नु पर्दछ जसबाट बालबालिकाहरूले सामूहिक रूपमा सहज तरिकाले सक्रिय सहभागिता जनाई बढीभन्दा बढी सिकाइ अनुभवहरू बटुल्न सक्षम हुन् ।

विकिपिडिया विश्वकोषका अनुसार निर्माणवाद नै सबैभन्दा पछिल्लो शिक्षण पद्धति हो । निर्माणवाद यतिवेला संसार भर नै प्रयोगमा रहेको छ । नेपालमा यसलाई पाठ्यक्रम निर्माणदेखि नै औपचारिक रूपमा स्वीकार गरेको पाइन्छ । सिकाइको हरेक चरणमा बालबालिकाहरूको सक्रिय सहभागिता नै निर्माणवादको सार हो (कर्माचार्य, २०६५) । बालबालिकाहरूले सिक्ने क्रममा सिक्नुपर्ने विषयवस्तुप्रति सक्रियता देखाउन सक्नुपर्दछ । उनीहरू आफैले गरेर सिकेको ज्ञान मात्र दिगो र स्थायी हुन्छ । कुनै पनि कार्य बालकले चरणबद्ध रूपमा आफैले गरेर सिक्दछ वा ज्ञानको निर्माण गर्दछ भन्ने विचार नै निर्माणवाद हो । बालकहरूले आफ्नै परिवेशमा आफै सक्रिय भई ज्ञान निर्माण गर्ने अवसर जुटाइदिने शिक्षण-सिकाइ पद्धति नै परियोजना विधि हो । यस विधिबाट शिक्षण गर्दा शिक्षकले विद्यार्थीलाई कुनै कार्य सम्पादन गर्ने जिम्मेवारी प्रदान गर्दछन् । विद्यार्थीले उक्त कार्य सम्पादनका लागि आफै सक्रिय भई तयारी गर्ने र कार्य सम्पादन गर्ने गर्दछन् ।

परियोजना कार्य सिकारुको सक्रिय सहभागितासँग सम्बन्धित छ । सिकाइलाई सक्रिय बनाई समूहमा काम गर्ने अवसर प्रदान गर्न र सामाजिक जीवनका यथार्थतालाई सिकाइको विषय बनाई सिकाइलाई सान्दर्भिक बनाउन उद्देश्यपरक रूपमा तयार गरिएको कार्यलाई नै परियोजना कार्य भनेर बुझ्ने गरिन्छ । त्यसैले यसलाई प्रयोगात्मक अनुभव दिलाउने विधिको रूपमा चिनिन्छ । शिक्षण विधिका रूपमा प्रयोग गर्दा यसलाई परियोजना विधि भन्ने गरिएको छ । अनुभवजन्य सिकाइका अर्थमा हेर्ने हो भने पूर्वेली या पश्चिमेली दुवै सभ्यतामा परियोजना विधि परापूर्वकालदेखि कुनै न कुनै रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ । शिक्षा विश्वकोष (इन्साइक्लोपेडिया अफ एजुकेशन) का अनुसार जोन डिवेको शिक्षाको प्रगतिवादी दर्शनलाई व्यवहारमा उतार्ने गरी क्लिपेट्रिकले सन् १९१८ मा पहिलो पटक “द प्रोजेक्ट मेथड” नामको एउटा लेख प्रकाशित गरेर यस विधिको औपचारिक नामाकरण गरे । त्यस लेखमा उनले निश्चित उद्देश्य प्राप्तीका सन्दर्भमा विद्यार्थीलाई पूर्ण सहभागी बनाउने विधिका रूपमा परियोजना कार्यलाई चिनाएका छन् (थपलिया, २०६८) ।

शिक्षक अध्ययनशील भएर मात्र पुग्दैन । उसँग भएको ज्ञान र सिपलाई बालबालिकासम्म पुऱ्याउने कला भएन भने त्यसको कुनै अर्थ रहँदैन । सिकाइ निश्चित परिवेशमा हुन्छ । उक्त वातावरण तयार गर्ने जिम्मेवारी शिक्षकमा हुनु पर्दछ जसबाट सिकारुले सक्रिय सहभागिता देखाउन सकोस् । सिकारु जुन परिवेशमा बाँचेको हुन्छ त्यही परिवेशमा सक्रिय अन्तरक्रिया गरेर मात्र ज्ञान निर्माण गर्न सक्छ । सिकारुलाई आफैँ सक्रिय भई ज्ञान निर्माण गर्ने अवसर जुटाइदिने सिकाइ पद्धति नै परियोजना विधि हो । सम्पादित कार्यको मूल्याङ्कन गरी शिक्षकले आवश्यक परेमा पृष्ठपोषण गर्ने भएकाले यो शिक्षण सिकाइको विधि भुल र प्रयत्नको सिद्धान्तमा आधारित रहेको पाइन्छ ।

गरेर सिकने भन्ने कुरा परापूर्वकाल देखि नै चलिआएको पाइन्छ । पछि आएर यसलाई विभिन्न विद्वानहरूले र शिक्षाशास्त्रीहरूले गरेर सिकिने सिद्धान्तका रूपमा व्याख्या गरेको पाइन्छ । प्रयोजनवादी शिक्षाशास्त्रीहरूले यस सिद्धान्तलाई प्रोजेक्ट मेथडका रूपमा व्यवहारमा उतार्ने प्रयास गरेको पाइन्छ ।

जोन डिवेले प्रो. डब्लु एच. क्लिपेट्रिकलाई परियोजना विधिका पिता मानेका छन् । प्रयोजनवादी शिक्षाशास्त्रीहरू यस विधिमा उल्लेखित सबै विशेषताहरू पाइने शिक्षण विधि मान्दछन् । जे.एस.रोस. पनि परियोजना विधिलाई प्रयोजनवादी शिक्षाको एउटा प्रमुख देन मान्दछन् । क्लिपेट्रिकले परियोजना कार्यलाई सामाजिक वातावरणमा कार्यान्वयन गर्न सकिने उद्देश्यपूर्ण क्रियाकलाप मानेका छन् भने स्टेभेन्सनले यसलाई स्वभाविक तरिकाले सम्पन्न गरिने समस्यामूलक कार्य मानेका छन् (भट्टराई, २०६६) । प्रगतिवादी वा प्रयोजनवादी शिक्षा पद्धतिको प्रमुख देनका रूपमा परियोजना विधिलाई मानिन्छ । आफैं गरेर सिकने सिद्धान्तमा आधारित भएर यसको डिजाइन गरिएको छ । विद्यार्थीहरूलाई सामूहिक रूपमा यथार्थपरक ढङ्गले उद्देश्य प्राप्तीसँग सम्बन्धित भई समूहमा काम गर्ने, जिम्मेवारी लिने, एक आपसमा सहयोग लिनेदिने जस्ता सामाजिक सिप विकास गर्न यो विधि उपयोगी मानिन्छ ।

त्यस्तै गरेर वेलाडको भनाइमा परियोजना विधि वास्तविक जीवनको धुक्धुकी हो । त्यसैले विद्यालयमा यसलाई लागू गर्नुपर्दछ । यस विधि अनुसार पाठ्यक्रम, शिक्षण प्रणाली र विद्यालय सङ्गठन बालकेन्द्रित हुन्छ र वास्तविक एवम् यथार्थ कार्य गरी ती कार्यहरू योजना अनुसार निश्चित उद्देश्यपूर्तिको लागि हुनु पर्दछ (शर्मा, २०५७) । बालबालिकाहरूले विद्यालयमा जुन कुराहरू सिक्छन्, ती कुराहरू व्यवहारिक हुनुपर्दछ । अर्थात् उनीहरूले जे कुराहरू सिक्छन् त्यो उनीहरूको वास्तविक जीवनमा मेल खाने हुनुपर्दछ । यदि सिकेका कुराहरूले वास्तविक जीवनमा मेल खान सकेन भने त्यसको कुनै अर्थ रहँदैन । त्यसैले शिक्षण सिकाइ कार्य बालकेन्द्रित, यथार्थपरक र वास्तविक जीवनसँग सम्बन्धित हुनुपर्दछ जसबाट निश्चित उद्देश्य प्राप्त हुन सक्तछ भन्ने कुरा प्रष्ट हुन्छ ।

प्रगतिवादी दार्शनिकहरूका अनुसार सिकने सामग्रीहरूमा दक्षता हासिल हुनु आवश्यक छ । यसका लागि सिकने विषयवस्तुहरूलाई साना-साना परियोजनामा बाँडेर समूहगत रूपमा विद्यार्थीहरूका चाहना अनुरूप तयार पारिएको परियोजना उनीहरू आफैंले गरेर सिकने विधि प्रगतिवादी शिक्षामा प्रचलित छ । जोन डिवेले परियोजना विधि सञ्चालन गर्दा, चरणवद्ध रूपमा समस्याको परिचय दिने, विश्लेषण गर्ने, समस्याको पहिचान गरी तथ्यहरूको सङ्कलन, सङ्गठन र मूल्याङ्कन गर्ने त्यसपछि

परिकल्पनाको निर्माण गरी परीक्षण गर्ने र अन्त्यमा निष्कर्ष र प्रयोग गर्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् (सिंह २०६६) । परियोजना कार्यको मूल ध्येय सिकाइको सक्रिय सहभागिता र वास्तविक जीवनका समस्याहरूसँग गाँसिएको हुन्छ । त्यसैले यो खोजमुखी चरित्रको हुन्छ । यस विधिबाट सिकाइको सिकाइमा सकारात्मक परिवर्तन हुने कुरा प्रष्ट हुन्छ । यसका निमित्त परियोजनाको छनोट, कार्यान्वयन तथा मूल्याङ्कन बारे शिक्षकको दक्षताले ज्यादै महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । त्यसैले शिक्षकबाट राम्ररी चयन गरिएको परियोजनाबाट अर्थपूर्ण सिकाइ र वास्तविक जीवनका समस्या समाधान गर्ने क्षमता हुने र सामाजिक सिपको विकास पनि हुने हुनाले आजको सन्दर्भमा के कस्ता परियोजना सान्दर्भिक होलान् भनेर खोजी गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

विश्वका विकसित मुलुकहरूमा शिक्षण सिकाइमा अति लोकप्रिय रहेको परियोजना विधि हाल विकासोन्मुख मुलुकहरूमा समेत प्रयोगमा आउन थालेको छ । नेपालको विद्यालय स्तरको पाठ्यक्रमले समेत शिक्षण सिकाइको क्रममा बालबालिकाहरूलाई विभिन्न किसिमका परियोजना कार्यहरू गराई शिक्षण गर्न निर्देश गरेको परिप्रेक्षमा पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन तहमा सो निर्देशको परिपालना के कति भएको छ भन्ने अध्ययन अनुसन्धान गर्नु वाञ्छनीय रहेको छ । उपर्युक्त तथ्यहरूको आधारमा शिक्षणमा परियोजना कार्यको उपयोगले शिक्षालाई समयानुकूल व्यवहारिक तुल्याउन सक्दछ । पाठ्यक्रमको उद्देश्यमा पनि बालबालिकाहरूको दैनिक जीवनमा आइपर्ने समस्याहरूको समाधान गर्न सक्ने सिपको विकास गर्ने भन्ने कुरा उल्लेख भएबाट पनि परियोजना विधि उपयोगी छ भन्न सकिन्छ । कुन विषय र पाठमा कस्तो प्रकारको परियोजना तय गर्ने भन्ने कुरा शिक्षकको क्षमतामा निर्भर गर्दछ । उपर्युक्त शिक्षण विधिको छनोट र प्रयोगको अभावमा विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा र वास्तविक जीवनमा प्रत्यक्ष असर पर्दछ । यसै समस्यामा केन्द्रित भई हाम्रा प्राथमिक विद्यालयहरूमा परियोजना विधिको प्रयोगको वर्तमान अवस्था र यसको प्रयोगको सन्दर्भमा देखिएका समस्या सम्बन्धी छलफल, अध्ययन र अनुसन्धान गरी निचोड खोजी गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

१.२ समस्याको कथन

परियोजना कार्य शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गको रूपमा स्वीकार गरिएको छ । यसले विद्यार्थीलाई प्रयोगात्मक ज्ञान दिनुका साथै दक्ष र जिज्ञासु बनाउन मद्दत गर्दछ । त्यसैले के सिक्ने भन्ने कुराको निर्णय सिकारुहरूलाई नै गर्न लगाई प्रशस्त परियोजना कार्य निर्माण गरी त्यसमा सरीक गराउनु पर्दछ । शिक्षण सिकाइ पद्धतिको निर्माणवादी दृष्टिकोणले बालबालिकाहरूलाई आफ्नै परिवेशमा सक्रिय भई अन्तरक्रिया गर्ने मौका दिनु पर्दछ, भन्ने कुरामा विश्वास गर्दछ । त्यसैले शिक्षकले विद्यार्थीहरूलाई आफैँ सक्रिय भई ज्ञान निर्माण गर्ने अवसर जुटाइदिनु पर्दछ, भन्ने शिक्षण सिकाइ पद्धति तथा त्यसको व्यवहारिक प्रयोगको चर्चा र खोजी गर्नु जरुरी देखिन्छ ।

समग्र शैक्षिक प्रक्रियाको जग नै प्राथमिक तह हो । तर विद्यालय शिक्षाको सम्पूर्ण उपलब्धि एस.एल.सी.को नतिजामा खोज्ने परम्परा रहेको पाइन्छ । यस्तो परम्परालाई निरुत्साहित गर्न तल्लो तहबाट नै बालबालिकाहरूलाई व्यवहारिक एवम् जीवनोपयोगी शिक्षा प्रदान गर्ने वातावरण सिर्जना भइरहेको पाइँदैन । प्राथमिक तहका शिक्षकहरू तालिम प्राप्त भएर पनि कक्षाकोठामा तालिममा सिकेका ज्ञान र सिपलाई प्रयोग गरिरहेको देखिँदैन । शिक्षकहरूले कक्षाकोठामा के-के गरिरहेका छन्, कसरी गरिरहेका छन्, कतिसम्म गरिरहेका छन् वा छैनन् खोजी गर्ने र गराउन लगाउने साथै शिक्षकहरूलाई हौसला र प्रोत्साहन गर्ने चलनको अभाव रहेको पाइन्छ । यस्तो अवस्थामा सरकार र दातृ निकायहरूको लगानी, बालबालिका र अभिभावकहरूको समय खेर गइरहेको अवस्थालाई खोजी गर्नुपर्ने ठानिएको छ ।

शिक्षकहरूले विद्यार्थीको उपलब्धि उच्च छ भनेर चित्त बुझाएर बस्न हुन्छ बरु अझ उच्च बनाउन नयाँ-नयाँ किसिमका शिक्षण विधिहरू प्रयोग गरी नयाँ ज्ञान निर्माणका सम्भावनाहरू पहिल्याउन सूचना सञ्चार र प्रविधि समेत प्रयोग गर्नु पर्ने देखिन्छ । जसबाट उनीहरूको व्यवहारिक जीवनमा आइपर्ने जटिल समस्याहरूलाई सरल तरिकाबाट हल गर्ने क्षमताको विकास हुन सकोस् । यसका लागि शिक्षण र सिकाइ प्रक्रियालाई समयानुकूल खोजमूलक बनाउनु सान्दर्भिक हुन्छ ।

त्यसै गरी पाठ्यक्रम, निर्देशिका, शिक्षा सिद्धान्त र तालिम कार्यक्रमले विद्यार्थीहरूलाई परियोजना कार्य गराउन जोड दिएको छ । यसलाई प्रोत्साहन गर्न सरकार, समुदाय र दातृ निकायले समेत सहयोग पुऱ्याइरहेका छन् । तर यति हुँदाहुँदै पनि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा परम्परागत विधिहरूको अन्त्य हुन सकेको देखिँदैन । यस अध्ययनमा विद्यालयको शिक्षण सिकाइमा प्रभावकारिता वृद्धि गर्न परियोजना विधिको प्रयोगलाई मुख्य समस्याका रूपमा लिइएको छ ।

बालबालिकहरू स्वाभावैले समूहमा काम गर्न रुचाउँछन् । समूहमा काम गर्ने बानीले उनीहरूमा सामाजिक भावनाको पनि विकास सजिलै हुन्छ । सामाजिक भावनाको विकास गराउन र भावी जीवनमा आइपर्ने व्यवहारिक समस्या समाधान गर्ने सिपको विकास गराउन शिक्षकहरूबाट परियोजना विधिको समुचित प्रयोग किन गरिँदैन ? यसै समस्यामा केन्द्रित भई समाधान खोजी गरिएको छ ।

१.३ अध्ययनको औचित्य

शिक्षकले कक्षामा जानुभन्दा पूर्व सम्बन्धित पाठको पाठयोजना तयारी गर्नुपर्दछ । पाठयोजनामा विद्यार्थीहरूलाई के के सिकाउने, किन सिकाउने र कसरी सिकाउने भन्ने कुरा किटान गरिएको हुन्छ । पाठको उद्देश्य अनुसार विभिन्न शिक्षण विधि र शैक्षिक सामग्रीको प्रयोगको माध्यमबाट विद्यार्थीहरूलाई सक्रिय गराइन्छ । यस क्रममा कक्षामा शिक्षकले शिक्षण क्रियाकलाप गर्न कुन विधि अपनाउने भन्ने कुरा सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण हुन्छ । यसरी कक्षामा शिक्षकले विद्यार्थीहरूलाई सक्रिय गराई क्रमबद्ध र व्यवस्थित रूपमा शिक्षण गर्न उपयुक्त र व्यवहारिक शिक्षण विधिको आवश्यकता पर्दछ । यस अध्ययनको शीर्षक अन्तर्गत रहेको परियोजना विधिको प्रयोगले विद्यार्थीहरूको सिकाइलाई प्रभावकारी, दिगो र दैनिक व्यवहारिक जीवनमा आइपर्ने समस्याहरूसँग सजिलै सामना गर्न सक्ने सिपको विकास गराउँदछ भन्ने मान्यता अनुसार हाम्रा निम्न माध्यमिक विद्यालय तहमा परियोजना विधिको प्रयोगको वर्तमान अवस्था खोजी गर्नु यस अध्ययनको औचित्य रहेको छ ।

विद्यालयमा हावादार कक्षाकोठा, फर्निचर, कालोपाटी, खानेपानी, बिजुली बत्ती, पुस्तकालय लगायत सम्पूर्ण कुराहरूको व्यवस्थापनले मात्र सिकाइ कार्य

प्रभावकारी हुन सकदैन । यसका निमित्त पढाउने विषय र पाठको आधारमा दक्ष शिक्षकहरूद्वारा छनोट गरिएका परियोजनाहरूको कार्यान्वयनमा निर्भर गर्दछ । त्यसैले शिक्षकद्वारा छनोट गरिएका परियोजनाहरूको अर्थपूर्ण सिकाइ र वास्तविक सामाजिक जीवनका समस्या समाधान गर्ने सक्षमताको सहजै विकास हुने तथ्यलाई विचार गरी निम्न माध्यमिक तहको शिक्षण सिकाइ कार्यमा परियोजना कार्यको प्रयोगको वर्तमान अवस्था पत्ता लगाई ठोस निष्कर्षमा पुऱ्याउनु पनि यस अध्ययनको मुख्य औचित्य रहेको छ ।

शिक्षा तथा पाठ्यक्रमलाई उद्देश्यमूलक ढङ्गबाट कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख दायित्व शिक्षकमा नै रहन्छ । ऊ निरन्तर शिक्षण सिकाइ कार्यमा समलग्न रहन्छ । त्यसैले विद्यार्थीहरूलाई कक्षामा कसरी प्रभावकारी ढङ्गले सिकाउने भन्ने कुरामा ऊ सधैं सोचिरहेको हुन्छ । तसर्थ यस अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्षले शिक्षा क्षेत्रमा कार्यरत शिक्षकहरू तथा भविष्यमा शिक्षक बन्न चाहने जो कोही व्यक्तिलाई र विद्यार्थीहरूलाई समेत सैद्धान्तिक तथा व्यवहारिक ज्ञान दिनुका साथै शिक्षकहरूलाई प्रभावकारी ढङ्गबाट शिक्षण गर्न परियोजना कार्यको छनोट तथा निर्माण, यसको उद्देश्यमूलक ढङ्गबाट सञ्चालन र मूल्याङ्कन गर्न सहयोग पुऱ्याउने विश्वास लिइएको छ ।

यसका साथै शिक्षा क्षेत्रसँग सम्बद्ध सरोकारवालाहरू, योजनाविद्हरू र नीति निर्माणकर्ताहरूलाई समयानुकूल नीति तथा कार्यक्रम बनाउन, शिक्षालाई व्यवहारमूलक र जीवनोपयोगी बनाउन पनि सहयोग गर्नेछ । अन्त्यमा विद्यार्थीहरूलाई के कस्ता शिक्षण सिकाइमा के कस्ता शिक्षण विधिहरू प्रयोग गर्दा सिकाइ कार्य अझ बढी व्यवहारिक, जीवनोपयोगी र प्रभावकारी हुन्छ भन्ने सन्दर्भमा शिक्षकहरूलाई पनि यस अध्ययनले मार्ग दर्शन गर्नेछ ।

१.४ अध्ययनका उद्देश्यहरू

प्रस्तुत अनुसन्धानमा निम्नलिखित उद्देश्यहरू राखिएका छन् :

- क) कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयको शिक्षण सिकाइमा परियोजना कार्यको प्रयोगको वर्तमान अवस्था विश्लेषण गर्नु,

- ख) सामाजिक अध्ययन विषयको शिक्षण सिकाइमा परियोजना कार्यको मूल्याङ्कनको आधार पत्ता लगाउनु,
- ग) सामाजिक अध्ययन विषयको शिक्षण सिकाइमा परियोजना विधिको प्रयोगमा देखिएका समस्या पहिचान गर्नु,
- घ) परियोजना कार्यहरूको प्रयोगमा देखिएका समस्या समाधान गर्ने उपायहरू सुझाउनु ।

१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू

प्रस्तुत अध्ययनका लागि निम्नानुसारका अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू निर्माण गरिएका छन् :

- क) सामाजिक अध्ययन विषयको शिक्षण सिकाइमा परियोजना कार्यको प्रयोगको वर्तमान अवस्था कस्तो छ ?
- ख) सामाजिक अध्ययन विषयको शिक्षण सिकाइमा परियोजना कार्यको योजना कसरी तयार गरिएको छ ?
- ग) सामाजिक अध्ययन विषयको शिक्षण सिकाइमा परियोजना कार्यको कार्यान्वयन कसरी गरिएको छ ?
- घ) सामाजिक अध्ययन विषयको शिक्षण सिकाइमा परियोजना कार्यको व्यवस्थापन कसरी गरिएको छ ?
- ङ) सामाजिक अध्ययन विषयको शिक्षण सिकाइमा परियोजना कार्यमा विद्यार्थीको सहभागिता कस्तो छ ?
- च) सामाजिक अध्ययन विषयको शिक्षण सिकाइमा परियोजना कार्यको मूल्याङ्कनका साधनहरू के-के छन् ?

१.६ अध्ययनको परिसीमा

यो अध्ययन भापा जिल्ला अनारमनी स्रोतकेन्द्र अन्तर्गत पर्ने विर्तामोड नगरपालिकाबाट देवी उच्च माध्यमिक विद्यालय र पञ्चरत्न माध्यमिक विद्यालय तथा गोलधाप गा.वि.स. बाट जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालयलाई नमुनाको रूपमा लिई सम्पन्न गरिएको छ । कक्षा ७ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको सामाजिक

अध्ययन विषयका परियोजना कार्यहरूमा अध्ययनलाई सीमित गरिएको छ । निम्न माध्यमिक तहको कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा प्रयोग गरिएका परियोजना कार्यको वर्तमान अवस्था, यसको सम्पादन र कार्यान्वयनमा अध्ययन केन्द्रित गरिएको छ । नमुना छनोट गरिएका प्रत्येक विद्यालयका प्रधानाध्यापक, १ जना शिक्षक र १२ जना विद्यार्थीका साथै अनारमनी स्रोतकेन्द्रका स्रोतव्यक्तिलाई नमुनाको रूपमा लिई शैक्षिक वर्ष २०७१ को तथ्याङ्कमा आधारित भई अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ । परियोजना विधिको कार्यान्वयनमा सरोकारवालाहरूको भूमिका तथा परियोजना कार्यको स्तर मापनका लागि मूल्याङ्कनका साधनको प्रयोग र विद्यार्थीहरूमा परियोजना कार्यबाट विकास हुने सिप र मूल्याङ्कनका आधारहरूलाई लिइएको प्रस्तुत अध्ययन एउटा जिल्लाको एउटा स्रोतकेन्द्रबाट समेत छानिएका विद्यालयहरूमा मात्र सम्पन्न भएकाले यसको प्राप्ति अन्यत्र सामान्यीकरण नहुन सक्छ ।

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक ढाँचा

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

यस अनुसन्धानलाई पूर्णता दिन यससंग सम्बन्धित पाठ्यपुस्तक, पत्र-पत्रिका, बुलेटिन, लेख-रचनाहरूबाट महत्त्वपूर्ण जानकारीहरू यस अनुसन्धानमा सङ्ग्रह गरिएको छ ।

शर्मा (२०५७) का अनुसार परियोजना कार्य गर्दा सर्वप्रथम विद्यार्थीका अगाडि समस्याहरू राखिन्छन् अथवा शिक्षकले विद्यार्थीलाई स्वयम् आफै अनुभव गर्न सक्ने परिस्थितिको निर्माण गर्दछन् । समस्या समाधान गर्ने क्रियाकलाप, प्रयोग र अनुभव आफ्नो रुचि र क्षमता अनुसार गर्नका लागि विद्यार्थीहरूलाई स्वतन्त्र वातावरण प्रदान गरिन्छ । विद्यार्थीहरू पारस्परिक सहयोग प्राप्त गर्दै समस्या समाधानमा सक्रिय भई अन्त्यमा निश्चित उद्देश्य प्राप्त गर्दछन् ।

शिक्षकले विद्यार्थीहरूलाई परियोजना कार्य गराउँदा एउटा यस्तो वातावरणको सृजना गर्दछन् जुन विद्यार्थीहरू स्वयम् समस्याको अनुभव गर्दछन् र स्वतन्त्र वातावरणमा पारस्परिक सहयोग प्राप्त गर्दै समस्या समाधानमा सक्रिय भई उद्देश्यमा पुग्दछन् ।

पौडेल र अन्य (२०६६) का अनुसार परियोजना विधिमा बालबालिकाहरूलाई विभिन्न समूहमा विभाजन गरिन्छ । शिक्षकले पाठको स्वरूप अनुसार समस्या दिन्छन् र कार्य गर्ने सिप सम्बन्धी अभिमुखीकरण सबै विद्यार्थीहरूलाई एकै ठाँउमा राखेर प्रदान गर्दछन् । विद्यार्थीहरूले विभिन्न माध्यमबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरी समस्या समाधान प्रतिवेदन तयार पार्ने गर्दछन् । शिक्षकले सबै समूहको कार्यलाई हेरी आवश्यकता अनुसार सल्लाह सुभाष प्रदान गरी एउटा निष्कर्ष दिन्छन् ।

परियोजना कार्य बालबालिकाहरूलाई विभिन्न समूहमा विभाजन गरी पाठको स्वरूप अनुसार समस्या दिई सकेपछि के कसरी र कहाँ गएर गर्ने भन्ने शिक्षकबाट सल्लाह दिनु पर्दछ । विद्यार्थीहरूले उद्देश्य अनुसार आवश्यक तथ्याङ्कहरू टिपोट गरी समस्या समाधान प्रतिवेदन तयार पार्दछन् । अन्तमा शिक्षकले सबै समूहको कार्य

हेरी आवश्यकता अनुसार सुभाब र सल्लाह प्रदान गरी विद्यार्थीहरूले एउटा निष्कर्ष निकाल्छन् भन्ने कुरा प्रष्ट हुन्छ ।

भट्टराई (२०६६) का अनुसार परियोजना कार्य व्यक्तिगत र सामाजिक दुवै प्रकृतिको हुन सक्दछ तर प्रयोजनवादीहरू सामाजिक प्रकृतिको परियोजनामा जोड दिन्छन् । परियोजना विधिबाट शिक्षण गरेमा मानवीयता, त्यागको भावना, आपसी सहयोगी, सामाजिक सम्बन्ध, कामको विभाजन, समुदायप्रतिको उत्तरदायित्व स्वीकार गर्ने सामूहिकता जस्ता गुणहरू विकास हुन्छन् ।

यस शोधमा प्रत्येक विद्यार्थीलाई आफ्नो परिवारको बारेमा खोज गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउँदा यो कार्य व्यक्तिगत हुन्छ भने विद्यार्थीहरूलाई स-सानो समूह निर्माण गरेर कुनै कार्य गर्न लगाइयो भने यो सामाजिक प्रकृतिको हुन पुग्दछभन्ने उल्लेख गरिएको छ । तर प्रयोजनवादीहरू सामाजिक प्रकृतिकै परियोजना कार्यमा जोड दिन्छन् । किन भने यसबाट मानवीयता, त्याग, आपसी सहयोग, सामाजिक सम्बन्ध, कार्य विभाजन, सामाजिक उत्तरदायित्व वहन गर्ने जस्ता गुणहरू विकास हुने निश्चित छ भन्ने कुरा प्रष्ट हुन्छ ।

अर्याल र अन्य (२०६७) का अनुसार परियोजना विधिमा बालकको अगाडि समस्याको रूपमा एउटा योजना प्रस्तुत गरिन्छ जसलाई उनीहरूले सम्पूर्ण शक्ति लगाएर कार्यरूपमा परिणत गर्ने प्रयास गर्दछन् । परियोजना त्यस्तो स्वपरिचालित उद्यम हो जसमा सिर्जनात्मक प्रयास र चिन्तनमा सम्लग्न रही वस्तुगत नतिजा निकालिन्छ । यसबाट सामाजिक सहभागिता, श्रम विभाजन, उत्तरदायित्व, स्वैच्छिक स्वीकृती तथा जटिल समाजमा योग्य भूमिका निर्वाह गर्ने तयारी जस्ता क्रियाकलापहरू सम्लग्न रहन्छन् ।

उपर्युक्त तथ्य अनुसार शिक्षकले प्रस्तुत गरेका समस्या (परियोजना) लाई विद्यार्थीहरूले आफ्नो सम्पूर्ण शक्ति लगाएर समाधान गर्ने प्रयास गर्दछन् जसबाट विद्यार्थीहरू सिर्जनशीलता र चिन्तनमा सम्लग्न रही सहभागितात्मक भावना, श्रम विभाजन, उत्तरदायित्वबोध जस्ता जटिल सामाजिक कार्यमा पनि सहज रूपमा योग्य भूमिका निर्वाह गर्ने पूर्व अभ्यास र क्रियाकलापमा सम्लग्न हुन्छन् ।

गावरोन (२०६८) का अनुसार आजका विद्यार्थीलाई भविष्यमा गृहस्थी वा पेशागत जीवनका क्रममा आवश्यक पर्ने सिपमूलक र व्यवहारिक शिक्षा दिनु हामी शिक्षकको दायित्व हो । यही दायित्व पूरा गर्ने क्रममा अनुसन्धानतर्काले उच्च शिक्षा अध्ययनरत र काम व्यवसायमा लागिसकेका भूतपूर्व विद्यार्थीसँग भएका सिपका बारेमा एउटा अध्ययन गरेको थियो । त्यो अध्ययनको निचोडले पनि स्कूले जीवन र वास्तविक जीवनमा ठूलो अन्तर रहेको पुष्टि गरेको पाइएको थियो । अध्ययनको क्रममा व्यवसाय गरिरहेका भूतपूर्व विद्यार्थीले अहिले आफूलाई आवश्यक परेको सिप नभएको र भविष्यमा विद्यार्थीले त्यस्तो सिप पनि पाऊन् भन्ने चाहना राखेको बताएका थिए (पृ-५०) ।

विद्यार्थीहरूको भविष्यमा आवश्यक पर्ने पेशागत सिपको विकास गराउनु शिक्षकको दायित्व हो । विद्यार्थीले विद्यार्थी जीवनमा सिकेका कुरा वास्तविक जीवनमा मेल खाने हुनु पर्दछ । त्यसैले विद्यार्थीले स्कूले जीवनमा सिकेका सिपहरू भविष्यको वास्तविक जीवनसँग तादम्यता हुनु पर्दछ । अनि मात्र वास्तविक सिकाइ सिप प्राप्त गरेको मान्न सकिन्छ ।

थपलिया (२०६८) का अनुसार वास्तविक जीवनका समस्या अनुभव गर्ने यथार्थमा आधारित सिकाइको अवसरबाटै सिकारुमा जटिल समस्या हल गर्ने क्षमताको विकास हुन सक्छ । सिकने क्रममा नै विश्लेषण गर्ने तथा व्यवहारिक समस्या हल गर्ने अवसर दिएर विद्यार्थीमा त्यस्ता क्षमता विकास गर्न सकिन्छ, र पछि आइपर्ने समस्याहरूसँग सामना गर्न उनीहरू तयार हुन्छन् । यसका लागि शिक्षण सिकाइ प्रकृत्यालाई खोजमा आधारित बनाउनु सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण हुन्छ ।

उपर्युक्त तथ्यका आधारमा विद्यार्थीहरूलाई वास्तविक जीवनका समस्याहरू सरलबाट जटिल तिर उन्मुख गराउँदै लगियो भने जटिल समस्या पनि सरल तरिकाबाट हल गर्न सक्ने क्षमताको विकास हुनसक्छ । जसले गर्दा पछि आइपर्ने जस्ता सुकै समस्याहरूसँग पनि सामना गर्न सक्ने सिपको विकास हुन्छ । त्यसैले सिकाइलाई खोजमा आधारित बनाउनु पर्छ भन्ने कुरा प्रष्ट हुन्छ ।

शर्मा (२०६८) का अनुसार यदि हामीले जोन डिवेको शिक्षण विधिको राम्रो अध्ययन गर्नु भन्ने पाठ्यक्रम र अन्य शिक्षण विधिहरूमा त्यति जोड दिएको पाइँदैन । उनको सिद्धान्तमा सबैभन्दा केन्द्रविन्दुमा रहेको विधि परियोजना विधि हो । यस विधिमा विद्यार्थीको उद्देश्य, चाख र उपयोगिताका आधारमा गरेर सिक्ने कुरामा केन्द्रित रहनु पर्दछ ।

जोन डिवेले पाठ्यक्रम र अन्य शिक्षण विधिको प्रयोग कक्षाकोठामा गर्नुभन्दा विद्यार्थीको उद्देश्य, उनीहरूको चाख र रुचि तथा त्यसबाट प्राप्त हुने उपयोगिताका आधारमा विद्यार्थीहरू आफैले गरेर सिक्ने कुरामा केन्द्रित हुनुपर्छ जुन परियोजना विधिको प्रयोगबाट प्राप्त हुन्छ ।

श्रेष्ठ (२०६८) का अनुसार विद्यार्थीले परियोजना कार्य सम्पादन गरी प्रस्तुतीकरण गरिसकेपछि तयार गरिएको रुब्रिक्सका आधारमा उनीहरूलाई स्वमूल्याङ्कन गर्ने अवसर दिनुपर्दछ । यसबाट विद्यार्थीहरूमा स्वप्रतिबिम्बनको अवसर प्राप्त हुन्छ । त्यसपछि सोही रुब्रिक्सका आधारमा शिक्षकले मूल्याङ्कन गरी सोको जानकारी विद्यार्थीलाई दिनुपर्दछ ।

विद्यार्थीहरूबाट सम्पन्न गरिएका परियोजनालाई उनीहरूबाटै स्वमूल्याङ्कन गर्ने मौका दिनु राम्रो हुन्छ । स्वमूल्याङ्कनबाट विद्यार्थीहरूमा स्वप्रतिबिम्बनको अवसर प्राप्त हुन्छ ।

प्रधान (२०६९) का अनुसार शिक्षण विधिको प्रयोग कक्षाकोठामा मात्र सीमित नरही विद्यालय हाता बाहिर समेत सञ्चालन गर्न सकिन्छ । परियोजना विधिका लागि विद्यालयको भौतिक अवस्था, विद्यार्थीको नियमितता, सामग्रीको पर्याप्तता हुनुपर्दछ । उपलब्ध स्रोत सामग्री र अवस्थालाई अधिकतम प्रयोग गरी प्रभावकारी शिक्षण गर्न सकिन्छ जसका लागि विषय शिक्षकले प्रभावकारी परियोजना विधिको चयन गरी परियोजना कार्य गराउनु पर्दछ । त्यसैले प्राथमिक तहको सामाजिक विषय शिक्षकले स्थानीय समुदाय, विश्वपरिवेश, देश काल परिस्थितिसँग घुलमिल भई हरहमेशा भइरहेको परिवर्तनप्रति अद्यावधिक भएर शिक्षणमा त्यसको प्रयोग गरी विद्यार्थीलाई बढी क्रियाशिल बनाइराख्न सक्नुपर्छ ।

परियोजना विधिको प्रयोग कक्षाकोठामा मात्र सीमित नराखी कक्षा बाहिर समेत भ्रमण गराएर उपलब्ध स्रोत साधानको अधिकतम प्रयोग गर्दै शिक्षण गर्नु पर्दछ । यसका लागि सामाजिक विषय शिक्षकले प्रभावकारी परियोजना विधिको छनोट गरी स्थानीय समुदाय र परिस्थितिसँग घुलमिल भएर भइरहेको परिवर्तनलाई आत्मसात गर्दै शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउन विद्यार्थीहरूलाई क्रियाशिल बनाइराख्न सक्नुपर्छ ।

श्रेष्ठ (२०६९) का अनुसार हामी २१औं शताब्दीको पहिलो खुड्किलोमा छौं । युनेस्कोले एक्काइसौं शताब्दीका लागि शिक्षा जान्नका लागि सिक्ने, गर्नका लागि सिक्ने, हुनका लागि सिक्ने, सहजीवनका लागि सिक्ने सहितका चार स्तम्भहरू निरूपण गरेको छ । युनेस्कोले निरूपण गरेका स्तम्भहरूका आधारमा हाम्रो विद्यालयस्तरको शिक्षालाई २१औं शताब्दीको आवश्यकता पूरा हुने पाठ्य-विषय र पाठ्यक्रम अङ्गीकार गरी राष्ट्रलाई आवश्यक पर्ने युग अनुसारको जनशक्ति निर्माण गर्नु आजको आवश्यकता हो ।

हामी अहिले २१औं शताब्दीमा छौं । २१औं शताब्दीले मागेको शिक्षा कस्तो हुनुपर्छ, त्यसमा मध्यनजर राख्दै बाल बालिकाहरूको आवश्यकता परिपूर्ति गर्न र राष्ट्रलाई आवश्यक पर्ने युग अनुसारको जनशक्ति निर्माण गर्नु आजको आवश्यकता महसुस गरिएको छ ।

मेरेडिथ (२०७१) का अनुसार विद्यार्थीले कामको बाडफाँड आफैं गर्दछन् र आफ्नो कामको मूल्याङ्कन कसरी गर्नुपर्छ भन्ने विषयमा शिक्षकसँग कुराकानी गर्दछन् । प्रगति मापनका लागि मापदण्ड र ती मापदण्डमा पुग्ने समयतालिका निर्धारण गर्दछन् अनी उनीहरूले तयार गरेका सामग्री वा सम्पन्न गरेका परियोजनाको मूल्याङ्कनका लागि शिक्षकसँग सम्पर्क गर्दछन् ।

विद्यार्थीहरूले परियोजना कार्य गर्दा कामको बाडफाँड आफैं गर्दछन् र शिक्षकसँग मूल्याङ्कनका लागि सल्लाह गर्दछन् । साथै प्रगतिमापन गर्न र समयावधि भित्रै परियोजना सम्पन्न गर्न समयतालिका बनाउँदछन् । यसरी परियोजना सम्पन्न गरिसकेपछि मूल्याङ्कन गर्न शिक्षकसँग सम्पर्क गर्दछन् ।

२.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका

यो अनुसन्धान शिक्षासँग सम्बन्धित भएकाले शिक्षण सिकाइ कार्यमा प्रयोग गरिने शिक्षण विधिहरू मध्ये परियोजना विधिसँग सम्बन्धित छ । यस अनुसन्धानमा परियोजना विधिको प्रयोगको वर्तमान अवस्था पत्ता लगाइएको छ । त्यसैले शिक्षण गर्नुपर्ने विषय र पाठ अनुसार छनोट र चयन गरिएको शिक्षण विधि कुनै न कुनै रूपमा कुनै सिद्धान्तमा आधारित हुन्छ । तसर्थ यस अध्ययनसँग सम्बन्धित केही सिद्धान्तहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

डिबे (१९५१) का अनुसार सिकाइ सिद्धान्तका आधारमा मानवीय मस्तिष्क एउटा त्यस्तो माध्यम हो जसले विभिन्न अनुभवहरू र क्रियाकलापहरू गर्दछ । राम्रो वा नराम्रोको पहिचान मानवीय मस्तिष्क, मानवीय कार्य र अनुभवले मात्र गर्दछ । प्रगतिवादी विचारमा प्रकृतिवादको व्यवहारीक र क्रियात्मक स्वरूप प्रगतिवाद हो । प्रगतिवादीहरू प्राकृतिक नियमहरूलाई निर्देशनका रूपमा मान्दैनन् तर कामका अनुभवबाट प्रमाणित भएमा मात्र मान्दछन् । यस दर्शनले बालकलाई एउटा अनुभवजन्य प्राणीका रूपमा स्वीकार्दछ । बालकले आफ्ना जीवनमा विभिन्न घटनाहरू, सम्बन्धहरू, अनुभवहरू, विचारहरू र वस्तुहरूप्रति अनुभवहरूबाट संगालेका कुराहरूबाट सिक्दछ । त्यसैले अनुभव र प्रयोग प्रगतिवादी शिक्षण विधिका मुख्य सिद्धान्त हुन्, मुख्य आधार हुन् । परियोजना कार्यमा विद्यार्थी आफैं सम्लग्न भएर सिक्छन्, अनुभवहरू बटुल्छन् । त्यसैले परियोजना कार्यलाई प्रगतिवादी सिकाइ सिद्धान्तसँग सम्बन्धित गरेर अध्ययन गर्न सकिन्छ (ढकाल र अन्य, २०६३ बाट उद्धृत) ।

भिगोत्स्की (१९१७) को निर्माणवादी सिकाइ सिद्धान्त अनुसार शुरुमा बालकले अरुसँग अन्तक्रिया गरी सामान्य ज्ञान प्राप्त गर्दछ र पछि उसले आफैले आन्तरिक रूपबाट मनन गर्दछ, बुझ्दछ र अनुभव गर्दछ अनि सिप उपार्जन गर्दछ । बालकका प्रत्येक सांस्कृतिक विकासहरू सामाजिक र व्यक्तिगत गरी दुई तहमा देखा पर्दछन् । समाजका व्यक्तिहरूका बीचमा हुने प्रतिक्रिया पहिलो हो भने व्यक्तिभित्र (व्यक्तिमा) हुने असर दोस्रो हो । बालकले समाजमा देखेका, अनुभव गरेका सम्बन्धहरूलाई मध्यस्थताका माध्यमबाट मनोवैज्ञानिक सम्बन्धमा राख्दछ (मस्तिष्कले

ग्रहण गर्दछ) । यस मध्यस्थताले समाज र मनोविज्ञानका बीचमा पुलको काम गर्दछ । तसर्थ परियोजना कार्य निर्माणवादी सिकाइ सिद्धान्तमा आधारित छ । किनभने परियोजना कार्यबाट विद्यार्थीहरूले आफैँ ज्ञानको निर्माण गर्न सक्दछन् । त्यसैले परियोजना कार्यलाई निर्माणवादी सिकाइ सिद्धान्तसँग सम्बन्धित गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ (अधिकारी, २०७१ बाट उद्धृत) ।

थर्नडाइक (१९३०) ले प्राणीका विभिन्न क्रियाकलाप र व्यवहारहरू देखाउने कुरा व्याख्या गरेका छन् । प्राणीका व्यवहारहरूको सहचर्य सम्बन्ध उत्तेजना र प्रतिक्रियाको बीचको सम्बन्धबाट स्थापना हुन्छ । यसरी उत्तेजना र प्रतिक्रिया बीचको सम्बन्ध नै सहचर्य सम्बन्ध हो र यो नै सिकाइ हो । जब प्राणीले कुनै समस्याको समाधान गर्ने प्रयत्न गर्दछ, उसले थुप्रै प्रतिक्रियाहरूबाट चाहिँदो प्रतिक्रिया छनोट गर्ने र त्यसलाई जोड्ने प्रयत्न गर्दछ । यहाँ प्रयत्न भनेको नै समयको लगाव, कोशिस, प्रयास वा प्रयत्न हो र भुल भनेको समस्या समाधान गर्ने सिलसिलामा अपनाइएका गलत कार्यहरू हुन् । प्राणीले ठीक प्रतिक्रियालाई ग्रहण गर्दछ र गलत प्रतिक्रियालाई त्याग्दछ । फलस्वरूप लक्ष्य अनुसारको सिकाइ सिक्न सफल हुन्छ । तसर्थ परियोजना कार्य विद्यार्थी स्वयम् सम्लग्न हुने र विभिन्न प्रयत्न तथा भुलहरू गर्दै गलत कार्यलाई त्याग्दै ठीक कार्यलाई ग्रहण गर्दै अधि बढ्दछ । तसर्थ यस सिद्धान्तलाई परियोजना कार्यसँग सम्बन्धित गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ (शर्मा र अन्य २०६५ बाट उद्धृत) ।

उक्त सिद्धान्तहरू मध्ये भिगोत्सीको निर्माणवादी सिद्धान्तलाई यस अध्ययनको पूर्णताको लागि सैद्धान्तिक आधारका रूपमा लिइएको छ । यसका साथै थर्नडाइकको भुल र प्रयत्नको सिद्धान्तलाई समेत यस अध्ययनका लागि सैद्धान्तिक आधारका रूपमा लिइएको छ ।

२.३ पुनरावलोकनको उपादेयता

पुनरावलोकन गरिएका पूर्व साहित्यबाट यस अनुसन्धानका लागि पर्याप्त आधार प्राप्त भएको छ । शर्मा (२०५७), पौडेल र अन्य (२०६६), भट्टराई (२०६६) र अर्याल र अन्य (२०६७) को पुनरावलोकनबाट परियोजना विधिको औचित्य र महत्त्व

बारेमा सामग्री प्राप्त भएको छ जसलाई यस शोधमा पूर्वज्ञानका रूपमा उपयोग गरिएको छ । त्यसरी नै गावरोन (२०६८), थपलिया (२०६८), शर्मा (२०६८) र प्रधान (२०६९) को पुनरावलोकनबाट शिक्षाको औचित्य जीवनका लागि भएको र त्यसका लागि परियोजना विधि सबैभन्दा उत्तम विधि रहेको तथ्य उजागर भएको छ । यसलाई यस अनुसन्धानमा आधारविन्दुका रूपमा उपयोग गरिएको छ ।

त्यसरी नै पुनरावलोकन गरिएका डिवे (१९५१) को सिद्धान्त, भिगोत्स्की (१९१७) को निर्माणवादी सिकाइ सिद्धान्त र थर्नडाइक (१९३०) को सिद्धान्तले गरेर सिकने प्रक्रियाको आधारका रूपमा प्रतिपादन गरेको मान्यतालाई यस शोधमा मुख्य आधारका रूपमा उपयोग गरिएको छ ।

परिच्छेद तिन : अनुसन्धान विधि

कुनै पनि अनुसन्धान पद्धतिले अनुसन्धान कार्यलाई निर्देशन गरेको हुन्छ । यो अनुसन्धानमा अनुसन्धान ढाँचा, जनसङ्ख्या, नमुना छनोटको आकार, नमुना छनोट विधि, तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया, तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया र अध्ययन विधिहरूको छलफल गरिएको छ :

३.१ अनुसन्धान ढाँचा

प्रस्तुत अनुसन्धान मिश्रित प्रकृतिको भएको हुनाले सङ्कलन गरिएका तथ्याङ्कहरूलाई गुणात्मक र परिमाणात्मक दुवै विधिको प्रयोग गर्दै व्याख्या विश्लेषण गरी प्रस्तुत गरिएको छ । सङ्कलन गरिएका कच्चा सूचनाहरूलाई तालिकीकरण गरी मिश्रित पद्धति अपनाई विश्लेषण गरिएको छ ।

३.२ जनसङ्ख्या र नमुना

३.२.१ जनसङ्ख्या

प्रस्तुत अध्ययनमा भापा जिल्लाभित्र रहेका निम्न माध्यमिक तह सञ्चालन गरेका सामुदायिक विद्यालयहरू, तिनका प्रधानाध्यापकहरू, शिक्षकहरू, विद्यार्थीहरू तथा भापा जिल्लाका १७ वटा स्रोतकेन्द्रमा कार्यरत स्रोतव्यक्तिहरूलाई जनसङ्ख्याको रूपमा लिइएको छ ।

३.२.२ नमुना

प्रस्तुत अनुसन्धानमा भापा जिल्लाका १७ वटा स्रोतकेन्द्र मध्ये अनारमनी स्रोतकेन्द्रलाई नमुनाका रूपमा लिइएको छ । उक्त स्रोतकेन्द्रमा सञ्चालित ११ वटा सामुदायिक विद्यालयहरू मध्ये ३ वटा विद्यालयहरू नमुनाका रूपमा छनोट गरिएको छ । छनोट गरिएका प्रत्येक विद्यालयबाट १ जना प्रधानाध्यापक, १ जना सामाजिक अध्ययन विषय अध्यापन गराउने शिक्षक छनोट गरिएका छन् । १ जना उक्त स्रोतकेन्द्रका स्रोतव्यक्ति नमुनाको रूपमा छनोट गरिएको छ । छनोट गरिएका ३ वटै विद्यालयबाट प्रत्येक विद्यालयबाट १२ जनाका दरले जम्मा ३६ जना विद्यार्थी नमुनाको रूपमा छनोट गरिएको छ ।

तालिका १ : नमुनाको आकार

विद्यालयको नाम	प्र.अ	शिक्षक	विद्यार्थी	स्रोतव्यक्ति	जम्मा
देवी उ.मा.वि	१	१	१२		१४
जनजागृति उ.मा.वि	१	१	१२		१४
पञ्चरत्न मा.वि	१	१	१२		१४
स्रोतकेन्द्र	-	-	-	१	१
जम्मा	३	३	३६	१	४३

३.२.३ नमुना छनोट विधि

प्रस्तुत अनुसन्धानका लागि भापा जिल्लाका १७ वटा स्रोतकेन्द्र मध्ये उद्देश्यपूर्ण नमुना छनोट विधिद्वारा अनारमनी स्रोतकेन्द्रको छनोट गरिएको छ। विद्यालयहरू र विद्यार्थीहरूको छनोट सम्भावनायुक्त नमुना छनोट विधिका आधारमा गरिएको छ भने प्रधानाध्यापक, शिक्षक र स्रोतव्यक्तिको छनोट उद्देश्यमूलक नमुना छनोट विधिका आधारमा गरिएको छ।

३.२.४ नमुना छनोटको आधार

प्रस्तुत अनुसन्धानमा स्रोतकेन्द्र छनोटका लागि अध्ययनकर्ताको पहुँच र तथ्याङ्कको उपलब्धताको सहजतालाई समेत आधारको रूपमा लिइएको छ। विद्यालयको छनोटमा भौगोलिकता र क्षेत्रीयताको आधार लिइएको छ भने विद्यार्थीको छनोटमा जातीय, लिङ्गीय र क्षेत्रीय समावेशितालाई आधारको रूपमा लिइएको छ। स्रोतकेन्द्रका एक जना स्रोतव्यक्ति नमुनाको रूपमा छनोट गरिएको छ। साथै अध्ययनकर्ताको उद्देश्य र यस अध्ययनलाई विश्वसनीयता र वैधता कायम हुन सक्ने आधारमा उद्देश्यमूलक नमुना छनोट विधिको प्रयोग गरिएको छ।

३.३ अध्ययनका साधनहरू

प्रस्तुत अध्ययनमा आवश्यक तथ्याङ्क तथा सूचना सङ्कलन गर्न निम्न अनुसारका साधनहरू प्रयोग गरिएको छ।

क) अन्तर्वार्ता प्रश्नावली

प्रधान अध्यापकहरू, शिक्षकहरू र स्रोतव्यक्तिका लागि छुट्टाछुट्टै अन्तर्वार्ता प्रश्नावली तयार गरी प्रश्नावलीका आधारमा प्रधानाध्यापक, शिक्षक र स्रोतव्यक्तिहरूसँग परियोजना कार्यको वर्तमान अवस्था, यसको उपादेयता र शिक्षण सिकाइ कार्यमा यसको प्रयोगको अवस्था तथा प्रयोगमा आइपर्ने समस्याहरू र समस्या समाधानका उपाय सम्बन्धी प्रश्नहरू सोधी उत्तर प्राप्त गरिएको छ। अन्तर्वार्ता प्रश्नावलीको नमुना अनुसूची १, २ र ३ मा राखिएको छ।

ख) लक्षित समूह छलफल

यस अन्तर्गत एउटा विद्यालयबाट १२ जना विद्यार्थीका दरले आ-आफ्नै विद्यालयमा छुट्टाछुट्टै समयमा भेला गरी लक्षित समूह छलफल चलाइएको छ। छलफलको विषय अन्तर्गत परियोजना कार्य सञ्चालनको अवस्था, विद्यार्थीको सहभागिता र उत्साह, सिकाइमा सहजता र व्यवहारिकतालाई बुँदा टिपोटमा छलफल गरी आएको निष्कर्षका आधारमा अनुसन्धान गरिएको छ। लक्षित समूह छलफल निर्देशिकालाई अनुसूची ४ मा राखिएको छ।

ग) अवलोकन

प्रस्तुत अध्ययनमा सम्लग्न तिनवटै विद्यालय अन्तर्गत कक्षा ७ मा सामाजिक अध्ययन विषय अध्यापन गराउने शिक्षकहरूद्वारा गराइएका परियोजना कार्यहरूको छुट्टाछुट्टै दिन अवलोकन गरिएको छ। कक्षा अवलोकन अन्तर्गत परियोजना कार्यमा कक्षाकोठा व्यवस्थापन, विद्यार्थीको सहभागिता, लगनशीलता, शिक्षक विद्यार्थी बीच अन्तरक्रिया र शिक्षकको भूमिकालाई अवलोकन फाराम सहित अवलोकन गरिएको छ। यसको नमुना अनुसूची ५ मा राखिएको छ।

३.४ तथ्याङ्कको स्रोत

प्रस्तुत अध्ययनकार्यलाई पूरा गर्ने क्रममा निम्न अनुसारका स्रोतहरूबाट तथ्याङ्कको सङ्कलन गरियो।

क) प्राथमिक स्रोत

प्रस्तुत अध्ययनमा शोधकर्ता आफै अध्ययन क्षेत्रमा रहेका विद्यालयहरूमा पुगेर प्र.अ, स्रोतव्यक्ति, शिक्षक र विद्यार्थीहरूसँग प्रत्यक्ष भेटघाट गरी सङ्कलन गरिएका सूचनाहरू समावेश गरियो ।

ख) द्वितीय स्रोत

प्रस्तुत अध्ययन कार्यलाई पूरा गर्न आवश्यक तथ्याङ्कको लागि विद्यालयका शैक्षिक अभिलेख, वार्षिक कार्यतालिका, पुस्तकालय तथा अन्य विभिन्न लेख, रचना, पत्रपत्रिका, अप्रकाशित शोधपत्रहरूबाट सूचना सङ्कलन गरियो ।

३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया

प्रस्तुत अध्ययन कार्यलाई पूरा गर्न तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रियाको रूपमा प्राथमिक स्रोतका तथ्याङ्क अन्तर्गत अन्तरवार्ता तथा प्रश्नावलीका लागि माथि उल्लेख गरे अनुसार अध्ययनकर्ता स्वयम् अध्ययन क्षेत्रमा पुगी सूचना सङ्कलन गरिएको छ, भने द्वितीय स्रोतका तथ्याङ्कको लागि सम्बन्धित विद्यालयहरूको शैक्षिक अभिलेख, पत्रपत्रिका, लेख, रचना तथा अप्रकाशित शोध-पत्रबाट सूचना संकलन गरिएको छ ।

३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया

प्रस्तुत अध्ययनमा सङ्कलित तथ्याङ्कलाई तालिकीकरण र ग्राफमा प्रस्तुत गरी तथ्याङ्कशास्त्रीय तथा व्याख्यात्मक रूपमा समेत व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

परिच्छेद चार : नतिजाको छलफल

भापा जिल्ला अनारमनी स्रोतकेन्द्रमा मात्र सीमित गरिएको यस अध्ययनमा शिक्षण सिकाइ कार्यमा प्रयोग गरिने शिक्षण विधिहरूमध्ये परियोजना विधिको प्रयोगको वर्तमान अवस्था र यसले शिक्षण सिकाइमा पारेको प्रभाव सम्बन्धी सङ्कलन गरिएका सूचनाहरूलाई क्रमिक रूपमा व्याख्या विश्लेषण गरिएको यस अध्ययनमा निम्न माध्यमिक तहको कक्षा ७ मा अध्यापन गरिने सामाजिक अध्ययन विषयमा भएका परियोजना कार्यहरूको वर्तमान अवस्था, मूल्याङ्कनका आधारहरू, समस्या र समाधानका उपायहरूको अध्ययन गरिएको छ ।

४.१ परियोजना कार्य प्रयोगको वर्तमान अवस्था

विद्यार्थीहरूले कक्षामा सिकेका ज्ञान र सिपलाई दैनिक जीवनको परिवेशमा प्रयोग गरी उच्च तहको दक्षता हासिल गर्ने अवसर प्रदान गर्नु हरेक शिक्षकको कर्तव्य हुन आउँछ । अहिलेको अवस्थामा विद्यार्थीहरूलाई खोज गर्न सक्ने, सिकेका सिपलाई नयाँ परिवेशमा प्रयोग गर्न सक्ने, उत्पादन गर्न सक्ने र समस्या समाधान गर्न सक्ने सक्षमतालाई महत्त्व दिएको पाइन्छ । हाम्रा शिक्षण र मूल्याङ्कन विधि तथा सिकाइ प्रक्रिया के कति उपयोगी छन् भनेर खोज तथा अनुसन्धान गरी बदलिँदो समय अनुसार मार्ग निर्देशन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

यस अध्ययनको विषयवस्तुको रूपमा रहेको निम्न माध्यमिक तहको शिक्षण सिकाइमा परियोजना कार्यको वर्तमान अवस्थालाई अध्ययन गर्न नमुना छनोटमा परेका विद्यालयहरूले विद्यार्थीहरूलाई परियोजना कार्य गराउँदा बनाएको योजना, कार्यान्वयन, व्यवस्थापन, परियोजना कार्यका चरणहरूको प्रयोग, प्रधानाध्यापक र शिक्षकहरूको भूमिका, परियोजना सञ्चालन गर्ने तरिका, कक्षा अवलोकन र मूल्याङ्कन प्रक्रियाहरूलाई प्राप्त सूचनाहरूको आधारमा क्रमैसँग व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

४.१.१ परियोजना कार्यको योजना

यस अध्ययनमा सम्लग्न विद्यालयहरूले कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा भएका परियोजना कार्यहरू के कसरी गराउँदा रहेछन् भन्ने सन्दर्भमा खोजी

गर्दा स्रोतव्यक्ति र शिक्षकबाट प्राप्त सूचना अनुसार ती विद्यालयहरूले फरक-फरक ढङ्गले विद्यार्थीहरूलाई गराउने गरेको पाइयो । कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा भएका परियोजना कार्य बाहेक शिक्षकले उक्त विषयसंग सान्दर्भिक गराएर अन्य परियोजना कार्य आफैले निर्माण गरी विद्यार्थीहरूलाई गराउन लगाउने गरेको समेत पाइयो । उक्त विद्यालयहरूले वार्षिक कार्यतालिकामा उल्लेख गरे अनुसार शैक्षिक सत्र २०७२ को आधारमा परियोजना कार्यको योजनालाई तालिकामा प्रस्तुत गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

तालिका २ : परियोजना कार्यको वार्षिक योजना

क्र.स.	परियोजना सञ्चालन	विद्यालयको नाम		
		देवी	जनजागृति	पञ्चरत्न
१	वैशाख	१ पटक	१ पटक	-
२	जेष्ठ	१ पटक	१ पटक	१ पटक
३	असार	१ पटक	१ पटक	१ पटक
४	भदौ	१ पटक	१ पटक	१ पटक
५	असोज	२ पटक	२ पटक	१ पटक
६	कार्तिक	२ पटक	१ पटक	१ पटक
७	मंसिर	१ पटक	१ पटक	१ पटक
८	पुस	२ पटक	२ पटक	१ पटक
९	माघ	२ पटक	१ पटक	१ पटक
१०	फागुन	२ पटक	१ पटक	१ पटक
	जम्मा	१५ पटक	१२ पटक	९ पटक

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

प्रस्तुत तालिकामा कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयको परियोजना कार्यको वार्षिक योजनालाई प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त तालिकालाई हेर्दा देवी उच्च माध्यमिक विद्यालयले कुनै महिना १ पटक र कुनै महिना २ पटक गरी वर्षभरिमा जम्मा १५ वटा परियोजना कार्य गर्ने भनी वार्षिक कार्यतालिकामा योजना उल्लेख

गरेको पाइयो । त्यस्तै गरी जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालयले क्रमशः असोज महिना र पुष महिनामा २, २ पटक र अन्य महिनाहरूमा १, १ पटक परियोजना कार्य गर्ने भनी उल्लेख गरेको पाइयो । पञ्चरत्न माध्यमिक विद्यालयले प्रत्येक महिना १/१ वटा परियोजना कार्य गर्ने योजना बनाएको पाइयो । पञ्चरत्न माध्यमिक विद्यालयले वैशाख महिना नयाँ शैक्षिक सत्रको शुरुको महिनामा परियोजना कार्य नगर्ने योजना गरेको पाइयो भने तिनवटै विद्यालयले शैक्षिक सत्रको अन्तिम चैत्र महिना वार्षिक परीक्षाको तयारी महिना भनी परियोजना कार्य नगर्ने भनी वार्षिक कार्यतालिकामा उल्लेख गरेको पाइयो ।

उल्लेखित विद्यालयहरूको वार्षिक योजनालाई तुलनात्मक रूपमा हेर्दा माध्यमिक विद्यालय तह मात्र सञ्चालित विद्यालयमाभन्दा उच्च माध्यमिक विद्यालय सञ्चालन भएका विद्यालयमा परियोजना कार्य बढी गर्ने योजना गरेको पाइयो ।

४.१.२ परियोजना कार्यको कार्यान्वयन

यस अध्ययनमा नमुना छनोटमा परेका विद्यालयहरूले निर्माण गरेका वार्षिक कार्यतालिकालाई हेर्दा कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा गराउन सकिने परियोजना कार्यहरूलाई योजनाअनुसार कार्यान्वयन गरेको पाइएन । तिनवटै विद्यालयहरूको योजनाअनुसार कार्यान्वयन नभएको अवस्थालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ३ : परियोजना कार्यको कार्यान्वयन

क्र. स.	परियोजना कार्य सञ्चालन गर्ने महिना	विद्यालयहरूको नाम					
		देवी		जनजागृति		पञ्चरत्न	
		योजना	कार्यान्वयन	योजना	कार्यान्वयन	योजना	कार्यान्वयन
१	वैशाख	१	-	१	-	-	-
२	जेष्ठ	१	१	१	१	१	-
३	आषाढ	१	१	१	१	१	-
४	भाद्र	१	१	१	१	१	१
५	आश्विन	२	१	२	१	१	१
६	कार्तिक	२	२	१	१	१	१
७	मंसिर	१	१	१	१	१	१
८	पुष	२	२	२	१	१	१
९	माघ	२	१	१	१	१	१
१०	फाल्गुण	२	२	१	१	१	१
	जम्मा	१५	१२	१२	९	९	७

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

प्रस्तुत तालिकामा कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा वर्षभरिमा गर्नुपर्ने परियोजना कार्यको कार्यान्वयनको अवस्थालाई प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त तालिकालाई हेर्दा वर्षभरिमा गरिसक्नु पर्ने परियोजनाहरूलाई कुनै पनि विद्यालयले गरिनसकेको पाइयो । देवी उच्च माध्यमिक विद्यालयले बनाएको योजना अनुसार १५ वटा गर्नुपर्नेमा १२ वटा मात्र कार्यान्वयन गर्न सकेको पाइयो । त्यस्तै गरी जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालयले १२ वटा परियोजनामा ९ वटा र पञ्चरत्न माध्यमिक विद्यालयले ९ वटा परियोजनामा ७ वटा मात्र गर्न सकेको पाइयो । उल्लेखित विद्यालयहरूको परियोजना कार्यको कार्यान्वयनको अवस्थालाई हेर्दा तिनवटै विद्यालयका शिक्षकहरूले योजना अनुसार परियोजना कार्य विद्यार्थीहरूलाई गराएको पाइएन । त्यसमा पनि जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालय र पञ्चरत्न माध्यमिक विद्यालयले देवी उच्च माध्यमिक विद्यालयभन्दा थोरै परियोजना कार्य योजना गरे

तापनि कार्यान्वयन गर्न भने भन् थोरै मात्र सकेको पाइयो । बन्द, हडतालका कारण पनि योजना अनुसार सबै परियोजना कार्य गराउन नसकेको पाइयो ।

४.१.३ परियोजना कार्यको व्यवस्थापन

अध्ययनमा सम्लग्न विद्यालयहरूको कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययनमा भएका परियोजना कार्यको व्यवस्थापन पक्षलाई सूचनाको आधारमा तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ४ : परियोजना कार्यको व्यवस्थापन

क्र. सं.	परियोजना कार्य व्यवस्थापन	विद्यालयको नाम		
		देवी	जनजागृति	पञ्चरत्न
१	खर्चको व्यवस्था	गरिएको छ	गरिएको छैन	गरिएको छैन
२	समयको व्यवस्थापन	गरिएको छ	गरिएको छ	गरिएको छ
३	अन्य कक्षाहरू बीच समन्वय	गरिएको छ	गरिएको छैन	गरिएको छ
४	परियोजना सञ्चालनमा नियमितता	गरिएको छैन	गरिएको छैन	गरिएको छैन
५	विद्यार्थी प्रोत्साहन तथा पुरस्कार	गरिएको छ	गरिएको छ	गरिएको छ

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

प्रस्तुत तालिकामा उल्लेखित विद्यालयहरूको परियोजना कार्यको व्यवस्थापन पक्षलाई हेर्दा देवी उच्च माध्यमिक विद्यालयले खर्चको व्यवस्था, समयको व्यवस्थापन, अन्य कक्षा बीच समन्वय, विद्यार्थी प्रोत्साहन तथा पुरस्कारको व्यवस्था गरेको पाइयो तर परियोजना कार्य नियमित रूपमा गराइएको भने पाइएन ।

जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालयले समयको व्यवस्थापन र विद्यार्थीहरूलाई प्रोत्साहन तथा पुरस्कारको व्यवस्था गरेको पाइयो भने खर्चको व्यवस्था, अन्य कक्षाहरूबीच समन्वय र नियमित रूपमा परियोजना कार्य गरेको पाइएन । त्यस्तै गरी पञ्चरत्न माध्यमिक विद्यालयले समयको व्यवस्थापन, अन्य कक्षाहरू बीच समन्वय र प्रोत्साहन तथा पुरस्कारको व्यवस्था गर्ने गरेको पाइयो भने खर्चको व्यवस्था र

नियमित रूपमा परियोजना सञ्चालन गर्ने गरेको पाइएन । यसरी हेर्दा माथि उल्लेखित तिनवटै विद्यालयहरूले परियोजना कार्यको व्यवस्थापन फरक-फरक ढङ्गले गरे तापनि सन्तोषजनक पाइएन । परियोजना कार्य उत्कृष्ट गर्ने विद्यार्थीलाई वर्षमा एक पटक अभिभावक दिवसका दिन प्रोत्साहन स्वरूप पुरस्कार दिने गरेको पाइयो । तर कुनै पनि विद्यालयमा परियोजना कार्यको व्यवस्थापन पक्षलाई हालसम्म व्यवस्थित रूपमा संयोजन गरी अगाडि बढ्न नसकेको स्रोतव्यक्तिको धारणा छ । यसका लागि नीति निर्माणकर्तादेखि नै योजनाबद्ध नीति तथा कार्यक्रम आउनुपर्ने उहाँ बताउनुहुन्छ ।

४.१.४ परियोजना कार्यमा विद्यार्थीको सहभागिता

शिक्षकले विद्यार्थीहरूलाई उनीहरूले पाठमा सिकेका ज्ञान, सिप, दक्षता र अनुभव प्रयोग गरी सम्पादन गर्न सक्ने परियोजना कार्य गराउने गरेको पाइन्छ । परियोजना कार्यको मूल विशेषता खोजमुखी चरित्रको हुने हुनाले विद्यार्थीको सक्रिय सहभागितालाई महत्त्व दिने गरेको पाइन्छ । यस अध्ययनमा सङ्लग्न विद्यालयहरूले कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा गराइसकेका परियोजना कार्यहरूमा विद्यार्थीहरूले जनाएका सहभागितालाई निम्नानुसार तालिकामा प्रस्तुत गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

तालिका ५ : परियोजना कार्यमा विद्यार्थीको सहभागिताको विवरण

क्र. सं.	परियोजना कार्यको किसिम	विद्यालयको नाम									औसत सहभागिता प्रतिशत
		देवी			जनजागृति			पञ्चरत्न			
		जम्मा	सहभागी	प्रतिशत	जम्मा	सहभागी	प्रतिशत	जम्मा	सहभागी	प्रतिशत	
१	व्यक्तिगत	७५	७०	९३.३३	६४	६०	९३.७५	४८	४५	९३.७५	९३.६१
२	समूहगत	७५	६४	८५.३३	६४	५२	८१.२५	४८	४०	८३.३३	८३.३
३	छोटो अवधिको	७५	७२	९६	६४	५८	९०.६३	४८	४४	९१.६७	९२.७७
४	लामो अवधिको	७५	५५	७३.३३	६४	४९	७६.५६	४८	३७	७७.०८	७५.६७
५	समस्यामुखी	७५	५०	६६.६७	६४	३७	५७.८१	४८	३०	६२.५	६२.३३
६	अभ्यासमुखी	७५	६७	८९.३३	६४	५५	८५.९४	४८	४२	८७.५	८७.५९
७	सिर्जनमुखी	७५	४५	६०	६४	४२	६५.६३	४८	३३	६८.७५	६४.७९
८	उपभोगमुखी	७५	६१	८१.३३	६४	६०	९३.७५	४८	४६	९५.८३	९०.३

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

व्यक्तिगत र समूहगत परियोजनामा विद्यार्थीको सहभागिता

व्यक्तिगत परियोजना कार्यमा बालबालिकाहरूलाई व्यक्तिगत रूपमा आफ्नो परिवारको विषयमा वा अन्य कुनै विषयमा एकलैले खोज गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउने गरेको पाइन्छ। यस्तो परियोजनालाई व्यक्तिगत परियोजना कार्य भन्ने गरिन्छ। स-सानो समूह बनाएर समूहले गर्ने गरी परियोजनाको निर्माण गर्न लगाइन्छ भने यस्तो परियोजना कार्यलाई समूहगत परियोजना कार्य भन्ने गरेको पाइन्छ। यस्तो समूहगत परियोजनाबाट सामाजिक सिपको विकास हुने अवसर प्राप्त हुन्छ।

यस अध्ययनमा सम्लग्न विद्यालयहरूले कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा भएका व्यक्तिगत र समूहगत दुवै प्रकारका परियोजना कार्य गराउने गरेको पाइयो। माथिको तालिकामा उल्लेख गरेका व्यक्तिगत र समूहगत दुवै प्रकारका परियोजना कार्यमा विद्यार्थीहरूको सहभागितालाई हेर्दा व्यक्तिगत परियोजना कार्यमा देवी उच्च माध्यमिक विद्यालय, जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालय, र पञ्चरत्न

माध्यमिक विद्यालयमा क्रमशः ९३.३३%, ९३.७५% र ९३.७५% तथा सामूहिक परियोजना कार्यमा ८५.३३%, ८१.२५% र ८३.३३% विद्यार्थीहरूको सहभागिता रहेको पाइयो ।

छोटो र लामा अवधिका परियोजनामा विद्यार्थीको सहभागिता

बालबालिकाहरूले उनीहरूको उमेर र रुचि अनुसार केही घण्टा वा १, २ दिनमै सम्पन्न गर्न सक्ने परियोजना कार्यलाई छोटो अवधिको भन्ने गरेको पाइन्छ । त्यसै गरी पाठ्यक्रमको उद्देश्यका आधारमा कुनै विरुवा वा फूल रोप्ने कार्यदेखि त्यसको नियमित हेरचाह गरी फूल फुल्दासम्मका अवस्था र चरणहरूको अवलोकन गरी प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्न लगाइन्छ भने यस्तो परियोजना कार्यलाई लामो अवधिको परियोजना कार्य भन्ने गरेको पाइन्छ । यस्ता परियोजना कार्यबाट बालबालिकाहरूलाई कुनै पनि घटना वा विषयलाई सम्पूर्णतामा अध्ययन गर्ने अवसर प्राप्त हुन्छ ।

यस अध्ययनमा सम्लग्न विद्यालयहरूले कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा भएका छोटो र लामा अवधिका दुवै प्रकारका परियोजना कार्य गराउने गरेको पाइयो । माथिको तालिकामा उल्लेख गरेका छोटो र लामा अवधिका परियोजना कार्यमा विद्यार्थीहरूको सहभागितालाई हेर्दा देवी उच्च माध्यमिक विद्यालय, जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालय र पञ्चरत्न माध्यमिक विद्यालयमा छोटो अवधिका परियोजना कार्यमा क्रमशः ९६% र ९०.६३%, ९१.६७% र लामा अवधिका परियोजना कार्यमा क्रमशः ७३.३३%, ७६.५६% र ७७.०८% विद्यार्थीहरूको सहभागिता रहेको पाइयो ।

समस्यामुखी र अभ्यासमुखी परियोजनामा विद्यार्थीको सहभागिता

बालबालिकाहरूलाई कुनै समस्या समाधान गर्नका लागि समस्यामूलक परियोजना कार्य गराउने गरेको पाइन्छ । जस्तै तिम्रो समुदायमा मादक पदार्थ वा लागू पदार्थको कुलतमा फसेका व्यक्ति देख्यौ भने तिम्री उसलाई कुलतबाट छुटाउन के सहयोग गर्न सक्छौ ? एक अनुच्छेद लेख र कक्षामा सुनाऊ । अभ्यासमुखी परियोजनामा बालबालिकाहरूले भर्खरै सिकेका ज्ञान र सिपलाई स्थायित्व दिन र

पर्याप्त अभ्यासको अवसर प्रदान गर्न अभ्यासमुखी परियोजना कार्य दिने गरेको पाइन्छ ।

यस अध्ययनमा सम्लग्न विद्यालयहरूले कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा भएका समस्यामुखी र अभ्यासमुखी दुवै प्रकारका परियोजना कार्य गराउने गरेको पाइयो । माथिको तालिकामा उल्लेख गरेका समस्यामुखी र अभ्यासमुखी दुवै प्रकारका परियोजना कार्यमा विद्यार्थीहरूको सहभागितालाई हेर्दा देवी उच्च माध्यमिक विद्यालय, जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालय, र पञ्चरत्न माध्यमिक विद्यालयमा समस्यामुखी परियोजना कार्यमा क्रमशः ६६.६७%, ५७.८१%, ६२.५% र अभ्यासमुखी परियोजना कार्यमा क्रमशः ८९.३३%, ८५.९४% र ८७.५% विद्यार्थीहरूको सहभागिता रहेको पाइयो ।

सिर्जनमुखी र उपभोगमुखी परियोजनामा विद्यार्थीको सहभागिता

बालबालिकाहरूलाई कुनै नयाँ वस्तुको निर्माण वा सिर्जना गर्ने परियोजना कार्य गराइन्छ भने त्यसलाई सिर्जनमुखी परियोजना कार्य भन्ने गरेको पाइन्छ । जस्तै- माटो मुछेर गिलो माटोबाट तिमीलाई मनपर्ने कुनै फलको नमुना बनाऊ र त्यसमा मिल्दो रङ्ग पनि लगाऊ । उपभोगमुखी परियोजना कार्य अन्तर्गत केही पढेर, गीत सुनेर, कतै घुमेर र अनुभव गरेर परियोजना कार्य गर्न लगाउने गरेको पाइन्छ । जस्तै- कुनै पाठको एउटा अनुच्छेद पढ्न लगाई त्यस पाठमा भएका नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियापद आफ्नो कापीमा तालिका बनाई लेख र कक्षामा प्रस्तुत गर ।

यस अध्ययनमा सम्लग्न विद्यालयहरूले कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा भएका सिर्जनमुखी र उपभोगमुखी दुवै प्रकारका परियोजना कार्य गराउने गरेको पाइयो । माथिको तालिकामा उल्लेख गरेका सिर्जनमुखी र उपभोगमुखी दुवै प्रकारका परियोजना कार्यमा विद्यार्थीहरूको सहभागितालाई हेर्दा देवी उच्च माध्यमिक विद्यालय, जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालय, र पञ्चरत्न माध्यमिक विद्यालयमा सिर्जनमुखी परियोजना कार्यमा क्रमशः ६०%, ६५.६३%, ६८.७५% र उपभोगमुखी परियोजना कार्यमा क्रमशः ८९.३३%, ९३.७५% र ९५.८३% विद्यार्थीहरूको सहभागिता रहेको पाइयो ।

४.१.५ परियोजना कार्यका चरणहरूको प्रयोगको अवस्था

अध्ययनमा सम्लग्न विद्यालयका शिक्षकहरूले कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा परियोजना कार्यहरू गराउँदा प्रयोग गर्ने गरेका चरणहरूलाई निम्नअनुसार तालिकामा प्रस्तुत गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

तालिका ६ : परियोजना कार्यका चरणहरूको प्रयोगको अवस्था

क्र. सं.	परियोजनाका चरणहरू	विद्यालयको नाम		
		देवी	जनजागृति	पञ्चरत्न
१	समस्याको पहिचान	✓	✓	✓
२	अन्तिम प्रतिफल निर्धारण	✓	✓	✓
३	प्रक्रियाको निर्धारण	✓	✓	✓
४	रुब्रिक्स तयारी	-	-	-
५	कार्यान्वयन	✓	✓	✓
६	प्रस्तुतीकरण	✓	✓	✓
७	मूल्याङ्कन	-	-	-

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

प्रस्तुत तालिकामा उल्लेखित विद्यालयहरूले परियोजना कार्य गराउँदा प्रयोग गर्ने गरेका चरणहरूलाई (✓) चिन्हले जनाइएको छ । तालिका अनुसार सबै विद्यालयहरूले परियोजना कार्य गराउँदा समस्याको पहिचान, अन्तिम प्रतिफल निर्धारण, प्रक्रियाको निर्धारण, कार्यान्वयन र प्रस्तुतीकरण योजनाबद्ध रूपमा गर्ने गरेको भए पनि रुब्रिक्सको तयारी र मूल्याङ्कन भने गर्न नसकेको पाइयो ।

चरण १ : समस्याको पहिचान

यस चरणमा समस्याको पहिचान गरिन्छ । यस अध्ययनमा सम्लग्न तिनवटै विद्यालयहरूले समस्याको पहिचान गर्दा पाठ्यक्रम अनुसार पाठको उद्देश्यलाई मध्यनजर राख्दै एउटा पाठ शिक्षण गरिसकेपछि उक्त पाठमा सिकेका ज्ञान र सिप प्रयोग गर्दै उक्त पाठ पश्चात हासिल गर्नुपर्ने सिकाइ उपलब्धि प्राप्त हुने गरी विषयवस्तु वा समस्याको चयन गरी परियोजना कार्य गराउने गरेको पाइयो ।

चरण २ : अन्तिम प्रतिफल निर्धारण

परियोजना कार्य सम्पादन पश्चात के प्रतिफल आउनुपर्ने हो भन्ने कुरा परियोजना कार्य शुरु गर्नुपूर्व नै निर्धारित हुनुपर्छ । अन्तिम प्रतिफल निर्धारण गर्दा पाठ्यक्रमको उद्देश्य, विद्यार्थीको स्तर, क्षमता र रुचिलाई राम्ररी विचार गरी प्रतिफल निर्धारण पश्चात त्यसको स्तर पनि थाहा पाउनु पर्दछ । अन्तिम प्रतिफल निर्धारण गर्दा माथि उल्लेखित तिनवटै विद्यालयका शिक्षकहरूले विद्यार्थीहरूलाई परियोजना कार्य गराउँदा उक्त परियोजना कार्य तालिकामा लेखेर प्रस्तुत गर्ने कि, अनुच्छेदमा लेखी कम्प्युटर टाइप गरी प्रस्तुत गर्ने कि, सूचीबद्ध गर्न लगाउने भन्ने कुरा पहिला नै निर्धारण गर्न लगाई परियोजना कार्य गराउने गरेको पाइयो ।

चरण ३ : प्रक्रियाको निर्धारण

परियोजना कार्य सञ्चालन गर्नका लागि तिनवटै विद्यालयका शिक्षक र विद्यार्थीहरू बीच आ-आफ्नै विद्यालयमा परियोजना कार्य सञ्चालन गर्नु अघि नै छलफल गरी प्रक्रियाको निर्धारण गर्ने गरेको पाइयो । अर्थात गर्न दिएको परियोजना कार्य सम्पन्न गर्नका लागि के-के गर्नुपर्ने, कसरी गर्नुपर्ने, कहाँ जानुपर्ने, को-को सँग छलफल गर्नुपर्ने र सूचनाहरूलाई कसरी प्रस्तुत गर्ने जस्ता कुराहरू अगाडि नै विद्यार्थीहरूलाई स्पष्ट पारी (प्रक्रियाको निर्धारण गरी) परियोजना कार्य गर्न लगाएको पाइयो ।

चरण ४ : रुब्रिक्सको तयारी

रुब्रिक्सको तयारी अन्तर्गत प्रतिफल र प्रक्रियाको स्तर मापन गर्न चरण २ र ३ का आधारमा रुब्रिक्सको तयारी गर्नु पर्दछ । तर माथि उल्लेखित विद्यालयहरूले रुब्रिक्सको तयारी बेगर परियोजना कार्य गर्ने गरेको पाइयो । रुब्रिक्सको तयारी बेगर गर्न लगाइएको परियोजना कार्यको प्रतिफललाई के-के आधारमा मापन गर्ने, अधिकतम र न्यूनतम अङ्क कति प्राप्त हुने, सूचकहरू के-के हुने भन्ने कुरा बनाएर प्रयोग गरेको पाइएन ।

चरण ५ : कार्यान्वयन

परियोजना कार्यका चरणहरूमा रुब्रिक्सको तयारीपछि यस चरणमा पुगिन्छ । तिनवटै विद्यालयका शिक्षकहरूले परियोजना कार्य कार्यान्वयनका क्रममा आवश्यकता अनुसार सहजीकरण गर्ने गरेको पाइयो । शिक्षकहरूको सहजीकरणका क्रममा विद्यार्थीहरूको सहभागिता, पारस्परिक सहयोग जस्ता कुराहरूको अवलोकन तथा पृष्ठपोषण समेत गर्ने गरेको पाइयो ।

चरण ६ : प्रस्तुतीकरण

परियोजना कार्यका चरणहरूमा कार्यान्वयनको चरण पूरा भएपछि प्रस्तुतीकरणमा पुगिन्छ । यस अध्ययनमा सम्लग्न तिनवटै विद्यालयहरूले परियोजना कार्यको निर्धारित प्रतिफल आइसकेपछि विद्यार्थीहरूलाई प्रस्तुतीकरणको अवसर प्रदान गर्ने गरेको पाइयो ।

चरण ७ : मूल्याङ्कन

परियोजना कार्यका चरणहरूमा चरण १ देखि चरण ६ सम्म पूरा गरेपछि चरण ७ मा पुगिन्छ । अर्थात विद्यार्थीहरूले परियोजना कार्य सम्पादन गरी प्रस्तुत गरिसकेपछि वा प्रस्तुतीकरणका क्रममा शिक्षकले मूल्याङ्कन गर्नु पर्दछ । यस अध्ययनमा सम्लग्न विद्यालयहरूका शिक्षकहरूले परियोजना कार्यको मूल्याङ्कन गर्न मूल्याङ्कनका आधारहरू तयार गरी मूल्याङ्कन गरेको पाइयो । शिक्षकले रुब्रिक्स तयार गरी दिंदा विद्यार्थीहरूले आफ्नो परियोजनालाई आफैँ मूल्याङ्कन गर्न सक्छन् । विद्यार्थीहरूले परियोजना कार्य प्रस्तुत गर्ने क्रममा रुब्रिक्सको तयारी बेगर उक्त प्रस्तुत गरेको परियोजना कार्यलाई शिक्षकले राम्रो, नराम्रो वा सुधार्नुपर्ने भनी सल्लाह दिने गरेको पाइयो । अर्थात सम्पादित परियोजनालाई प्रस्तुत गरेपछि त्यस परियोजना कार्यमा कुन-कुन पक्ष राम्रा छन् र कुन-कुन पक्ष सुधार्नु पर्छ त्यस बारेमा विद्यार्थीहरूलाई सुभावा र सल्लाह दिने गरेको पाइयो । तर शिक्षकहरूले विद्यार्थीहरूद्वारा सम्पादित परियोजनालाई प्रस्तुत गरेपछि परियोजना कार्यको स्तर मापन गर्ने मापदण्ड सूचकहरू निर्माण गरी मूल्याङ्कन गरेको पाइएन ।

यसरी परियोजना कार्यका चरणहरूको प्रयोगको अवस्थालाई हेर्दा यस अध्ययनमा छनोट भएका देवी उच्च माध्यमिक विद्यालय, जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालय, र पञ्चरत्न माध्यमिक विद्यालयले परियोजना कार्यका ७ वटा चरणहरूमध्ये ५ वटा चरणहरूलाई मात्र प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो, जुन तालिकाबाट थाहा पाउन सकिन्छ। परियोजना कार्यका चरणहरूमध्ये चरण ४ र चरण ७ तिनवटै विद्यालयहरूका शिक्षकहरूले प्रयोग गरेको पाइएन।

४.१.६ प्रयोग गरिएका परियोजना कार्यका प्रकारहरू

यस अध्ययनमा सम्लग्न गरिएका विद्यालयहरूले कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा शिक्षकहरूद्वारा शिक्षण विधिकारूपमा प्रयोग गरिएका परियोजना कार्यका प्रकारहरूलाई निम्नानुसार तालिकामा प्रस्तुत गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ।

तालिका ७ : प्रयोग गरिएका परियोजना कार्यका प्रकार

क्र. सं.	परियोजना कार्यका प्रकारहरू	विद्यालयको नाम		
		देवी	जनजागृति	पञ्चरत्न
१	व्यक्तिगत	✓	✓	✓
२	समूहगत	✓	✓	✓
३	छोटो अवधिका	✓	✓	✓
४	लामो अवधिका	✓	✓	✓
५	सिर्जनमुखी	✓	✓	✓
६	उपभोगमुखी	✓	✓	✓
७	समस्यामुखी	✓	✓	✓
८	अभ्यासमुखी	✓	✓	✓
९	एकविषयक	✓	✓	✓

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

प्रस्तुत तालिकामा उल्लेख गरिएका विद्यालयहरूका शिक्षकहरूले प्रयोग गरिसकेका परियोजना कार्यका प्रकारहरूलाई (✓) चिन्हले सङ्केत गरिएको छ।

अर्थात् कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा गराउन सकिने परियोजना कार्यहरूमध्ये व्यक्तिगत, समूहगत, छोटो अवधिका, लामो अवधिका, सिर्जनमुखी, उपभोगमुखी, समस्यामुखी, अभ्यासमुखी र एकविषयक परियोजना कार्य सम्बन्धित तिनवटै विद्यालयका विषय शिक्षकहरूबाट प्राप्त सूचना अनुसार विद्यार्थीहरूलाई गराइसकेको पाइयो । एकविषयक परियोजना कार्यमा कुनै एउटा मात्र विषयमा केन्द्रित वा सीमित रही गराउने गरेको पाइन्छ भने अन्तरविषयक परियोजना कार्यमा एक भन्दा बढी विषयमा अन्तरसम्बन्धित गरेर सिकने अवसर प्रदान गर्ने गरेको पाइन्छ । जस्तै : सामाजिक अध्ययन विषय अन्तर्गत “बजार” लाई मूल विषय बनाएर गणित, विज्ञान, जस्ता विषयमा पनि एकै पटकमा एउटै समयमा परियोजना कार्य गराउने गरेको पाइन्छ । यस्तो परियोजनामा सम्बन्धित विषय शिक्षकहरूले समन्वय गरी सञ्चालन गर्ने गरेको पाइन्छ । तर अन्तरविषयक परियोजना कार्य भने तिनवटै विद्यालयले गरेको पाइएन । उक्त परियोजना कार्य गराउँदा अन्य विषय शिक्षकहरू र तिनले पढाउने विषयलाई अन्तरसम्बन्धित गरी परियोजना कार्य गराएको पाइएन । यसरी हेर्दा तिनवटै विद्यालयका शिक्षकहरूमा अन्तरविषयक परियोजना कार्य गराउन समन्वयको अभाव रहेको देखिन्छ ।

४.१.७ परियोजना कार्यमा शिक्षकको भूमिका

विद्यालयमा कक्षा हाँक्ने डाइभर शिक्षक नै हो । शिक्षकले कक्षामा शिक्षण गर्नुपर्ने पाठको उद्देश्य अनुसार कक्षा क्रियाकलाप गर्ने गरेको पाइन्छ । कक्षा क्रियाकलाप गर्दा विद्यार्थीहरूको स्तर, उमेर र चाहना अनुसार शिक्षकले कक्षामा आफ्नो भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ । त्यसैले परियोजनामा आधारित शिक्षण सिकाइले विद्यार्थी र शिक्षक बीचको परम्परागत शिक्षण सिकाइलाई परिवर्तन गरी विद्यार्थी आफैले गरेर सिकने वातावरणको सिर्जना हुन्छ, जसमा शिक्षकको लगनशीलता र भूमिका महत्त्वपूर्ण हुन आउँछ ।

यस अध्ययनमा सम्लग्न तिनवटै विद्यालयका शिक्षकहरूले कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा विद्यार्थीहरूलाई परियोजना कार्य गराउँदा खेलेका भूमिकाहरूलाई प्राप्त सूचनाअनुसार निम्नअनुसार तालिकामा प्रस्तुत गरी व्याख्या

विश्लेषण गरिएको छ । परियोजना कार्य गराउँदा शिक्षकहरूले खेलेका भूमिकालाई (✓) चिन्हले जनाइएको छ ।

तालिका ८ : परियोजना कार्यमा शिक्षकको भूमिका

क्र. स.	शिक्षकको भूमिका	विद्यालयको नाम		
		देवी	जनजागृति	पञ्चरत्न
१	परियोजना कार्यको चयन	✓	✓	✓
२	आवश्यक सामग्रीको व्यवस्था	✓	✓	-
३	कामको बाँडफाँड तथा समूह निर्माण	✓	✓	-
४	समयतालिका निर्धारण	-	-	-
५	स्वतन्त्र वातावरण सिर्जना	✓	✓	✓
६	रेखदेख तथा निर्देशन	✓	✓	✓
७	सहजीकरण	✓	✓	✓

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

प्रस्तुत तालिकामा उल्लेखित विद्यालयहरूले विद्यार्थीहरूलाई परियोजना कार्य गराउँदा शिक्षकहरूको भूमिकालाई प्रस्तुत गरिएको छ जसअनुसार देवी उच्च माध्यमिक विद्यालयमा कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययनमा परियोजना कार्य गराउँदा सम्बन्धित शिक्षकले परियोजना कार्यको चयन, आवश्यक सामग्रीको व्यवस्था, कामको बाडफाँड तथा समूह निर्माण, कक्षामा स्वतन्त्र वातावरणको सिर्जना, रेखदेख तथा निर्देशन र सहजीकरण गर्ने गरेको पाइयो भने समयतालिकाको निर्धारण गरेको पाइएन । त्यस्तै गरी जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालयका शिक्षकले परियोजना कार्यको चयन, आवश्यक सामग्रीको व्यवस्था, कामको बाडफाँड तथा समूह निर्माण, कक्षामा स्वतन्त्र वातावरणको सिर्जना, रेखदेख तथा निर्देशन र सहजीकरण गर्ने गरेको पाइयो भने समयमातालिका निर्धारण गरेको पाइएन र पञ्चरत्न माध्यमिक विद्यालयले परियोजना कार्य गराउँदा शिक्षकले परियोजना कार्यको चयन, स्वतन्त्र वातावरणको सिर्जना, रेखदेख तथा निर्देशन र सहजीकरण मात्र गर्ने गरेको पाइयो भने उक्त तालिकामा उल्लेख गरिएका अन्य कुनै पनि भूमिका शिक्षकले निर्वाह गरेको

पाइएन । यसरी हेर्दा तिनवटै विद्यालयका शिक्षकहरूले विद्यार्थीहरूलाई कक्षामा परियोजना कार्य गराउँदा फरक-फरक किसिमले भूमिका निर्वाह गरेको पाइयो ।

४.१.८ परियोजना कार्यमा प्रधानाध्यापकले पुऱ्याएका सहयोगहरू

यस अध्ययनमा सम्लग्न विद्यालयका शिक्षकहरूले कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा परियोजना कार्य गराउँदा प्रधानाध्यापकहरूबाट पुऱ्याइएका सहयोगहरूलाई प्राप्त सूचनाका आधारमा निम्न अनुसार तालिकामा प्रस्तुत गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । विद्यालयमा प्रधानाध्यापकले पुऱ्याएका सहयोगहरूलाई (✓) चिन्हले जनाइएको छ ।

तालिका ९ : परियोजना कार्यमा प्रधानाध्यापकले पुऱ्याएका सहयोगहरू

क्र. स.	प्रधानाध्यापकले गर्नुपर्ने सहयोगहरू	विद्यालयको नाम		
		देवी	जनजागृति	पञ्चरत्न
१	विद्यार्थीलाई हौसला	✓	✓	-
२	शिक्षकलाई हौसला	-	-	-
३	सल्लाह र सुभावा	✓	✓	✓
४	खर्चको व्यवस्था	✓	-	-
५	स्थलगत अध्ययन गराउन	✓	✓	✓
६	कक्षा अवलोकन	-	-	-
७	उपलब्धिको मूल्याङ्कन	✓	✓	✓
८	पृष्ठपोषण प्रदान	✓	✓	✓

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

प्रस्तुत तालिकामा उल्लेख गरिएका विद्यालयहरूमा कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा विद्यार्थीहरूलाई परियोजना कार्यहरू गराउँदा सम्बन्धित विषय शिक्षकलाई प्रधानाध्यापकले पुऱ्याउने गरेका सहयोगहरूलाई प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त तालिकामा देवी उच्च माध्यमिक विद्यालयमा परियोजना कार्य गराउँदा आवश्यक पर्ने जम्मा ८ वटा सहयोगहरू मध्ये ६ वटा सहयोग मात्र गर्ने गरेको पाइयो जसमध्ये विद्यार्थीहरूलाई परियोजना कार्यप्रति सिक्ने रुचि र जाँगर पैदा गराउन देवी उच्च माध्यमिक विद्यालयका प्रधानाध्यापकबाट बालबालिकाहरूलाई हौसला प्रदान गरी

परियोजना कार्य गर्न उत्प्रेरित गर्ने गरेको शिक्षकहरू बताउँछन् । साथै उत्कृष्ट परियोजना कार्य गर्ने विद्यार्थीहरूलाई विद्यालयकै खर्चबाट पुरस्कारको व्यवस्था गर्ने गरेको विद्यार्थीहरू बताउँछन् । सम्बन्धित विषय शिक्षकलाई परियोजना कार्य गर्न चाहिने सामग्रीदेखि लिएर परियोजना कार्य गराउँदा अन्य कक्षाहरू बीच समन्वय गरिदिने, कहाँ गएर के कसरी परियोजना कार्य गर्दा सिकाइ प्रभावकारी हुन्छ त्यस बारेमा विषय शिक्षक र विद्यार्थीहरूलाई सल्लाह र सुझाव दिने साथै स्थलगत भ्रमणका लागि खर्चको व्यवस्था समेत गर्ने गरेको शिक्षकहरू बताउँछन् । त्यसै गरी उपलब्धि मूल्याङ्कन गर्न सम्बन्धित शिक्षकबाट अघिल्लो परियोजना कार्यको तुलनामा पछिल्लो परियोजना कार्यमा के कति प्रतिशत सुधार आयो वा आएन भन्ने थाहा पाउन उपलब्धिको मूल्याङ्कन गरी सुधार नआएमा सुधारका उपायहरू सुझाउने र शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूलाई पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने गरेको शिक्षकहरू बताउँछन् ।

त्यसै गरी जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालयका प्रधानाध्यापकबाट बालबालिकाहरूलाई परियोजना कार्यप्रति रुचि जगाई प्रतिस्पर्धाको भावना जगाउन सदनात्मक रूपमा उत्कृष्ट परियोजना कार्य गर्ने सदनलाई वर्षको १ पटक अविभावक दिवसका दिन हौसला स्वरूप पुरस्कृत गर्ने गरेको विद्यार्थी र शिक्षकहरू बताउँछन् । परियोजना कार्य कसरी र कहाँ गएर गर्ने भन्ने सन्दर्भमा सल्लाह र सुझाव दिई स्थलगत अध्ययनका लागि खर्चको व्यवस्था मिलाउने गरेको शिक्षकहरू बताउँछन् । साथै विद्यार्थीहरूले गरेको प्रगतिको तुलनात्मक रूपमा मूल्याङ्कन गरी शिक्षकहरूलाई पृष्ठपोषण समेत दिने गरेको शिक्षकहरू बताउँछन् । त्यसै गरी शिक्षकहरूलाई हौसला जगाउने कार्यका लागि प्रोत्साहन तथा पुरस्कारको व्यवस्था, परियोजना कार्य गर्न खर्चको व्यवस्था र परियोजना कार्य सञ्चालनका अवस्थामा कक्षा अवलोकन नगरेको शिक्षकहरू बताउँछन् ।

त्यसै गरी पञ्चरत्न माध्यमिक विद्यालयका प्रधानाध्यापकले शिक्षकहरू र विद्यार्थीलाई परियोजना कार्य गर्ने बारेमा सल्लाह र सुझाव दिने गरेको, परियोजना कार्य कसरी र कहाँ गर्ने भन्ने सन्दर्भमा स्थलगत भ्रमणका लागि सहयोग र सल्लाह दिई परियोजना कार्य समापनपछि प्राप्त उपलब्धिको मूल्याङ्कन गरी पृष्ठपोषण दिने गरेको शिक्षकहरू बताउँछन् भने प्रधानाध्यापकबाट परियोजना कार्य गर्न शिक्षक र

विद्यार्थीहरूलाई हौसला दिने, खर्चको व्यवस्था गर्ने र कक्षामा सञ्चालन भइरहेको परियोजना कार्यलाई अवलोकन नगरेको शिक्षकहरू बताउँछन् ।

४.१.९ परियोजना कार्य सञ्चालन गर्ने तरिका

यस अध्ययनमा सम्लग्न विद्यालयका शिक्षकहरूले कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा परियोजना कार्य सञ्चालन गराउँदा प्रयोग गर्ने गरेका तरिकाहरूलाई प्राप्त सूचनाका आधारमा निम्नानुसार तालिकामा प्रस्तुत गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । विद्यालयहरूले परियोजना कार्य सञ्चालन गर्दा प्रयोग गरेका तरिकाहरूलाई (✓) चिन्हले जनाइएको छ ।

तालिका १० : परियोजना कार्य सञ्चालन गर्ने तरिका

क्र. स.	परियोजना कार्य सञ्चालनका तरिकाहरू	विद्यालयको नाम		
		देवी	जनजागृति	पञ्चरत्न
१	पाठ्यक्रमको उद्देश्यसँग सान्दर्भिक	✓	✓	✓
२	स्थानीय परिवेशसँग सान्दर्भिक	✓	✓	✓
३	उपलब्ध स्रोत र साधनसँग मिल्दो	✓	✓	✓
४	विद्यार्थीको सिप र क्षमतासँग मिल्दो	✓	✓	✓
५	विद्यार्थीको रुचि र दक्षतासँग मिल्दो	✓	✓	✓
६	परियोजना कार्यप्रति उत्प्रेरित गराउने	✓	✓	✓
७	४५ मिनेटको पिरियडमा गराउने	✓	✓	✓
८	ब्लकमा गराउने	✓	-	✓
९	एकविषयक परियोजना कार्य गराउने	✓	✓	✓
१०	अन्तरविषयक परियोजना कार्य गराउने	-	-	-
११	नतिजा सम्पादनको जानकारी गराउने	✓	✓	✓
१२	मूल्याङ्कनका आधारहरूको तयारी गराउने	✓	✓	✓

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

माथिको तालिकामा उल्लेख गरिएका तिनवटै विद्यालयहरूमा कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा परियोजना कार्य सञ्चालन गर्दा पाठ्यक्रमको उद्देश्य, स्थानीय परिवेश, उपलब्ध स्रोत र साधन, विद्यार्थीहरूको सिप र क्षमता, रुचि र

दक्षतासंग सान्दर्भिक गराएर विद्यार्थीहरूलाई उत्प्रेरणा जगाउँदै ४५ मिनेटको पिरियडमा पूरा हुने खालका परियोजना कार्य सञ्चालन गर्ने गरेको पाइयो । देवी उच्च माध्यमिक विद्यालय र पञ्चरत्न माध्यमिक विद्यालयले ४५ मिनेटमै पूरा हुने नसक्ने परियोजना कार्यहरूलाई बलकमा समेत परियोजना कार्य सञ्चालन गरेको पाइयो । जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालयले भने ४५ मिनेटमै पूरा हुने खालका परियोजना कार्य मात्र सञ्चालन गरेको पाइयो । देवी उच्च माध्यमिक विद्यालय, जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालय र पञ्चरत्न माध्यमिक विद्यालयले एकविषयक परियोजना कार्य मात्र सञ्चालन गरेको पाइयो । उक्त विद्यालयहरूले परियोजना कार्य सञ्चालन गर्नुभन्दा पहिला परियोजना कार्यको नतिजा के कस्तो आउँछ भन्ने जानकारी समेत विद्यार्थीहरूलाई दिने गरेको पाइयो । तर तिनवटै विद्यालयहरूले अन्तरविषयक परियोजना कार्य समन्वय र सहकार्यको अभावका कारण गराउने गरेको पाइएन । त्यस्तै गरी तिनवटै विद्यालयहरूले परियोजना कार्यलाई मूल्याङ्कन गर्न मूल्याङ्कनका आधारहरू तयार गरी परियोजना कार्य सञ्चालन गरेको पाइयो ।

४.१.१० परियोजना कार्यमा विद्यार्थीको उत्साह

यस अध्ययनमा सम्लग्न तिनवटै विद्यालयका शिक्षकहरूबाट प्राप्त सूचना अनुसार कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा परियोजना कार्य गराउँदा कक्षाकोठाभित्र बसेर गरिने परियोजना कार्यभन्दा विद्यालय हाता बाहिर छोटो भ्रमणको रूपमा गएर गरिने परियोजना कार्यमा विद्यार्थीहरू बढी उत्साहित भएको पाइयो । स्थानीय परिवेशमा भ्रमणको रूपमा गएर गरिने परियोजना कार्यमा विद्यार्थीहरूमा रुचि र जाँगर बढ्ने गरेको पाइयो । यसरी विद्यालयबाट बाहिर वा भ्रमणको रूपमा गएर नयाँ वातावरणमा नयाँ-नयाँ कुरा हेर्न र सिक्न पाउँदा उत्साह बढेको विद्यार्थीहरू बताउँछन् । समूह निर्माण गर्ने गरेकाले समूह नेताको नेतृत्वमा विद्यार्थीहरू उत्साहित भएर आ-आफ्नो कार्यमा लगनशीलताका साथ अगाडि बढेको विद्यार्थीको अनुभव छ । परियोजना कार्यको समापनपछि तिनवटै विद्यालयका विद्यार्थीहरू आ-आफ्नो परियोजना कार्य कक्षामा प्रस्तुत गर्न उत्साहित रहेको शिक्षकहरू बताउँछन् । यसरी तुलनात्मक रूपमा हेर्दा तिनवटै विद्यालयका शिक्षकहरूले भ्रमणको रूपमा गराएका परियोजना कार्यमा विद्यार्थीहरूको उत्साहलाई

सन्तोषजनक मान्न सकिन्छ भने कक्षामै गराएका परियोजना कार्यमा विद्यार्थीको हौसला घटेको देखिन्छ ।

४.१.११ परियोजना कार्यको कक्षा अवलोकन

यस अध्ययनमा सम्लग्न तिनवटै विद्यालयका सम्बन्धित विषय शिक्षकहरूले कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा छुट्टाछुट्टै दिन गराएका फरक-फरक परियोजना कार्यहरू शोधकर्ताद्वारा अवलोकन फारम सहित तिनवटै विद्यालयका तिनवटै कक्षामा अवलोकन गरियो । उक्त अवलोकनको नतिजालाई निम्नअनुसार तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ११ : परियोजना कार्यको कक्षा अवलोकन

क्र. स.	क्रियात्मक विवरण	विद्यालयको नाम								
		देवी			जनजागृति			पञ्चरत्न		
		उच्च	मध्यम	न्यून	उच्च	मध्यम	न्यून	उच्च	मध्यम	न्यून
१	कक्षाकोठा व्यवस्थापन		✓			✓			✓	
२	विद्यार्थी सहभागिता	✓				✓			✓	
३	विद्यार्थी लगनशीलता		✓			✓			✓	
४	शिक्षक, विद्यार्थी बीच अन्तर्क्रिया		✓				✓			✓
५	शिक्षकको भूमिका		✓				✓			✓
	परियोजना कार्यको स्तर	१	४	०	०	३	२	०	३	२

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

माथिको तालिका ११ मा तिनवटै विद्यालयको कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा सम्बन्धित विषय शिक्षकहरूले गराएका परियोजना कार्यको कक्षा अवलोकनको नतिजालाई प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त तालिकाको नतिजालाई हेर्दा देवी उच्च माध्यमिक विद्यालयमा कक्षा अवलोकनको स्तर सङ्ख्या उच्चमा १, मध्यममा ४ र न्यूनमा ० रहेको छ । जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालयको स्तर सङ्ख्या उच्चमा ०, मध्यममा ३ र न्यूनमा २ रहेको छ भने पञ्चरत्न माध्यमिक विद्यालयको स्तर सङ्ख्या उच्चमा ०, मध्यममा ३ र न्यूनमा २ रहेको छ ।

यसरी हेर्दा देवी उच्च माध्यमिक विद्यालयमा विद्यार्थीहरूको सहभागितालाई राम्रो मान्न सकिन्छ भने कक्षाकोठाको व्यवस्थापन, विद्यार्थी लगनशीलता, शिक्षक विद्यार्थी बीच अन्तर्क्रिया र शिक्षकको भूमिकालाई मध्यम मान्न सकिन्छ । यसै गरी जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालय र पञ्चरत्न माध्यमिक विद्यालय दुवै विद्यालयमा कक्षाकोठाको व्यवस्थापन, विद्यार्थी सहभागिता र विद्यार्थीको लगनशीलता मध्यम रहेको छ भने शिक्षक विद्यार्थी बीच अन्तर्क्रिया र शिक्षकको भूमिका कमजोर देखिन्छ ।

यसरी तिनवटै विद्यालयको परियोजना कार्यको अवलोकनको अवस्थालाई हेर्दा तुलनात्मक रूपमा देवी उच्च माध्यमिक विद्यालयको राम्रो देखिन्छ भने जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालय र पञ्चरत्न माध्यमिक विद्यालयको अवस्था देवी उच्च माध्यमिक विद्यालयको तुलनामा कमजोर देखिन्छ ।

४.२ परियोजना कार्यका मूल्याङ्कनका आधारहरू

यस अध्ययनमा सम्लग्न विद्यालयहरूले कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा विद्यार्थीहरूलाई परियोजना कार्य गराउँदा परियोजना कार्यको मूल्याङ्कन गर्न मूल्याङ्कनका आधारहरू तयार गरी मूल्याङ्कन गरेको पाइयो । प्राप्त सूचना अनुसार परियोजना कार्यबाट विद्यार्थीहरूमा विकास हुने सिपहरूमध्ये विश्लेषणात्मक सिप, संश्लेषात्मक सिप, समस्या समाधान सिप, सिर्जनात्मक सिप, सहयोगात्मक सिप, लिखित र मौखिक अभिव्यक्ति सिपहरूको मूल्याङ्कन फरक-फरक तरिकाबाट गराइसकेको पाइयो । यस अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयहरूमा गराइएका परियोजना कार्यबाट विद्यार्थीहरूमा विकास हुने सिप र तिनको मूल्याङ्कन गर्न बनाएका मूल्याङ्कनका आधारहरूलाई क्रमैसँग बुँदागत रूपमा तालिकामा प्रस्तुत गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

४.२.१ विश्लेषणात्मक सिपको विकास र मूल्याङ्कन

यस अध्ययनमा सम्लग्न विद्यालयहरूले विद्यार्थीहरूलाई विश्लेषणात्मक सिपको विकास गराउन दिएका परियोजना कार्यहरूलाई मूल्याङ्कन गर्न बनाइएका

मूल्याङ्कनका आधारहरू निम्न अनुसार तालिकामा प्रस्तुत गरी व्याख्या, विश्लेषण गरिएको छ ।

तालिका १२ : विश्लेषणात्मक सिपको विकास र मूल्याङ्कनका आधारहरू

क्र. स.	विद्यालय र परियोजनाको प्रकार	एकाइ	पाठ	परियोजना कार्य	सिपको विकास	मूल्याङ्कनका आधार
१	देवी- लामो अवधिको परियोजना कार्य	५	२	कुनै फूलको बिउ रोपेदेखि नै त्यसको नियमित हेरचाह गरी फूल फुल्दासम्मका अवस्था र चरणहरूको अवलोकन गरी प्रतिवेदन प्रस्तुत गर ।	अवलोकन, लेखन, प्रस्तुतीकरण	अवलोकन गरेको महिना र दिन सङ्ख्या, लेखाइमा शुद्धता, प्रस्तुतीकरण
२	जनजागृति - एकविषयक परियोजना कार्य	२	४	तिम्रो समुदायमा तिमिले गर्व गर्न सक्ने वा तिम्रो समुदायलाई चिनाउने चिजहरू के के छन् ? तिनीहरूको चर्चा गर्दै साथीलाई पत्र लेखी कक्षामा प्रस्तुत गर ।	लेखन, प्रस्तुतीकरण	चिनाउने चिजहरूको सङ्ख्या, बुझाएको समय, लेखाइमा शुद्धता, प्रस्तुतीकरण
३	पञ्चरत्न - अभ्यासमुखी परियोजना कार्य	६	२	तिम्रो समुदायमा भएका ऐतिहासिक व्यक्तित्वहरूको खोजी गरी पुष्पाले जस्तै परियोजना कार्य गर ।	सञ्चार, लेखन, प्रस्तुतीकरण	व्यक्तिहरूको सङ्ख्या, लेखाइमा शुद्धता, प्रस्तुतीकरण

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

तालिका १२ मा कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा गराइएका परियोजना कार्यहरूमध्ये विश्लेषणात्मक सिपको विकास गराउन गरिएका परियोजना कार्यहरूको मूल्याङ्कनका आधारहरूलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस अध्ययनमा सम्लग्न विद्यालयहरूमध्ये देवी उच्च माध्यमिक विद्यालयले कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा विद्यार्थीहरूलाई विश्लेषणात्मक सिपको विकास गराउन तालिकामा उल्लेखित परियोजना कार्यलाई हेर्दा विद्यार्थीहरूमा अवलोकन गर्ने सिप, लेखन सिप र प्रस्तुतीकरण गर्ने सिपको विकास गराउन दिएको पाइयो । यस परियोजना कार्यलाई मूल्याङ्कन गर्ने आधारको रूपमा अवलोकन गरेको महिनाहरूको सङ्ख्या र दिन सङ्ख्या, लेखाइमा शुद्धता र प्रतिवेदन प्रस्तुतीकरणलाई लिएको पाइयो ।

जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालयले विद्यार्थीहरूमा विश्लेषणात्मक सिपको विकास गराउन तालिकामा उल्लेखित परियोजना कार्य दिएको पाइयो । उक्त परियोजना कार्यबाट विद्यार्थीहरूमा लेखन सिप र प्रस्तुतीकरण सिपको विकास गराउन दिएको पाइयो । यसरी जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालयले गराएको परियोजना कार्यलाई मूल्याङ्कन गर्ने आधारको रूपमा चिनाउने चिजहरूको सङ्ख्या, बुझाएको समय, लेखाइमा शुद्धता र प्रस्तुतीकरणलाई लिएको पाइयो ।

त्यस्तै गरी पञ्चरत्न माध्यमिक विद्यालयले विश्लेषणात्मक सिपको विकास गराउन तालिकामा उल्लेखित परियोजना कार्य दिएको पाइयो । उक्त परियोजना कार्यबाट विद्यार्थीहरूमा सञ्चार सिप, लेखन सिप र प्रस्तुतीकरण सिपको विकास गराउन दिएको पाइयो । उक्त परियोजना कार्यलाई मूल्याङ्कन गर्ने आधारको रूपमा भेटेका व्यक्तिहरूको सङ्ख्या, लेखाइमा शुद्धता र प्रस्तुतीकरणलाई लिएको पाइयो ।

यसरी हेर्दा तिनवटै विद्यालयहरूले विद्यार्थीहरूको विश्लेषणात्मक सिपको विकास गराउन दिएका परियोजना कार्य र तिनको मूल्याङ्कन गर्न बनाएका मूल्याङ्कनका आधारहरूलाई सन्तोषजनक मान्न सकिन्छ ।

४.२.२ संश्लेषात्मक सिपको विकास र मूल्याङ्कन

यस अध्ययनमा सम्लग्न विद्यालयहरूले विद्यार्थीहरूलाई संश्लेषात्मक सिपको विकास गराउन दिएका परियोजना कार्यहरूलाई मूल्याङ्कन गर्न बनाइएका मूल्याङ्कनका आधारहरू निम्नानुसार तालिकामा प्रस्तुत गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

तालिका १३ : संश्लेषात्मक सिपको विकास र मूल्याङ्कनका आधारहरू

क्र. स.	विद्यालय र परियोजनाको प्रकार	एकाइ	पाठ	परियोजना कार्य	सिपको विकास	मूल्याङ्कनका आधार
१	देवी - उपभोगमुखी परियोजना कार्य	६	३	पात्रो (क्यालेण्डर) हेरेर हरेक महिनामा पर्ने चाडपर्वहरूको नाम र विवरण सहित ती चाडपर्व कुन कुन महिना, गते र तिथिमा पर्दछन् तालिकामा भरेर कक्षामा प्रस्तुत गर ।	पठनबोध, तालिका निर्माण, प्रस्तुतीकरण	चाडपर्व सङ्ख्या, तालिका निर्माण, प्रस्तुतीकरण
२	जनजागृति - उपभोगमुखी परियोजना कार्य	१	१	तिम्ना कुनै ४ छिमेकीहरूलाई भेटेर उनीहरूले दिनभरि गर्ने कामको सूची बनाऊ र उनीहरूको कामबाट वातावरणमा पर्ने असरहरू तालिकामा प्रस्तुत गर ।	सञ्चार, तालिका निर्माण, प्रस्तुतीकरण	भेटेका मानिसको सङ्ख्या, लेखाइमा शुद्धता, तालिका निर्माण, प्रस्तुतीकरण
३	पञ्चरत्न - उपभोगमुखी परियोजना कार्य	७	३	नजिकैको पसलमा गई त्यहाँ भएका सामानहरू कुन कुन स्वदेशमा, कुन कुन विदेशमा बनेका रहेछन् छुट्याउ र कति प्रतिशत स्वदेशी र कति प्रतिशत विदेशी रहेछन् सो समेत छुट्याउ ।	सञ्चार, लेखन, प्रस्तुतीकरण	सामानको सङ्ख्या, लेखाइमा शुद्धता, प्रस्तुतीकरण

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

माथिको तालिकामा कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा गराइएका परियोजना कार्यहरूमध्ये संश्लेषात्मक सिपको विकास गराउन गरिएका परियोजना कार्यहरूको मूल्याङ्कनका आधारहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस अध्ययनमा सम्लग्न विद्यालयहरूमध्ये देवी उच्च माध्यमिक विद्यालयले कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा विद्यार्थीहरूलाई संश्लेषात्मक

सिपको विकास गराउन तालिकामा उल्लेखित परियोजना कार्यलाई हेर्दा विद्यार्थीहरूमा पठनबोध सिप, तालिका निर्माण सिप र प्रस्तुतीकरण सिपको विकास गराउन दिएको पाइयो । यस परियोजना कार्यलाई मूल्याङ्कन गर्ने आधारको रूपमा चाडपर्व सङ्ख्या, तालिका निर्माण र प्रस्तुतीकरणलाई लिएको पाइयो ।

जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालयले विद्यार्थीहरूलाई संश्लेषात्मक सिपको विकास गराउन तालिकामा उल्लेखित परियोजना कार्य दिएको पाइयो । उक्त परियोजना कार्यबाट विद्यार्थीहरूमा सञ्चार सिप, तालिका निर्माण सिप र प्रस्तुतीकरण सिपको विकास गराउन दिएको पाइयो । यसरी जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालयले गराएको परियोजना कार्यलाई मूल्याङ्कन गर्ने आधारको रूपमा भेटेका मानिसको सङ्ख्या, लेखाइमा शुद्धता, तालिका निर्माण र प्रस्तुतीकरणलाई लिएको पाइयो ।

त्यस्तै गरी पञ्चरत्न माध्यमिक विद्यालयले संश्लेषात्मक सिपको विकास गराउन तालिकामा उल्लेखित परियोजना कार्य दिएको पाइयो । उक्त परियोजना कार्यबाट विद्यार्थीहरूमा सञ्चार सिप, लेखन सिप र प्रस्तुतीकरण सिपको विकास गराउन दिएको पाइयो । उक्त परियोजना कार्यलाई मूल्याङ्कन गर्ने आधारको रूपमा पसलमा पाइएका सामानको सङ्ख्या, लेखाइमा शुद्धता र प्रस्तुतीकरणलाई लिएको पाइयो ।

यसरी हेर्दा तिनवटै विद्यालयहरूले विद्यार्थीहरूको संश्लेषात्मक सिपको विकास गराउन दिएका परियोजना कार्य र तिनको मूल्याङ्कन गर्न बनाएका मूल्याङ्कनका आधारहरूलाई सन्तोषजनक मान्न सकिन्छ ।

४.२.३ समस्या समाधान सिपको विकास र मूल्याङ्कन

यस अध्ययनमा सम्लग्न विद्यालयहरूले विद्यार्थीहरूलाई समस्या समाधान सिपको विकास गराउन दिएका परियोजना कार्यहरूलाई मूल्याङ्कन गर्न बनाइएका मूल्याङ्कनका आधारहरू निम्नानुसार तालिकामा प्रस्तुत गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

तालिका १४ : समस्या समाधान सिपको विकास र मूल्याङ्कनका आधारहरू

क्र. स.	विद्यालय र परियोजनाको प्रकार	एकाइ	पाठ	परियोजना कार्य	सिपको विकास	मूल्याङ्कनका आधार
१	देवी - समस्यामुखी परियोजना कार्य	३	१	तिम्रो साथीको बुबा सधैं मादक पदार्थ पिएर साँभमा श्रीमतीसँग झगडा गर्नुहुन्छ । उहाँको घरको झगडा र हल्लाले छिमेकीहरू रुष्ट भैसकेका छन् । यस्तो अवस्थामा तिम्री उहाँलाई कसरी सम्झाउँछौ । लेख र कक्षामा सुनाऊ ।	सञ्चार, लेखन, प्रस्तुतीकरण	शब्द सङ्ख्या, लेखाइमा शुद्धता, प्रस्तुतीकरण
२	जनजागृति - समस्यामुखी परियोजना कार्य	३	५	तिम्रो समुदायमा मादक पदार्थ तथा लागू पदार्थको कुलतामा फसेका व्यक्ति देख्यौ भने तिनीहरूलाई कुलतबाट छुटाउन तिम्री के सहयोग गर्न सक्छौ ? एक अनुच्छेद लेखेर कक्षामा सुनाऊ ।	सञ्चार, लेखन, प्रस्तुतीकरण	शब्द सङ्ख्या, लेखाइमा शुद्धता, प्रस्तुतीकरण,
३	पञ्चरत्न - समस्यामुखी परियोजना कार्य	४	७	तिम्रो कक्षामा एकजना दलित साथीलाई अन्य केही साथीहरूले दलित भनी दुर्व्यवहार गर्छन् । यस्तो दुर्व्यवहार गर्दा ऊ कक्षा-कोठाको सबैभन्दा पछाडिको बेञ्चमा एकलै बस्छ । यस्तो दुर्व्यवहार गर्ने साथीलाई तिम्री के भनेर सम्झाउँछौ ? एक अनुच्छेद लेखेर कक्षामा सुनाऊ ।	सञ्चार, लेखन, प्रस्तुतीकरण	लेखाइमा शुद्धता, प्रस्तुतीकरण

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

माथिको तालिकामा कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा गराएका परियोजना कार्यहरूमध्ये समस्या समाधान सिपको विकास गराउन गरिएका परियोजना कार्यहरूको मूल्याङ्कनका आधारहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस अध्ययनमा सम्लग्न विद्यालयहरूमध्ये देवी उच्च माध्यमिक विद्यालयले कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा विद्यार्थीहरूलाई समस्या समाधान सिपको विकास गराउन तालिकामा उल्लेखित परियोजना कार्यलाई हेर्दा विद्यार्थीहरूमा सञ्चार सिप, लेखन सिप र प्रस्तुतीकरण सिपको विकास गराउन दिएको पाइयो । यस परियोजना कार्यलाई मूल्याङ्कन गर्ने आधारको रूपमा शब्द सङ्ख्या, लेखाइमा शुद्धता र प्रस्तुतीकरणलाई लिएको पाइयो ।

जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालयले विद्यार्थीहरूलाई समस्या समाधान सिपको विकास गराउन तालिकामा उल्लेखित परियोजना कार्य दिएको पाइयो । उक्त परियोजना कार्यबाट विद्यार्थीहरूमा सञ्चार सिप, लेखन सिप र प्रस्तुतीकरण सिपको विकास गराउन दिएको पाइयो । यसरी जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालयले गराएको परियोजना कार्यलाई मूल्याङ्कन गर्ने आधारको रूपमा शब्द सङ्ख्या, लेखाइमा शुद्धता र प्रस्तुतीकरणलाई लिएको पाइयो ।

त्यस्तै गरी पञ्चरत्न माध्यमिक विद्यालयले समस्या समाधान सिपको विकास गराउन तालिकामा उल्लेखित परियोजना कार्य दिएको पाइयो । उक्त परियोजना कार्यबाट विद्यार्थीहरूमा सञ्चार सिप, लेखन सिप र प्रस्तुतीकरण सिपको विकास गराउन दिएको देखिन्छ । उक्त परियोजना कार्यलाई मूल्याङ्कन गर्ने आधारको रूपमा लेखाइमा शुद्धता र प्रस्तुतीकरणलाई मात्र लिएको पाइयो ।

यसरी हेर्दा तिनवटै विद्यालयहरूले विद्यार्थीहरूमा समस्या समाधान सिपको विकास गराउन दिएका परियोजना कार्य र तिनको मूल्याङ्कन गर्न बनाएका मूल्याङ्कनका आधारहरूमध्ये देवी उच्च माध्यमिक विद्यालय र जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालय, भन्दा पञ्चरत्न माध्यमिक विद्यालय को मूल्याङ्कनको आधार कमजोर देखिन्छ ।

४.२.४ सिर्जनात्मक सिपको विकास र मूल्याङ्कन

यस अध्ययनमा सम्लग्न विद्यालयहरूले विद्यार्थीहरूलाई सिर्जनात्मक सिपको विकास गराउन दिएका परियोजना कार्यहरूलाई मूल्याङ्कन गर्न बनाइएका

मूल्याङ्कनका आधारहरू निम्नअनुसार तालिकामा प्रस्तुत गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

तालिका १५ : सिर्जनात्मक सिपको विकास र मूल्याङ्कनका आधारहरू

क्र. स.	विद्यालयको नाम र परियोजनाको प्रकार	एकाइ	पाठ	परियोजना कार्य	सिपको विकास	मूल्याङ्कनका आधार
१	देवी-सिर्जनमुखी परियोजना कार्य	७	२	तिम्पो विद्यालयमा भएका सामानहरूमध्ये तिमीलाई मनपर्ने सामानको चित्र बनाऊ र मिल्ने रङ्ग पनि लगाऊ ।	चित्र निर्माण, रङ्ग भर्ने	मिलेको चित्र, सफाइ
२	जनजागृति - सिर्जनमुखी परियोजना कार्य	५	६	तिम्पो विद्यालय रहेको ठाउँ र त्यस वरपरको नक्सा बनाऊ र त्यहाँ भएका प्रमुख वस्तुहरू सङ्केतको माध्यमबाट देखाऊ ।	चित्र निर्माण	चित्रको आकार, मिलेको चित्र
३	पञ्चरत्न - सिर्जनमुखी परियोजना कार्य	५	६	आफ्नो कापीमा नेपालको नक्सा बनाऊ र उक्त नक्सामा नदी, ताल, हिमाल, काठमाण्डौ शहर, सङ्केतको माध्यमबाट देखाऊ ।	चित्र निर्माण	मिलेको चित्र, सफाइ

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

तालिका १५ मा कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा गराएका परियोजना कार्यहरूमध्ये सिर्जनात्मक सिपको विकास गराउन गरिएका परियोजना कार्यहरूको मूल्याङ्कनका आधारहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस अध्ययनमा सम्लग्न विद्यालयहरूमध्ये देवी उच्च माध्यमिक विद्यालयले कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा विद्यार्थीहरूलाई सिर्जनात्मक सिपको विकास गराउन तालिकामा उल्लेखित परियोजना कार्यलाई हेर्दा विद्यार्थीहरूमा चित्र निर्माण सिप र रङ्ग भर्ने सिपको विकास गराउन दिएको पाइयो । यस परियोजना कार्यलाई मूल्याङ्कन गर्ने मूल्याङ्कनका आधारहरूमा मिलेको चित्र र सफाइलाई लिएको पाइयो ।

जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालयले विद्यार्थीहरूलाई सिर्जनात्मक सिपको विकास गराउन तालिकामा उल्लेखित परियोजना कार्य गराएको पाइयो । उक्त परियोजना कार्य विद्यार्थीहरूलाई चित्र निर्माण सिपको विकास गराउन दिएको पाइयो । यस परियोजना कार्यलाई मूल्याङ्कन गर्ने आधारको रूपमा चित्रको आकार र मिलेको चित्रलाई लिएको पाइयो ।

त्यस्तै गरी पञ्चरत्न माध्यमिक विद्यालयले सिर्जनात्मक सिपको विकास गराउन तालिकामा उल्लेखित परियोजना कार्य दिएको पाइयो । उक्त परियोजना कार्य विद्यार्थीहरूलाई चित्र निर्माण सिपको विकास गराउन दिएको पाइयो भने यस परियोजना कार्यलाई मूल्याङ्कन गर्न मूल्याङ्कनको आधारका रूपमा मिलेको चित्र र सफाइलाई लिएको पाइयो ।

यसरी हेर्दा तिनवटै विद्यालयहरूले विद्यार्थीहरूमा सिर्जनात्मक सिपको विकास गराउन गराइएका परियोजना कार्य र तिनको मूल्याङ्कन गर्न बनाएका मूल्याङ्कनका आधारहरू परियोजना कार्य अनुसार फरक-फरक पाइयो ।

४.२.५ सहयोगात्मक सिपको विकास र मूल्याङ्कन

यस अध्ययनमा सम्लग्न विद्यालयहरूले विद्यार्थीहरूलाई सहयोगात्मक सिपको विकास गराउन गराएका परियोजना कार्यहरूलाई मूल्याङ्कन गर्न बनाइएका मूल्याङ्कनका आधारहरू निम्नअनुसार तालिकामा प्रस्तुत गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

तालिका १६ : सहयोगात्मक सिपको विकास र मूल्याङ्कनका आधारहरू

क्र. स.	विद्यालय र परियोजनाको प्रकार	एकाइ	पाठ	परियोजना कार्य	सिपको विकास	मूल्याङ्कनका आधार
१	देवी - व्यक्तिगत परियोजना कार्य	१	३	तिम्पो समुदायमा मनाइने कुनै चाडपर्वलाई साथीसँग मिलेर भूमिका अभिनय गरेर कक्षामा प्रस्तुत गर ।	सञ्चार, अभिनय, प्रस्तुती-करण	हाउभाउको स्तर, बोला-इमा शुद्धता, प्रस्तुती
२	जनजागृति - समूहगत परियोजना कार्य	२	३	तिम्पो गाउँको बीचमा एउटा धार्मिक स्थल छ । उक्त धार्मिक स्थलमा आउने जाने बाटो पनि फोहोर भएको छ । गाउँका मानिसहरू फोहोर सफा गर्ने कुरै गर्दैनन् । यस्तो अवस्थामा तिमी के गर्छौ ? लेखी कक्षामा प्रस्तुत गर ।	सहयोग लिनु-दिनु, सञ्चार, लेखन, प्रस्तुती-करण	भेटेका मानिसको सङ्ख्या, लेखाइमा शुद्धता, प्रस्तुतीकरण
३	पञ्चरत्न - समस्यामुखी परियोजना कार्य	१	२	तिम्पो छिमेकी साथीको बुबा निककै दिनदेखि बिरामी पर्नु भएको छ । उहाँलाई अस्पतालसम्म लैजान गाउँमा कुनै साधन वा एम्बुलेन्स पनि छैन । यस्तो अवस्थामा तिमी साथीको बुबालाई अस्पतालसम्म लैजान के गर्छौ ? एक अनुच्छेद लेख र कक्षामा प्रस्तुत गर ।	सञ्चार, लेखन, प्रस्तुती-करण	अस्पताल लैजान गरिएका उपाय सङ्ख्या, लेखाइमा शुद्धता, प्रस्तुती-करण

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

माथिको तालिकामा उल्लेखित विद्यालयहरूले कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा गराइएका परियोजना कार्यहरूमध्ये सहयोगात्मक सिपको विकास

गराउन गराइएका परियोजना कार्यहरूको मूल्याङ्कन गर्न बनाइएका मूल्याङ्कनका आधारहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

उक्त तालिकामा देवी उच्च माध्यमिक विद्यालयले कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा विद्यार्थीहरूलाई सहयोगात्मक सिपको विकास गराउन गराएको परियोजना कार्यबाट सञ्चार, अभिनय र प्रस्तुतीकरण सिपको विकास गराउन दिएको पाइयो । यस परियोजना कार्यलाई मूल्याङ्कन गर्न मूल्याङ्कनका आधारको रूपमा अभिनयको हाउभाउको स्तर, बोलाइमा शुद्धता र प्रस्तुतीकरणलाई लिएको पाइयो ।

जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालयले विद्यार्थीहरूलाई सहयोगात्मक सिपको विकास गराउन सहयोग लिन-दिन गरिएको सञ्चार सिप, लेखन सिप, र प्रस्तुतीकरण सिपको विकास गराउन उक्त परियोजना कार्य गराएको पाइयो । यस परियोजना कार्यलाई मूल्याङ्कन गर्न मूल्याङ्कनका आधारहरूमा भेटेका मानिसको सङ्ख्या, लेखाइमा शुद्धता र प्रस्तुतीकरणलाई लिएको पाइयो ।

यसरी नै पञ्चरत्न माध्यमिक विद्यालयले सहयोगात्मक सिपको विकास गराउन गराएको परियोजना कार्यमा सञ्चार सिप, लेखन सिप र प्रस्तुतीकरण सिपलाई लिएको पाइयो । यस परियोजना कार्यलाई मूल्याङ्कन गर्न मूल्याङ्कनको आधारका रूपमा विरामी अस्पताल लैजन गरिएको उपाय सङ्ख्या, लेखाइमा शुद्धता र प्रस्तुतीकरणलाई लिएको पाइयो ।

यसरी हेर्दा तिनवटै विद्यालयहरूले गराएका फरक-फरक परियोजना कार्यहरूलाई फरक-फरक ढङ्गले मूल्याङ्कन गरेको पाइयो ।

४.२.६ लिखित अभिव्यक्ति सिपको विकास र मूल्याङ्कन

यस अध्ययनमा सम्लग्न विद्यालयहरूले विद्यार्थीहरूलाई लिखित अभिव्यक्ति सिपको विकास गराउन गराएका परियोजना कार्यहरूलाई मूल्याङ्कन गर्न बनाइएका मूल्याङ्कनका आधारहरू निम्नअनुसार तालिकामा प्रस्तुत गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

तालिका १७ : लिखित अभिव्यक्ति सिपको विकास र मूल्याङ्कनका आधारहरू

क्र. स.	विद्यालय र परियोजनाको प्रकार	एकाइ	पाठ	परियोजना कार्य	सिपको विकास	मूल्याङ्कनका आधार
१	देवी - छोटो अवधिको परियोजना कार्य	७	१	सबै कामको उत्तिकै महत्त्व हुने हुँदा सबै प्रकारका काम र काम गर्ने मानिसलाई सम्मान गर्नुपर्छ भनेर एक अनुच्छेद लेखेर कक्षामा प्रस्तुत गर ।	सम्मान गर्ने, लेखन, प्रस्तुतीकरण	लेखाइमा शुद्धता, प्रस्तुतीकरण
२	जनजागृति - छोटो अवधिको परियोजना कार्य	५	२	तिमी बसेको प्रदेशमा पाइने हावापानी र रहनसहन उल्लेख गर्दै अर्को प्रदेशमा बस्ने साथीलाई पत्र लेखी कक्षामा सुनाऊ ।	लेखन, प्रस्तुतीकरण	लेखाइमा शुद्धता, प्रस्तुतीकरण
३	पञ्चरत्न - व्यक्तिगत परियोजना कार्य	४	७	तिम्रो समुदायमा सबै जातजातिका र भाषाभाषीका मानिसहरू मिलेर बस्नुपर्छ भनेर तिम्रा साथीहरूलाई कसरी सम्झाउँछौं, कापीमा लेखेर कक्षामा सुनाऊ ।	मेलमिलाप, लेखन, प्रस्तुतीकरण	लेखाइमा शुद्धता, प्रस्तुतीकरण

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

तालिका १७ मा उल्लेखित विद्यालयहरूले कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा गराइएका परियोजना कार्यहरूमध्ये लिखित अभिव्यक्ति सिपको विकास गराउन गराइएका परियोजना कार्यहरूको मूल्याङ्कन गर्न बनाइएका मूल्याङ्कनका आधारहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

उक्त तालिकामा देवी उच्च माध्यमिक विद्यालयले विद्यार्थीहरूलाई लिखित अभिव्यक्ति सिपको विकास गराउन कामको सम्मान गर्ने सिप, लेखन सिप र प्रस्तुतीकरण सिपको विकास गराउन उक्त परियोजना कार्य गराएको पाइयो । यस परियोजना कार्यलाई मूल्याङ्कन गर्न मूल्याङ्कनका आधारहरूमा लेखाइमा शुद्धता र प्रस्तुतीकरणलाई लिएको पाइयो ।

जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालयले विद्यार्थीहरूलाई लिखित अभिव्यक्ति सिपको विकास गराउन गराएको परियोजना कार्यबाट लेखन र प्रस्तुतीकरण सिपलाई लिएको पाइयो । यस परियोजना कार्यलाई मूल्याङ्कन गर्न मूल्याङ्कनका आधारहरूमा लेखाइमा शुद्धता र प्रस्तुतीकरणलाई लिएको पाइयो ।

यसरी नै पञ्चरत्न माध्यमिक विद्यालयले लिखित अभिव्यक्ति सिपको विकास गराउन गराएको परियोजना कार्यमा समुदायमा मेलमिलाप, लेखन र प्रस्तुतीकरण सिपलाई लिएको पाइयो । यस परियोजना कार्यलाई मूल्याङ्कन गर्न मूल्याङ्कनका आधारको रूपमा लेखाइमा शुद्धता र प्रस्तुतीकरणलाई लिएको पाइयो ।

यसरी हेर्दा तिनवटै विद्यालयहरूले गराएका फरक-फरक परियोजना कार्यबाट फरक-फरक सिपको विकास हुने देखिन्छ भने मूल्याङ्कनका आधारहरूलाई हेर्दा एकै किसिमको पाइयो ।

४.२.७ मौखिक अभिव्यक्ति सिपको विकास र मूल्याङ्कन

यस अध्ययनमा सम्लग्न विद्यालयहरूले विद्यार्थीहरूलाई मौखिक अभिव्यक्ति सिपको विकास गराउन गराएका परियोजना कार्यहरूलाई मूल्याङ्कन गर्न बनाइएका मूल्याङ्कनका आधारहरू निम्न अनुसार तालिकामा प्रस्तुत गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

तालिका १८ : मौखिक अभिव्यक्ति सिपको विकास र मूल्याङ्कनका आधारहरू

क्र. स.	विद्यालयको र परियोजनाको प्रकार	एकाइ	पाठ	परियोजना कार्य	सिपको विकास	मूल्याङ्कनका आधार
१	देवी-अभ्यासमुखी परियोजना कार्य	३	२	तिमीले समाजमा चोरी तथा डकैती भएका घटना देखेका वा सुनेका छौं । यस्तो घटना देखेको वा सुनेको आधारमा कक्षामा सुनाऊ ।	बोलाइ, प्रस्तुतीकरण	बोलाइमा शुद्धता, प्रस्तुतीकरण
२	जनजागृति - समूहगत परियोजना कार्य	४	२	तिम्रो विद्यालय अथवा छिमेक वरपर भइरहेका कुनै लोककल्याणकारी कार्यमा भाग लिएर त्यसको अनुभव कक्षामा सुनाऊ ।	सहभागी हुने, बोलाइ, प्रस्तुतीकरण	सहभागिता पटक, बोलाइमा शुद्धता, प्रस्तुतीकरण
३	पञ्चरत्न - समूहगत परियोजना कार्य	४	३	समूहमा मिलेर आफ्ना वरपरका धार्मिक एवम् ऐतिहासिक स्थल, पार्क आदिको सरसफाइ गर । सरसफाइ गर्दा तिम्री र तिम्रा साथीहरूले गरेका कार्यहरू कक्षामा सुनाऊ ।	सामूहिक कार्य गर्ने, बोलाइ, प्रस्तुतीकरण	गरेका कार्य सङ्ख्या, बोलाइमा शुद्धता, प्रस्तुतीकरण

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

माथिको तालिकामा उल्लेखित विद्यालयहरूले कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा गराइएका परियोजना कार्यहरूमध्ये मौखिक अभिव्यक्ति सिपको

विकास गराउन गराइएका परियोजना कार्यहरूको मूल्याङ्कन गर्न बनाइएका मूल्याङ्कनका आधारहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

उक्त तालिकामा देवी उच्च माध्यमिक विद्यालयले विद्यार्थीहरूलाई मौखिक अभिव्यक्ति सिपको विकास गराउन बोलाइ सिप र प्रस्तुतीकरण सिपलाई लिएको पाइयो । यस परियोजना कार्यलाई मूल्याङ्कन गर्न मूल्याङ्कनका आधारहरूमा बोलाइमा शुद्धता र प्रस्तुतीकरणलाई लिएको पाइयो ।

जनजागृति उच्च माध्यमिक विद्यालयले विद्यार्थीहरूलाई मौखिक अभिव्यक्ति सिपको विकास गराउन गराएको परियोजना कार्यबाट सहभागी हुने सिप, बोलाइ सिप र प्रस्तुतीकरण सिपलाई लिएको पाइयो । यस परियोजना कार्यलाई मूल्याङ्कन गर्न मूल्याङ्कनको आधारका रूपमा सहभागी भएको पटक, बोलाइमा शुद्धता र प्रस्तुतीकरणलाई लिएको पाइयो ।

यसरी नै पञ्चरत्न माध्यमिक विद्यालयले विद्यार्थीहरूलाई मौखिक अभिव्यक्ति सिपको विकास गराउन सामुहिक कार्य गर्ने सिप, बोलाइ सिप र प्रस्तुतीकरण सिपलाई लिएको पाइयो भने यस परियोजना कार्यलाई मूल्याङ्कन गर्न मूल्याङ्कनका आधारको रूपमा गरेका कार्यहरूको सङ्ख्या, बोलाइमा शुद्धता र प्रस्तुतीकरणलाई लिएको पाइयो ।

यसरी हेर्दा तिनवटै विद्यालयहरूले विद्यार्थीहरूलाई मौखिक अभिव्यक्ति सिपको विकास गराउन गराएका फरक-फरक परियोजना कार्यबाट विद्यार्थीहरूमा फरक-फरक सिपको विकास हुने देखिन्छ भने उक्त परियोजना कार्यहरूलाई मूल्याङ्कन गर्न बनाइएका मूल्याङ्कनका आधारहरू पनि फरक-फरक देखिन्छ ।

४.३ परियोजना कार्यको प्रयोगमा देखिएका समस्याहरू

व्यवस्थित रूपमा परियोजना कार्यलाई सञ्चालन गर्न शिक्षकहरूलाई थुप्रै समस्याहरू आउने गरेको देखिन्छ । तसर्थ शिक्षण सिकाइमा परियोजना कार्य सञ्चालनमा देखिएका समस्याहरूलाई यस अध्ययन क्षेत्रमा सम्लग्न विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरू, शिक्षकहरू, विद्यार्थीहरू र स्रोतव्यक्ति बीच गरिएका अन्तर्वार्ता प्रश्नावली, लक्षित समूह छलफल र अध्ययनकर्ताको प्रत्यक्ष कक्षा अवलोकनबाट

प्राप्त तथ्याङ्कको व्याख्या विश्लेषण गरी निम्नानुसारका समस्याहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.३.१ परियोजना कार्य कार्यान्वयनमा समस्या

प्रत्येक विद्यालयले वर्षभरिमा के-के गर्ने भनी वार्षिक कार्यतालिका निर्माण गर्ने गरेको पाइन्छ । वार्षिक कार्यतालिकामा कुन-कुन महिनामा के-के गर्ने भनी उल्लेख गरे अनुसार कार्यान्वयन पनि गर्दै गएको पाइन्छ । तर यस अध्ययनमा सम्लग्न विद्यालयहरूले निर्माण गरेको वार्षिक कार्यतालिकाअनुसार परियोजना कार्य सञ्चालनमा समस्या देखिएको छ । उल्लेखित विद्यालयहरूले निर्माण गरेका योजना अनुसार परियोजना कार्य गराउन नसक्नुको प्रमुख कारण बन्द र हडतालको समस्या देखिएको छ ।

४.३.२ परियोजना कार्य व्यवस्थापनमा समस्या

विद्यालय सञ्चालनमा व्यवस्थापन पक्ष कमजोर भएमा सम्पूर्ण भौतिक तथा शैक्षिक पक्षहरू कमजोर भएको पाइन्छ । त्यसै गरी परियोजना कार्य पनि शैक्षिक पक्षको व्यवस्थापन अन्तर्गत पर्ने भएकोले यसको व्यवस्थापन र प्रयोगमा समस्या उत्पन्न भएमा विद्यार्थीको सिकाइमा प्रत्यक्ष प्रभाव पर्ने देखिन्छ । तसर्थ उल्लेखित विद्यालयहरूले परियोजना कार्य सञ्चालन गर्न बजेटको व्यवस्था, कक्षाहरू बीच समन्वय र सञ्चालनमा नियमितता नरहेकोले समस्या उत्पन्न भएको भेटिएको छ ।

४.३.३ परियोजना कार्यमा विद्यार्थी सहभागितामा समस्या

शिक्षण सिकाइ कार्यका केन्द्रविन्दु नै विद्यार्थी भएकोले उनीहरूको असहभागितामा सिकाइ प्रक्रिया कमजोर भएको भेटिन्छ । यस अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयमा गराइएका परियोजना कार्यहरूमध्ये लामो अवधिको र सिर्जनमुखी परियोजना कार्यमा अन्य परियोजना कार्यको तुलनामा विद्यार्थीहरूको सहभागिता न्यून रहेका कारण समस्या देखिएको छ ।

४.३.४ परियोजना कार्यका चरणहरूको प्रयोगमा समस्या

विद्यार्थीहरूलाई परियोजना कार्य गराउदा चरणबद्ध रूपमा गराउने गरेको पाइन्छ । चरणबद्ध रूपमा गराइएको परियोजना कार्यलाई विद्यार्थीहरूले सहज

रूपमा सम्पन्न गर्न सकेको पाइन्छ । यस अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयहरूले परियोजना कार्यका चरणहरू मध्ये रुब्रिक्सको निर्माण नगरी मूल्याङ्कन गर्ने गरेकाले समस्या देखिएको छ ।

४.३.५ अन्तरविषयक परियोजना कार्यको प्रयोगमा समस्या

विभिन्न प्रकारका परियोजना कार्यहरूमध्ये अन्तरविषयक परियोजना कार्यमा एकभन्दा बढी विषय (जस्तै : सामाजिक, गणित र विज्ञान) मा अन्तरसम्बन्धित गरेर एउटै समयमा परियोजना कार्य गराउने गरेको पाइन्छ । यस्ता प्रकारका परियोजना कार्यमा सम्बन्धित विषय शिक्षकहरूले एउटै समयमा सँग-सँगै परियोजना कार्य गराउनका लागि एकआपसमा समन्वय गरी सहकार्य गर्ने गरेको भेटिन्छ । तसर्थ यस अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयका शिक्षकहरू बीच समन्वय र सहकार्यको अभावका कारण अन्तरविषयक परियोजना कार्य सञ्चालनमा समस्या देखिएको छ ।

४.३.६ समयतालिका निर्धारणमा समस्या

परियोजना कार्य सम्पन्न गर्न लाग्ने समयको हिसाब गरी विद्यार्थीहरूलाई परियोजना कार्य गराउँदा सम्पन्न गर्ने समय सीमा तोक्ने गरेको पाइन्छ । कक्षामै गरिने परियोजनाका लागि समय सीमा छोटो हुने तर कुनै विरुवा रोपेदेखि फल लागेसम्मको जीवन चक्र अध्ययन गर्न केही महिना लाग्ने हुनाले समय सीमा तोक्ने गरेको पाइन्छ । परियोजना कार्य सम्पादन गर्नुपर्ने समय सीमा चाहिनेभन्दा कम वा बढी पनि नदिने गरेको पाइन्छ । तर यस अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयहरूले विद्यार्थीहरूलाई परियोजना कार्य गराउँदा समयतालिकाको निर्धारण नगरी परियोजना कार्य गराएको हुनाले समस्या उत्पन्न भएको देखिन्छ किनभने कुन परियोजना कार्यलाई कति समय सीमा तोक्ने भन्ने उल्लेख गरेको भेटिँदैन ।

४.३.७ परियोजना कार्यको कक्षा अवलोकनमा समस्या

विद्यालयका कक्षाहरूमा प्रधानाध्यापक वा स्रोतव्यक्तिले समय मिलाएर कक्षा सञ्चालनका समयमा अवलोकन फाराम सहित कक्षा अवलोकन गरी शिक्षक र विद्यार्थीहरूलाई समेत सुझाव र हौसला दिने गरेको पाइन्छ । कक्षा शिक्षक वा विषय शिक्षकलाई कक्षा सञ्चालनमा कुनै पनि समस्या नहोस् भन्नका लागि कक्षा

सञ्चालनका समयमा कक्षा अवलोकन गरी प्रधानाध्यापक वा स्रोतव्यक्तिले सहयोग र सल्लाह दिने गरेको पाइन्छ । यस अध्ययन क्षेत्रका प्रधानाध्यापक र स्रोतव्यक्तिले परियोजना कार्य सञ्चालन गरेका समयमा कक्षा अवलोकन गरी शिक्षकहरूलाई हौसला समेत नगराएको कारणले समस्या देखिएको छ ।

४.३.८ रुब्रिक्सको प्रयोगमा समस्या

परियोजना कार्यमा अपेक्षित प्रतिफल र प्रक्रियाको स्तर मापनका लागि रुब्रिक्सको प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ । रुब्रिक्सले विद्यार्थीहरूलाई परियोजना कार्य कार्यान्वयनको लागि सहज बनाउँछ । रुब्रिक्समा परियोजना कार्यको प्रतिफल के-के आधारमा मापन गर्ने, कुन आधारका लागि अधिकतम कति अङ्क र न्यूनतम कति अङ्क प्राप्त हुने साथै निश्चित अङ्क प्राप्त गर्ने सूचक के-के हुने भन्ने उल्लेख गर्ने गरेको पाइन्छ । परियोजना कार्य सम्पादन गरे पश्चात विद्यार्थीहरूलाई रुब्रिक्स प्रयोग गरी स्व-मूल्याङ्कन गर्ने अवसर पनि प्रदान गर्ने गरेको भेटिन्छ । तसर्थ यस अध्ययनमा सम्लग्न विद्यालयहरूले रुब्रिक्सको तयारी नगरी परियोजना कार्य गराउनाले परियोजना कार्यको प्रतिफल र स्तर मापनमा समस्या पाइएको छ ।

४.४ परियोजना कार्यमा उत्पन्न समस्या समाधानका उपायहरू

विद्यालयको शैक्षिक स्तरलाई उपलब्धिमूलक बनाउन कक्षाकोठामा परियोजना विधिको व्यवस्थापन र सञ्चालन पक्षमा ध्यान पुऱ्याउन जरुरी देखिन्छ । जुन विद्यालयमा परियोजना विधिको सञ्चालन व्यवस्थित ढङ्गबाट हुन सकेको छैन त्यस्ता विद्यालयमा विद्यार्थीहरूको सिकाइ व्यवहारिक, जीवनोपयोगी र उपलब्धिमूलक हुन सकेको पाइँदैन । परियोजना कार्य सञ्चालनमा देखिएका समस्याहरूलाई निराकरण गर्न सकेमा विद्यालयको परियोजना कार्य सम्बन्धी देखिएका सबै समस्याहरू हल हुने देखिन्छ । तसर्थ उल्लेखित समस्या समाधानका लागि यस अध्ययन क्षेत्रमा सम्लग्न विद्यालयहरूका प्रधानाध्यापक, शिक्षक, स्रोतव्यक्ति र विद्यार्थीहरू बीच गरिएका अन्तर्वार्ता प्रश्नावली, लक्षित समूह छलफल र कक्षा अवलोकनबाट प्राप्त निष्कर्षका आधारमा समस्या समाधानका उपायहरू निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.४.१ कार्यान्वयनमा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरू

विद्यालयले निर्माण गरेको वार्षिक कार्यतालिकाअनुसार विद्यार्थीको सिकाइ कार्य हुन नसकेमा सिकाइ उपलब्धि कमजोर हुने देखिन्छ । तसर्थ वार्षिक कार्यतालिकाको पूर्ण रूपमा कार्यान्वयन हुन सकेमा सिकाइ उपलब्धि उच्च हुने देखिन्छ । विद्यालयमा वार्षिक कार्यतालिका कार्यान्वयन हुन नसक्नुको प्रमुख कारण बन्द र हडताललाई लिएको हुनाले यस्ता किसिमका बन्द र हडताललाई स्थानीय स्तरबाट दुरुत्साहित गर्न त्यस क्षेत्रका राजनैतिक पार्टीहरू बीच समन्वय र सहकार्य गरी बन्द र हडताल निषेधित क्षेत्र घोषणा गरी सहज रूपमा विद्यालय संचालन गर्नु पर्ने देखिन्छ जसले गर्दा बालबालिकाले पढ्न पाउने अधिकारबाट बञ्चित नहुन् र विद्यालयहरूले आफ्नो वार्षिक कार्यतालिकाअनुसार कक्षाहरू सहज रूपमा संचालन गर्न सकुन् ।

४.४.२ व्यवस्थापनमा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरू

विद्यार्थीहरूलाई परियोजना कार्य गराउँदा ४५ मिनेटको पिरियडले नभ्याउने हुन सक्छ । यसका लागि अघिल्लो वा पछिल्लो वा दुवै कक्षाको समय लिनुपर्ने पनि हुन सक्छ । यसका लागि कक्षाहरू बीच समन्वय गरी परियोजना कार्य गराउनु पर्ने देखिन्छ । परियोजना कार्य सञ्चालन गर्दा वार्षिक कार्यतालिकाअनुसार कुन हप्ता वा महिनामा के-के गर्ने भनी उल्लेख गरे अनुसार नियमित रूपमा सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ जसले गर्दा पाठ्यक्रमको उद्देश्य पूरा हुन सकोस् । त्यसै गरी परियोजना कार्य गराउँदा कक्षाकोठामै वा स्थलगत भ्रमणका रूपमा समेत गराउनु पर्ने हुन्छ । यसका लागि बजेटको व्यवस्था गर्ने गरेको पाइन्छ । तसर्थ विद्यालयहरूले परियोजना कार्य सञ्चालनका लागि छुट्टै बजेटको व्यवस्था गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

४.४.३ विद्यार्थी सहभागितामा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरू

कक्षामा सबै विद्यार्थी उपस्थित नभएमा सिकाइ उपलब्धि कमजोर हुने गरेको पाइन्छ । कक्षामा सबै विद्यार्थी उपस्थित भएर पनि गरिएको कार्यमा सहभागी भई लगनशील हुन नसकेमा पनि सिकाइ कमजोर हुने देखिन्छ । यस अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयमा गराइएका परियोजना कार्यहरूमध्ये लामो अवधिको परियोजना कार्य र

सिर्जनमुखी परियोजना कार्यमा विद्यार्थीको सहभागिता न्यून भेटिएकोले यस्ता प्रकारका परियोजनामा उनीहरूको लगनशीलता किन घटेको छ तत् सम्बन्धी शिक्षकले उनीहरूको मनोविज्ञान बुझेर निराकरणका उपायहरू पहिल्याई सहभागिता बढाउनु पर्ने देखिन्छ ।

४.४.४ चरणहरूको प्रयोगमा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरू

चरणबद्ध रूपमा गरिएको कार्यबाट सहज रूपमा सफलता प्राप्त गर्न सकेको देखिन्छ । यस अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयका शिक्षकहरूले विद्यार्थीलाई परियोजना कार्य गराउँदा चरणबद्ध रूपमा गराइएको पाइएन । किनभने परियोजना कार्यका चरणहरू मध्ये रुब्रिक्सको तयारी पनि एउटा चरण रहेको पाइन्छ । परियोजना कार्यमा रुब्रिक्सको तयारी नभएमा परियोजना कार्यको सही मूल्याङ्कन हुन नसकेको देखिन्छ । तसर्थ यस अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयका शिक्षकहरूले परियोजना कार्य गराउँदा रुब्रिक्सको तयारी गरी परियोजना कार्यको मूल्याङ्कन गर्नु पर्ने देखिन्छ जसबाट परियोजना कार्यको सहि मूल्याङ्कन हुन्छ ।

४.४.५ अन्तरविषयक परियोजना कार्यको प्रयोगमा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरू

एकभन्दा बढी विषयहरू अन्तरसम्बन्धित गरेर विषय शिक्षकहरूले एउटै समयमा परियोजना कार्यहरू शुरु गरी समापन गराइयो भने त्यसलाई अन्तरविषयक परियोजना कार्य भन्ने गरेको पाइन्छ । जस्तै : आफ्ना छिमेकीहरू मध्ये कुनै १० जना व्यक्तिलाई भेटेर उनीहरूले गर्ने मुख्य काम सोधी टिपोट गर । उनीहरूको काम, सो काम गर्ने व्यक्तिको सङ्ख्या, सो कामबाट वातावरणमा पर्ने असर राखी एउटा तालिका तयार पार । उक्त तालिकाको वर्णन गरी एक अनुच्छेद लेख । यस प्रकारको परियोजना कार्यमा सामाजिक अध्ययन, गणित र वातावरण विज्ञान विषयहरूलाई एकीकृत गरी अन्तरविषयक परियोजना कार्यको रूप दिने गरेको पाइन्छ । यस्ता परियोजनामा विषय शिक्षकहरू बीच समन्वय र सहकार्यको आवश्यकता पर्ने भएकाले यस अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयहरूका शिक्षकहरू बीच समन्वय र सहकार्य गराउन प्रत्येक विद्यालयका प्रधानाध्यापकबाट यस प्रकारका परियोजना कार्य लगायत विद्यालयका अन्य कार्यहरूमा पनि सहकार्य गर्ने वातावरण सिर्जना गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

४.४.६ समयतालिका निर्धारणमा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरू

परियोजना कार्य गराउदा विद्यार्थीहरूलाई परियोजना कार्यको शुरुवात र समापनको समय सीमा तोकी दिने गरेको पाइन्छ। यसो गर्दा विद्यार्थीहरूले के कति गर्नुपर्ने र कति समयमा सक्नु पर्ने भन्ने कुरामा उनीहरू सचेत र जागरुक हुन्छन् र समय सीमाभित्रै परियोजना समापन गर्न सक्छन्। त्यसकारण यस अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयका शिक्षकहरूले परियोजना कार्य गराउँदा समय सीमा तोकी दिएर परियोजना कार्य गराउनु पर्ने देखिन्छ।

४.४.७ कक्षा अवलोकनमा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरू

प्रधानाध्यापक र स्रोतव्यक्ति विद्यालय सञ्चालन र सहजीकरण गर्ने प्रमुख व्यक्ति हुन्। उनीहरूको निर्देशन र सहजीकरणबाट विद्यालय सञ्चालन भएको पाइन्छ। सञ्चालन भइरहेका कक्षाकोठामा बेला बेलामा प्रधानाध्यापक र स्रोतव्यक्तिले कक्षा अवलोकन गर्ने गरेको पाइन्छ, जसबाट कक्षा सञ्चालनमा आइपरेका समस्याहरू समाधान गर्न सकिन्छ। त्यसकारण यस अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयका प्रधानाध्यापक र स्रोतव्यक्तिबाट बेला बेलामा अवलोकन फाराम सहित परियोजना कार्य सञ्चालन भएका कक्षाहरूमा अवलोकन गरी सम्बन्धित शिक्षकहरूलाई हौसला सल्लाह र सुझाव प्रदान गर्नु पर्ने देखिन्छ।

४.४.८ रुब्रिक्सको प्रयोगमा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरू

रुब्रिक्स परियोजना कार्यको प्रतिफल र प्रक्रियाको स्तर मापनको औजार हो। यस अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयहरूले रुब्रिक्सको तयारी नगरी परियोजना कार्य गराउने गरेको हुनाले परियोजना कार्यको स्तर मापन गर्न रुब्रिक्सको तयारी गरी परियोजना कार्य गराउनु पर्ने देखिन्छ। साथै परियोजना कार्यको स्तर मापन गरी राम्रा विद्यार्थीलाई धन्यवाद र कमजोर विद्यार्थीलाई हौसला दिई सुधारनु पर्ने समेत देखिन्छ।

४.५ प्राप्तीहरू

यस अध्ययनमा सम्लग्न विद्यालयहरूमा गराइएका परियोजना कार्यको वर्तमान अवस्थाको लेखाजोखा गर्दा विविधतापूर्ण सूचनाहरू प्राप्त भएका छन्।

उल्लेखित विद्यालयमा परियोजना कार्यको प्रयोगलाई तुलनात्मक रूपमा हेर्दा एकरूपता पाइँदैन । कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा गराइएका परियोजना कार्यहरूको वार्षिक योजना हेर्दा माध्यमिक तह सञ्चालित विद्यालयभन्दा उच्च माध्यमिक तह सञ्चालन भएको विद्यालयमा परियोजना कार्य बढी गराउने गरेको देखिन्छ । उक्त विद्यालयहरूले बनाएका परियोजना कार्यको वार्षिक योजनालाई बन्द, हडतालका कारण पूर्णरूपमा कार्यान्वयन गर्न नसकेको देखिन्छ । परियोजना कार्य गराउँदा आवश्यक पर्ने व्यवस्थापन पक्ष कमजोर रहेको देखिन्छ । कुनै पनि विद्यालयले वार्षिक कार्यतालिकाअनुसार नियमित रूपमा परियोजना कार्य गराएको पाइँदैन । माध्यमिक विद्यालयमा भन्दा प्राथमिक र निम्न माध्यमिक विद्यालयमा परियोजना कार्यको व्यवस्थापन कमजोर देखिन्छ ।

त्यसै गरी परियोजना कार्यमा विद्यार्थीहरूको औसत सहभागिता प्रतिशतलाई तुलनात्मक रूपमा हेर्दा व्यक्तिगत र समूहगत परियोजना कार्यमा औसत ९३.६१% र ८३.३% सहभागिता रहेको पाइन्छ, भने छोटो र लामो अवधिको परियोजना कार्यमा औसत ९२.७७% र ७५.६७% सहभागिता रहेको पाइन्छ । त्यसरी नै समस्यामुखी र अभ्यासमुखी परियोजना कार्यमा औसत ६२.३३% र ८७.५९% सहभागिता रहेको देखिन्छ, भने सिर्जनमुखी र उपभोगमुखी परियोजना कार्यमा क्रमशः औसत ६४.७९% र ९०.३% सहभागिता देखिन्छ । अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयमा परियोजना कार्यको व्यवस्थापन पक्ष कमजोर रहेको भेटिन्छ । परियोजना कार्य सञ्चालन गराउँदा अन्य कक्षाहरू बीच समन्वय गरी सहकार्य गर्ने गरेको पाइँदैन । साथै परियोजना कार्य अनुसार खर्चको व्यवस्था समेत गरेको पाइँएन । परियोजना कार्य गराउँदा विद्यार्थीहरूलाई परियोजना कार्य सम्पादन गर्ने समय सीमा तोकिदिने गरेको पाइँन्छ । तर यस क्षेत्रका विद्यालयहरूले समयसीमा नतोकी परियोजना कार्य गराउने गरेको पाइँएको छ । यस क्षेत्रका विद्यालयका प्रधानाध्यापक र स्रोतव्यक्तिबाट परियोजना कार्य सञ्चालनका समयमा कक्षा अवलोकन गरी विद्यार्थीहरूलाई सल्लाह र हौसला दिने गरेको पाइँएन । साथै कक्षा अवलोकन पश्चात शिक्षकहरूलाई पनि सल्लाह र सुझाव दिई हौसला प्रदान गर्ने गरेको पाइँएन ।

त्यसै गरी उक्त विद्यालयहरूले परियोजना कार्य गराउँदा परियोजना कार्यका चरणहरू चरणबद्ध रूपमा प्रयोग गरेको पाइएन भने कुनै पनि विद्यालयले अन्तरविषयक परियोजना कार्य गराएको पाइएन । परियोजना कार्य गराउने क्रममा शिक्षकले परियोजना कार्यको चयन गर्ने कार्यदेखि लिएर रेखदेख तथा निर्देशन र सहजीकरणसम्म गर्नु पर्दछ । यस कार्यमा माध्यमिक र निम्न माध्यमिक विद्यालय भन्दा प्राथमिक विद्यालयका शिक्षकहरू कमजोर रहेको पाइयो । त्यसै गरी परियोजना कार्यमा प्रधानाध्यापकको सहयोगलाई हेर्दा तुलनात्मक रूपमा माध्यमिक विद्यालयका प्रधानाध्यापक भन्दा निम्न माध्यमिक र प्राथमिक विद्यालयका प्रधानाध्यापकको सहयोग न्यून देखिन्छ । यस क्षेत्रका विद्यालयका शिक्षकहरूले परियोजना कार्य सञ्चालन गर्दा प्रयोग गर्नुपर्ने तरिकाहरू पूर्ण रूपमा प्रयोग गरेको पाइएन ।

यसै गरी कक्षाकोठाभित्र बसेर गरिने परियोजना कार्यभन्दा स्थानीय परिवेशमा भ्रमणको रूपमा गएर गरिने परियोजना कार्यमा विद्यार्थीहरूको रुचि र उत्साह बढेको पाइयो । परियोजना कार्यको समापनपछि विद्यार्थीहरूमा विकास हुने सिप र तिनको मूल्याङ्कन गर्न मूल्याङ्कनका आधारहरू तयार गरी मूल्याङ्कन गर्ने गरेको पाइयो । तर विद्यार्थीहरूमा विकास हुने सिप र तिनको मूल्याङ्कन गर्न बनाइएका मूल्याङ्कनका आधारहरू भने परियोजना कार्य अनुसार फरक-फरक रहेको पाइयो । अधिकांश विद्यालयहरूले परियोजना कार्यको प्रतिफल र प्रक्रियाको स्तर मापन गर्न रुब्रिक्स तयार गरी प्रतिफल मापनका आधार र मापदण्ड बेगर मूल्याङ्कन गरेको पाइयो ।

गरेर सिक्ने प्रक्रिया अन्तरगत नै परियोजना कार्यमा सम्लग्न भई विद्यार्थीले आफैं कार्यमा सरिक भई भुल र प्रयत्नको माध्यमबाट सिक्दै जाने भएकाले यस अध्ययनमा पुनरावलोकन गरिएका सिद्धान्तहरू मध्ये थर्नडाइकको भुल र प्रयत्न सिद्धान्त सबैभन्दा बढी उपयोगी भएको छ ।

परिच्छेद पाँच : निष्कर्ष र सुभावहरू

५.१ निष्कर्ष

यस अध्ययनमा सम्लग्न विद्यालयहरूको कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयमा प्रयोग गरिएका परियोजना कार्यको वर्तमान अवस्थाको अध्ययनबाट निम्न अनुसारको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

परियोजना कार्यले कक्षाकोठामा सिकेका ज्ञान र सिपलाई दैनिक जीवनमा प्रयोग गर्न सिकाउँछ । यसले विद्यार्थीहरूलाई तिनको भावी जीवनमा आइपर्ने समस्याहरूसँग सहज रूपमा सामना गर्न सक्ने सक्षमताको विकास गराउँछ । यो एउटा शिक्षण विधि मात्र नभई मूल्याङ्कनको साधन पनि हो । विद्यालय तहको पाठ्यक्रमको कार्यान्वयनका लागि पनि कक्षाकोठा शिक्षणमा परियोजना कार्यको समुचित प्रयोग जरुरी देखिन्छ । विद्यालय तहमा प्रायः सबैजसो विषयको पाठ्यक्रमको उद्देश्यमा “दैनिक जीवनमा आइपर्ने समस्याहरू समाधान गर्ने सिपको विकास गर्ने” भन्ने उल्लेख भएबाट पनि परियोजना कार्यको महत्त्व थाहा पाउन सकिन्छ । पाठ्यक्रमको यो उद्देश्य हासिल गर्न सम्बन्धित सबै शिक्षकहरूले यसको उचित प्रयोग गर्नुपर्ने देखिन्छ । कुन विषय वा पाठमा कस्तो परियोजना कार्य चयन गर्ने भन्ने कुरा शिक्षकको दक्षतामा भर पर्दछ । माध्यमिक तह सञ्चालन भएका विद्यालयका प्राथमिक तहमा शिक्षकहरूको सक्रियताबाट परियोजना कार्यको प्रयोगलाई सकारात्मक मान्न सकिन्छ । तर निम्न माध्यमिक विद्यालयका प्राथमिक तहमा र शुद्ध प्राथमिक तह मात्र सञ्चालन भएका विद्यालयहरूमा परियोजना कार्यको प्रयोगको अवस्थालाई सन्तोषजनक मान्न सकिँदैन । परियोजना कार्यको योजना र सञ्चालनमा देखिएका समस्याहरूको कारणबाट पनि यस सम्बन्धी सकारात्मक धारणा बोकेका विद्यालयहरूका शिक्षकहरू परियोजना कार्य गराउने क्रममा सहज रूपमा अगाडि बढ्न सकिरहेको पाइँदैन । त्यसैले परियोजना कार्यको प्रयोगलाई सबै तहका विद्यालयमा प्रभावकारी रूपमा अगाडि बढाउन सम्बन्धित सबै सरोकारवाला पक्षको ध्यान जान आवश्यक देखिएको छ ।

५.२ सुभावहरू

यस अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयहरूमा कक्षा ७ को सामाजिक अध्ययन विषयका परियोजना कार्यको प्रयोगमा समस्याहरू देखिएका छन् ।

उक्त समस्याहरूलाई समाधान गर्न कार्यान्वयन तहका लागि, नीतिगत तहका लागि र अनुसन्धान तहका लागि आवश्यक सुभावहरू दिनुपर्ने ठानिएको छ जसलाई तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.२.१ नीतिनिर्माण तहका लागि सुभाव

कुनै पनि योजना वा कार्यक्रम नीति निर्माणकर्ताहरूले निर्माण गर्दछन् । त्यसलाई कार्यान्वयन तथा लागू गर्न कार्यान्वयन तहमा पठाइन्छ र कार्यान्वयन गरिन्छ । नीति निर्माणकर्ताहरूले कुनै पनि योजना वा कार्यक्रम निर्माण गर्दा स्थानीय आवश्यकता र परिवेश अनुसार निर्माण गरिएको योजना वा कार्यक्रमलाई कार्यान्वयन गर्न वा गराउन सकिन्छ, कि सकिँदैन भन्ने जानकारी हुनुपर्दछ । यस सन्दर्भमा सामुदायिक विद्यालयको कक्षा ७ मा अध्यापन हुने सामाजिक अध्ययन विषयमा विद्यार्थीहरूलाई के कस्ता पाठ र विषयवस्तुमा के कस्ता परियोजना कार्य के कसरी छनोट गरी गराउने भन्ने पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा तयार पारिएको शिक्षक निर्देशिकामा उल्लेख गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

त्यसै गरी उक्त विषयका परियोजना कार्यहरूलाई के कस्तो वातावरण र परिवेशमा के कसरी प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन र समापन गर्ने, आर्थिक स्रोत कहाँबाट कसरी जुटाउने भन्ने शिक्षक निर्देशिकामा उल्लेख गरी सरकारबाट नै बजेटको व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ । यस किसिमको व्यवस्था हुन सकेमा विद्यालय शिक्षामा परियोजना कार्यलाई अनिवार्य बनाउन सकिन्छ ।

परियोजना कार्यलाई शिक्षण सिकाइको अभिन्न अङ्गको रूपमा विकास गरी विद्यार्थीहरूलाई आत्म निर्मर र खोजमुखी सिकाइमा अभ्यस्त बनाउन कुनै पनि विषयमा गराउन सकिने परियोजना कार्यहरूमध्ये कम्तीमा कतिवटा र बढीमा कतिवटा सम्म परियोजना कार्य गराउँदा कक्षा ७ सम्मको सिकाइ उपलब्धि हासिल हुन्छ भन्ने कुरा पाठ्यक्रम तथा शिक्षक निर्देशिकामा उल्लेख गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

लामा अवधिका परियोजना कार्यहरू ४५ मिनेटको पिरियडमा समापन गर्न नभ्याउने वा केही दिन वा महिना पनि लाग्ने हुन्छ। यस्ता प्रकारका परियोजना कार्यलाई अन्य विषयसँग अन्तरसम्बन्धित गरेर गराउन सकिन्छ जसबाट दुवै विषयका लागि एउटै समयमा परियोजना कार्य सञ्चालन र समापन गराउन सकिन्छ। यसले गर्दा शिक्षकहरू बीच समन्वय र सहकार्य गर्ने बानीको विकास पनि हुन्छ। यसका लागि अन्तरविषयक परियोजना कार्य सञ्चालन सम्बन्धी निर्देशन पाठ्यपुस्तक वा शिक्षक निर्देशिकामा उल्लेख गर्नुपर्ने देखिन्छ।

५.२.२ कार्यान्वयन तहका लागि सुझाव

शिक्षा क्षेत्रका सम्बन्धित निकायहरूबाट बनेका नीति तथा कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख थलो विद्यालय नै हो। विद्यालयहरूलाई सहज रूपमा सञ्चालन गराउने दायित्व विद्यालय व्यवस्थापन समिति, प्रधानाध्यापक र शिक्षकहरूको हो। यी तिन पक्षको उचित सहकार्यबाट सिर्जित वातावरणमा बालबालिकाहरूले समयानुकूल सिकाइ कार्य गर्दछन्। यसका लागि शिक्षकहरूले उपयुक्त शिक्षण विधिहरूको माध्यमबाट शिक्षण गर्नु पर्ने विषयको वार्षिक कार्यपात्रो (क्यालेण्डर) निर्माण गरी व्यवस्थित रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

निम्न माध्यमिक तहको सामाजिक अध्ययन विषय विविध विषयवस्तुहरूको सँगालो भएको हुनाले विद्यार्थीहरूमा आवश्यक सिप र दक्षताको विकासका लागि यस विषयमा अन्य विषयहरूभन्दा बढी परियोजना कार्य गराउनु पर्ने देखिन्छ। नयाँ वातावरणमा विद्यार्थीहरू सिकाइप्रति बढी आकर्षित बन्ने भएकाले उक्त परियोजना कार्यहरू धेरैजसो कक्षाकोठाभित्र भन्दा विद्यालय बाहिर लघु भ्रमणका रूपमा गएर गर्नुपर्ने हुन्छ। यसका लागि आर्थिक समस्या पर्दछ। त्यसैले विद्यालयले यस कार्यका लागि बजेटको व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ।

शिक्षकहरूले कुन-कुन पाठ र विषयमा परियोजना कार्य गर्न ठीक हुन्छ, त्यस्ता पाठ र विषयमा वर्षभरिमा गराउन सकिने परियोजना कार्य निर्माण गरी विद्यार्थीहरूलाई गराउनुपर्ने देखिन्छ। के कस्ता पाठ र विषयमा परियोजना कार्य निर्माण गर्न र गराउन सकिन्छ भन्ने थाहा पाउन तालिम प्राप्त शिक्षकको खाँचो

पर्दछ । त्यसका लागि शिक्षकहरूलाई सम्बन्धित निकायले तालिम तथा पुनर्ताजगी तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

त्यसै गरी विद्यार्थीहरूलाई परियोजना कार्य गराएपछि परियोजना कार्यको मूल्याङ्कन गर्न वा स्तर मापन गर्न मापदण्ड सूचक (रुब्रिक्स) तयार गरी गराउनुपर्ने देखिन्छ, जसबाट विद्यार्थीहरूले आफूले तयार गरेको परियोजना कार्यलाई आफैँ स्वमूल्याङ्कन पनि गर्न सक्छन् ।

परियोजना कार्य गराउँदा परियोजना कार्य गर्ने समयावधि ४५ मिनेटभन्दा बढी लाग्ने भएमा अन्य कक्षाहरूलाई बाधा नपुऱ्याउनका लागि सम्बन्धित शिक्षकले अन्य विषय शिक्षकहरू बीच समन्वय र सहकार्य गरी अन्तरविषयक परियोजना कार्य समेत गराउनु पर्ने देखिन्छ । यस कार्यका लागि प्रधानाध्यापकहरूले उचित निर्देशन दिनुपर्ने देखिन्छ ।

त्यसै गरी परियोजना कार्य गराउँदा के कसरी सञ्चालन गरियो, सञ्चालनका क्रममा के कस्ता बाधा अड्चनहरू आए तत् सम्बन्धी विषय शिक्षकहरूको बैठक बसी उपलब्धिको समीक्षा समेत गरी सही दिशा निर्देश गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

सम्बन्धित स्रोतकेन्द्रका स्रोतव्यक्तिबाट समय-समयमा वार्षिक कार्यतालिकाअनुसार भए गरेका परियोजना कार्यको सुपरीवेक्षण तथा अनुगमन गर्नुपर्ने देखिन्छ । वार्षिक कार्यतालिकाअनुसार सञ्चालन हुनुपर्ने विद्यालयहरूलाई बन्द, हडताल जस्ता कार्यहरूबाट जोगाउन स्थानीय राजनीतिक पार्टीहरूले विद्यालय क्षेत्रलाई बन्द, हडताल निषेधित क्षेत्र घोषणा गरी सहज रूपमा विद्यालयहरू सञ्चालन गराउनुपर्ने देखिन्छ । साथै विद्यार्थीहरूलाई हौसला जगाउन उत्कृष्ट परियोजना कार्य गर्ने विद्यार्थीहरूलाई पुरस्कारको व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

अन्तमा परियोजना कार्य गराउँदा आइपर्ने समस्याहरूलाई समाधान गर्न जिल्ला शिक्षा कार्यालय, विद्यालय प्रशासन, शिक्षक, अभिभावक र विद्यार्थीहरू सबैले आ-आफ्नो क्षेत्रबाट सहयोग गर्न सकेमा सरकारी लगानी र दातृनिकायहरूको सहयोगले सार्थकता समेत पाउने देखिन्छ ।

५.२.३ अनुसन्धान तहका लागि सुझाव

सीमित समय, स्रोत र साधनका साथ सम्पन्न गरिएको यस शोध अध्ययनले भापा जिल्लाको एउटा स्रोतकेन्द्रको एउटा शैक्षिक वर्षमा परियोजना कार्यको प्रयोगको अवस्था अध्ययन गर्दा तिनवटा सामुदायिक विद्यालयहरूलाई नमुनाका रूपमा लिई निष्कर्ष निकालिएको हुँदा प्राप्त निष्कर्षलाई मुलुकभर सामान्यीकरण गर्न नमिल्न सक्छ । यसर्थ परियोजना विधिको विद्यालय तहको शिक्षण सिकाइमा प्रयोग सम्बन्धमा निम्न शीर्षकहरूमा थप अनुसन्धानको सिफारिस गरिएको छ :

शिक्षण सिकाइमा परियोजना विधिको प्रभावकारिता, विद्यालय तहको शिक्षण सिकाइमा परियोजना विधि प्रयोगका समस्या र चुनौतिहरू विद्यालय तहको शिक्षण सिकाइमा परियोजना विधिको प्रयोगले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव, परियोजना कार्यमा विद्यार्थी सहभागिताको स्थिति जस्ता शीर्षकहरूमा थप अनुसन्धान गर्नु वाञ्छनीय रहेको देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- अधिकारी, तोयानाथ (२०७१), *शिक्षाका आधारहरू*, काठमाण्डौ : एकेडेमिक बुक सेन्टर ।
- अर्याल, प्रेमनारायण र अन्य (२०६७), *शिक्षाको दर्शनशास्त्रीय र समाजशास्त्रीय आधारहरू*, काठमाडौं : क्वेष्ट पब्लिकेशन ।
- कर्माचार्य, विश्वनाथ (२०६५), शिक्षक तालिम, *शिक्षक मासिक पत्रिका*, (६) १६, ललितपुर : जगदम्बा प्रेस ।
- गावरोन, हिदरपलवर्ट (२०६८), भोलिका लागि आजको शिक्षा, *शिक्षक मासिक पत्रिका*, ४(४४)५०, ललितपुर: जगदम्बा प्रेस ।
- जिल्ला शिक्षा कार्यालय, भ्रपा (२०६८), सम्पादकीय, *शैक्षिक समाचार*, ५ (५) २, भ्रपा : जि.शि.का. ।
- ढकाल, माधवप्रसाद र अन्य (२०६३), *शिक्षाका आधारहरू*, काठमाण्डौ : रत्नपुस्तक भण्डार ।
- थपलिया, तुलसीप्रसाद (२०६८), परियोजना कार्य के, किन र कसरी ?, *शिक्षक मासिक पत्रिका*, ४ (४४), ३६- ३८, ललितपुर : जगदम्बा प्रेस ।
- पौडेल, लेखनाथ र अन्य (२०६६), *शिक्षाको दर्शनशास्त्रीय र समाजशास्त्रीय आधार*, काठमाडौं : सनलाइट पब्लिकेशन ।
- प्रधान, विमलकुमार (२०६९), *सामाजिक अध्ययनका लागि प्रभावकारी शिक्षण विधि*, : शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर, मोरङ (अप्रकाशित शोध-पत्र)
- भट्टराई, होमनाथ (२०६६), *शिक्षाको दर्शनशास्त्रीय र समाजशास्त्रीय आधार*, काठमाडौं : इन्क्लुसिभ प्रकाशन तथा वितरण प्रा.लि. ।
- मेरेडिथ लिच्ट (२०७१), व्यवस्थित भद्रगोल, *शिक्षक मासिक पत्रिका*, ७ (७४) ४४, ललितपुर : जगदम्बा प्रेस ।
- शर्मा, कुवेरनाथ (२०५७), *शिक्षाको दर्शनशास्त्रीय र समाजशास्त्रीय आधार*, काठमाडौं: रत्नपुस्तक भण्डार ।
- शर्मा, चिरञ्जीवि र अन्य (२०६८), *शिक्षाका आधारहरू*, काठमाडौं : एम.के. पब्लिसर्स एण्ड डिष्ट्रिब्यूटर्स ।
- शर्मा, चिरञ्जीवी र अन्य (२०६५), कक्षाकोठा मनोविज्ञान, काठमाडौं : एम.के. पब्लिसर्स एण्ड डिष्ट्रिब्यूटर्स ।

श्रेष्ठ, पीतकुमार (२०६९), नेपालमा विद्यालय स्तरको शिक्षानीति : चुनौति र सम्भावना, सुकुना
सौरभ, ३(३)६, इन्द्रपुर : प्राध्यापक सङ्घ, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस ।

श्रेष्ठ, ईमनारायण (२०६८), यसरी गर्न सकिन्छ कार्यान्वयन, शिक्षक मासिक पत्रिका, ४ (४४) ४०,
ललितपुर : जगदम्बा प्रेस ।

सिंह, नागेश्वर (२०६६), शिक्षाका आधारहरू, काठमाडौं : एम हाउस ।

शिक्षण सिकाइमा परियोजना कार्य

अनुसूची १

प्र.अ.का लागि अन्तर्वार्ता प्रश्नावली

खण्ड : क

- १) प्र.अ.को नाम.....
- २) विद्यालयको नाम
- ३) प्रश्नोत्तर कार्यक्रम सञ्चालन मिति.....
- ४) उत्तरदाताको हस्ताक्षर.....
- ५) प्रश्नकर्ताको नाम र हस्ताक्षर.....

खण्ड : ख

प्रश्नहरू :

- १) तपाईं कहिलेदेखि यस विद्यालयमा प्र.अ. पदमा हुनुहुन्छ ?
उत्तर
- २) शिक्षण सिकाइ कार्यमा प्रयोग गरिने शिक्षण विधिहरूमध्ये प्रा.वि. तहमा कुन-कुन विधि प्रयोग गर्ने गर्नुभएको छ ?
उत्तर
- ३) कक्षामा कुन-कुन विधि सबैभन्दा बढी प्रभावकारी भएको छ ? किन ?
उत्तर
- ४) परियोजना विधिको व्यवस्थापन र कार्यान्वयन कसरी गर्ने गर्नुभएको छ ?
उत्तर
- ५) परियोजना विधि र अन्य विधि बीच के अन्तर पाउनुभएको छ ?
उत्तर
- ६) विशेष गरेर कुन-कुन विषय र पाठमा यो विधि प्रभावकारी भएको ठान्नुहुन्छ ?
उत्तर

- ७) यो विधि प्रयोगका सन्दर्भमा शिक्षकहरूलाई समय मिलाउन के के गर्नुभएको छ ?
उत्तर
- ८) शिक्षकहरू परियोजना कार्य गराउन कतिको उत्सुक हुनुहुन्छ ?
उत्तर
- ९) उत्सुकता जगाउन के-के उपायहरू गर्नुभएको छ ?
उत्तर
- १०) शिक्षकहरूले कस्तो-कस्तो तालिम लिनुभएको छ ?
उत्तर
- ११) वार्षिक कार्यतालिकामा परियोजना कार्य समावेश गर्नुभएको छ ?
उत्तर
- १२) तालिमको प्रयोग कक्षामा गर्नुभएको छ कि छैन ? छैन भने किन ?
उत्तर
- १३) शिक्षकले लिएको तालिमले कुन कुन क्षेत्रमा के-के परिवर्तनमा सघाउ पुऱ्याएको छ ?
उत्तर
- १४) परियोजना कार्यको मूल्याङ्कन कसरी गर्ने गर्नुभएको छ ?
उत्तर
- १५) परियोजना कार्य गराउँदा र नगराउँदा के अन्तर पाउनुभएको छ ?
उत्तर
- १६) शिक्षकहरूमा परियोजना कार्यप्रति उत्साह जगाउन के उपाय गर्नुभएको छ ?
उत्तर
- १७) तालिम प्राप्त शिक्षकलाई परियोजना कार्य गर्दा के-के समस्या आएका छन् ?
उत्तर
- १८) ती समस्या समाधान गर्न क-कसको मुख्य भूमिका रहन्छ ?
उत्तर

१९) परियोजना कार्य गराउन तपाईंले शिक्षकहरूलाई कक्षाहरु बीच समन्वय र सहकार्य गर्न के-के सहयोग गर्नुभएको छ ?

उत्तर

२०) विद्यालयमा परियोजना कार्य कार्यान्वयन गराउन क-कसको भूमिका प्रमुख रहन्छ ?

उत्तर

२१) परियोजना कार्य नियमित रुपमा गर्न र गराउन समय मिलाइएको छ ? छ भने कसरी ?

उत्तर

२२) विद्यालयमा परियोजना कार्य सञ्चालन गर्न बजेटको व्यवस्था गर्नुभएको छ ? कि छैन ?

उत्तर

२३) परियोजना कार्य गर्दा देखिएका समस्या समाधान गर्न तपाईंले के कस्तो भूमिका खेल्नुहुन्छ ?

उत्तर

शिक्षण सिकाइमा परियोजना कार्य

अनुसूची २

शिक्षकहरूका लागि अर्न्तवार्ता प्रश्नावली

खण्ड : क

- १) शिक्षकको नाम :.....
- २) विद्यालयको नाम
- ३) प्रश्नोत्तर कार्यक्रम सञ्चालन मिति.....
- ४) उत्तरदाताको नाम र हस्ताक्षर.....

खण्ड : ख

प्रश्नहरू :

- १) तपाईं शिक्षण पेशामा रहनुभएको कति वर्ष भयो ?
उत्तर
- २) तपाईं कुन-कुन विधि कक्षामा प्रयोग गर्नु हुन्छ ?
उत्तर
- ३) विद्यालयमा परियोजना कार्य सञ्चालन सम्बन्धी वार्षिक योजना बनाउनुभएको छ ?
छैन भने किन ?
उत्तर
- ४) तपाईंले शिक्षण गर्ने सामाजिक विषयका कस्ता-कस्ता पाठमा परियोजना कार्य
गराउनु हुन्छ ?
उत्तर
- ५) परियोजना कार्य सम्पादन गर्ने समयसीमा तोक्ने गर्नु भएको छ ? छैन भने किन ?
उत्तर
- ६) कुन-कुन महिनामा कति-कति पटकसम्म परियोजना कार्य गराउनु हुन्छ ?
उत्तर
- ७) वार्षिक योजना अनुसार नियमित रूपमा कार्यान्वयन गर्ने गर्नुभएको छ ? छैन भने
किन ?
उत्तर.....

- ८) परियोजना कार्य चरणबद्ध रूपमा कसरी गराउनुहुन्छ ? र ती चरणहरु के-के हुन् ?
उत्तर
- ९) किन त्यस्ता पाठहरूमा नै परियोजना विधि प्रयोग गर्नुहुन्छ ?
उत्तर
- १०) परियोजना कार्य समापनपछि के कस्ता साधनहरूबाट परियोजना कार्य मूल्याङ्कन गर्नुहुन्छ ?
उत्तर.....
- ११) रुब्रिक्सको प्रयोग चाहिँ किन गर्नुहुन्छ ?
उत्तर
- १२) अन्य विधि र परियोजना विधिमा के अन्तर पाउनुभयो ?
उत्तर
- १३) तपाईंले कस्ता-कस्ता प्रकारका परियोजना कार्य गराइसक्नु भएको छ ?
उत्तर
- १४) परियोजना विधिको प्रयोग गर्दा कस्ता-कस्ता समस्या आइ पर्दछन् ?
उत्तर
- १५) त्यस्ता समस्या तपाईं कसरी समाधान गर्नुहुन्छ ?
उत्तर
- १६) तपाईंलाई आइपर्ने समस्या समाधान गर्न र समय मिलाउन प्र.अ. ले के के सहयोग गर्नुभएको छ ?
उत्तर
- १७) प्र.अ. र अन्य शिक्षकहरूबाट कस्तो-कस्तो सहयोगको अपेक्षा गर्नुभएको छ ?
उत्तर
- १८) परियोजना कार्य गर्दा प्र.अ.सँग के-कस्तो विषयमा छलफल र सल्लाह गर्नुभएको छ ?
उत्तर
- १९) अन्य कक्षाहरु बीच समन्वय गर्न शिक्षकहरूसँग के-कस्तो सहयोग लिने गर्नुभएको छ ?
उत्तर

२०) परियोजना कार्य गर्दा तपाईं आर्थिक समस्यालाई कसरी सुल्झाउनु हुन्छ ?

उत्तर

२१) परियोजना कार्य गर्दा विद्यार्थीहरू कस्तो अनुभव गर्दछन् ?

उत्तर

२२) परियोजना कार्य गर्दा कक्षामा तपाईंको कस्तो भूमिका रहन्छ ?

उत्तर

२३) कस्ता कस्ता परियोजना कार्यमा विद्यार्थीहरू बढी उत्सुक र जागरुक हुन्छन् ?

उत्तर

२४) कस्ता कस्ता परियोजना कार्यमा विद्यार्थीहरू बढी कठिनाइ महसुस गर्दछन् ?

उत्तर

२५) के-कस्ता परियोजना कार्यहरू विद्यार्थीहरूले गर्न मान्दैनन् ?

उत्तर

शिक्षण सिकाइमा परियोजना कार्य

अनुसूची ३

स्रोतव्यक्तिका लागि अर्न्तवार्ता प्रश्नावली

खण्ड : क

- १) स्रोतव्यक्तिको नाम :.....
- २) स्रोतकेन्द्रको नाम
- ३) प्रश्नोत्तर कार्यक्रम सञ्चालन मिति
- ४) उत्तरदाताको हस्ताक्षर.....
- ५) प्रश्न कर्ताको नाम र हस्ताक्षर.....

खण्ड : ख

प्रश्नहरू :

- १) तपाईं स्रोतव्यक्ति भएको नाताले विद्यालयहरूमा अनुगमन गर्न जाने गर्नुभएको छ ?
उत्तर
- २) शिक्षकहरूले कक्षामा कुन-कुन विधि प्रयोग गरी शिक्षण गर्ने गरेका छन् ?
उत्तर
- ३) विद्यालयहरूमा परियोजना विधिको प्रयोगको वर्तमान अवस्था कस्तो रहेको छ ?
उत्तर
- ४) तपाईंले शिक्षकहरूबाट कक्षा सञ्चालन भएका समयमा कक्षा अवलोकन गर्नुभएको छ ? छैन भने किन ?
उत्तर
- ५) यस विधिको प्रयोगले विद्यार्थीहरूको सिकाइमा कस्तो प्रभाव देखिएको छ ?
उत्तर
- ६) यो विधिको प्रयोगमा विद्यालय परिवार (टिमवर्क) बीच एक-आपसी सहयोग कतिको आवश्यकता पर्दछ ?
उत्तर
- ७) प्र.अ.बाट शिक्षकहरूलाई सहयोगको अवस्था कस्तो छ ?
उत्तर

- ८) शिक्षकहरूको एक-आपसी सहयोगको अवस्था कस्तो छ ?
उत्तर
- ९) समग्र विद्यालयहरूमा परियोजना विधिको प्रयोगको अवस्था कस्तो छ ?
उत्तर
- १०) तपाईंबाट शिक्षकहरूले यस विधिको प्रयोगमा के सहयोग र सल्लाह पाइरहेका छन् ?
उत्तर
- ११) के कस्ता विषय र पाठमा परियोजना विधि प्रयोग गराउन उपयुक्त हुन्छ ?
उत्तर
- १२) यो विधिको प्रयोग गराउन प्र.अ., शिक्षक र विद्यार्थीहरू बीच समन्वय र सहकार्य गराउन तपाईंले के कस्तो भूमिका निर्वाह गर्नुभएको छ ? छैन भने किन ?
उत्तर
- १३) यो विधि अझ प्रभावकारी रूपमा प्रयोग गर्न तपाईं के सुझाव र सल्लाह दिनुहुन्छ ?
उत्तर
- १४) यस विधिको प्रयोगमा देखिएका समस्याहरू के-के छन् ?
उत्तर
- १५) समाधानका उपायहरू के-के हुन सक्छन् ?
उत्तर

शिक्षण सिकाइमा परियोजना कार्य

अनुसूची ४

विद्यार्थीहरूका लागि लक्षित समूह छलफल निर्देशिका

खण्ड : क

- १) विद्यालयको नाम :.....
- २) विद्यार्थी सङ्ख्या
- ३) कार्यक्रम सञ्चालन मिति
- ४) प्रश्नकर्ताको नाम र हस्ताक्षर.....

खण्ड : ख

विषयहरू :

१. परियोजना कार्य सञ्चालनको अवस्था
उत्तर
२. परियोजना कार्यमा विद्यार्थीको सहभागिता
उत्तर
३. परियोजना कार्यमा विद्यार्थीको उत्साह
उत्तर
४. परियोजना कार्यबाट सिकाइमा सहजता
उत्तर
५. व्यवहारिक जीवनमा परियोजना कार्यको उपादेयता
उत्तर
६. परियोजना कार्य गर्दा र नगर्दाको अवस्था
उत्तर
७. परियोजना कार्य गर्दा आइपर्ने समस्या
उत्तर
८. परियोजना कार्य गर्दा आइपर्ने समस्या समाधानका उपाय
उत्तर

शिक्षण सिकाइमा परियोजना कार्य

अनुसूची ५

अवलोकन फाराम

खण्ड : क

- १) विद्यालयको नाम :
- २) शिक्षकको नाम :
- ३) कक्षा : ४) विद्यार्थी सङ्ख्या :

क्र. स.	क्रियात्मक विवरण	विद्यालयको नाम								
		देवी			जनजागृति			पञ्चरत्न		
		उच्च	मध्यम	न्यून	उच्च	मध्यम	न्यून	उच्च	मध्यम	न्यून
१	कक्षा कोठा व्यवस्थापन									
२	विद्यार्थी सहभागिता									
३	विद्यार्थी लगनशीलता									
४	शिक्षक-विद्यार्थी बीच अन्तर्क्रिया									
५	शिक्षकको भूमिका									
	परियोजना कार्यको स्तर									

परियोजना कार्यको कक्षा अवलोकन मापनका आधारहरू

१. कक्षा कोठा व्यवस्थापन

तह	अवस्थाहरू
उच्च	भ्याल, ढोका, उज्यालो, हावादार कोठा, विद्युत, पङ्खा, सूचना, सञ्चार र प्रविधि (आइ.सी.टी) जडान, सेतोपाटी, पर्याप्त फर्निचरको उचित रखाइ भएको सजिसजाउ कक्षाकोठा
मध्यम	भ्याल, ढोका, उज्यालो हावादार कोठा, कालोपाटी, फर्निचरको उचित रखाइ भएको कक्षा कोठा
न्यून	भ्याल, उज्यालो कोठा र कालोपाटी भएको, पर्याप्त फर्निचरको व्यवस्था नभएको कक्षाकोठा

२. विद्यार्थी सहभागिता

तह	अवस्थाहरु
उच्च	९० प्रतिशतदेखि १०० प्रतिशतसम्म सक्रिय सहभागी
मध्यम	५१ प्रतिशतदेखि ८९ प्रतिशतसम्म सक्रिय सहभागी
न्यून	५० प्रतिशतभन्दा कम प्रतिशत सक्रिय सहभागी

३. विद्यार्थी लगनशीलता

तह	अवस्थाहरु
उच्च	९० प्रतिशतदेखि १०० प्रतिशतसम्म लगनशील
मध्यम	५१ प्रतिशतदेखि ८९ प्रतिशतसम्म लगनशील
न्यून	५० प्रतिशतभन्दा कम प्रतिशत लगनशील

४. शिक्षक विद्यार्थी बीच अन्तर्क्रिया

तह	अवस्थाहरु
उच्च	९० प्रतिशतदेखि १०० प्रतिशतसम्म अन्तर्क्रिया
मध्यम	५१ प्रतिशतदेखि ८९ प्रतिशतसम्म अन्तर्क्रिया
न्यून	५० प्रतिशतभन्दा कम प्रतिशत अन्तर्क्रिया

५. शिक्षकको भूमिका

तह	अवस्थाहरु
उच्च	८ देखि १० पटकसम्म कमजोर विद्यार्थीले गरेको कार्य हेरी सल्लाह दिएको
मध्यम	५ देखि ७ पटकसम्म कमजोर विद्यार्थीले गरेको कार्य हेरी सल्लाह दिएको
न्यून	४ भन्दा कम पटकसम्म कमजोर विद्यार्थीले गरेको कार्य हेरी सल्लाह दिएको